

**T. C.
YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**GÜMÜŞHANEVİ DERGAHI'NIN TÜRKİYE'DE İSLAM
EKONOMİSİNE KATKILARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KENAN AYDIN

SOSYAL POLİTİKA ANABİLİM DALI

ANKARA, 2019

**T. C.
YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**GÜMÜŞHANEVİ DERGAHI'NIN TÜRKİYE'DE İSLAM
EKONOMİSİNE KATKILARI**
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KENAN AYDIN

SOSYAL POLİTİKA ANABİLİM DALI

DOÇ. DR. ABDULKADİR DEVELİ
DANIŞMAN

ANKARA, 2019

Tez Kabul Onay Sayfası

Kenan Aydın tarafından hazırlanan "....."
.....
....." adlı tez çalışması
aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Sosyal Bilimler EnstitüsüAnabilim
Dalı'nda Doktora/Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvan Adı Soyadı	Kurumu	İmza
Doç. Dr. Abdulkadir DEVELİ		
Prof. Dr. Fırat PURTAŞ		
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan AYDIN		
Jüri Üyesi		
Jüri Üyesi		

Tez Savunma Tarihi:

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
..... Anabilim Dalı'nda Doktora/Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine
getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Ünvan Ad Soyad

.....

İntihal/Beyan

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. 20-06-2019

Kenan AYDIN

İthaf

Manevi olarak her zaman desteğini yanımda hissettiğim Ali Özgün hocama, maddi manevi yetişmemde çok büyük emeği olan annem ve babama, zamanından alarak emeklerime eklediğim fedakâr eşime ve benim hayattaki en büyük dünyalık kazancım olarak gördüğüm kızlarım Ecrin ve Serra'ya ithaf ediyorum.

Teşekkür

Proje olarak başladığım çalışmalarımın ilk zamanlarında, bana her zaman akademik düşünme ve Bilimsel Araştırma İlkeleri konusunda yol gösteren Doç. Dr. Fatih YARDIMCIOĞLU hocama, bu teze başlarken beni konu seçiminde özgür bırakan, verdiği öneriler bilimsel tavsiyeler ile tezimin şekillenmesinde emeği geçen Sayın Prof. Dr. Mustafa ÇALIŞIR hocama, yüksek lisanstan tez aşamasına geldiğimde beni destekleyen, takdir ve taltifleriyle bana bir öğrencisi olmaktan öte, bir meslektaşısı olduğum hissini yaşatan sayın hocam Doç. Dr. Abdülkadir DEVELİ Hocam'a teşekkür gönül borcumdur. Sevgili hocam Dr. Öğr. Üyesi Sayın Oğuzhan AYDIN'a, yardımseverliği, beni yönlendirdiği ve yalnız bırakmadığı için sonsuz teşekkürler.

İçindekiler

Tez Kabul Onay Sayfası.....	ii
İntihal/Beyan.....	iii
İthaf.....	iv
Teşekkür.....	v
İçindekiler.....	vi
Özet.....	viii
Abstract.....	ix
Kısaltmalar.....	x
Giriş.....	1
1. Gümüşhanevî Dergâhı'nın Kurulmasından Önceki Gelişmeler.....	5
1.1.İslam Tasavvuf Anlayışının Osmanlı'dan Günümüze Türk Toplumunu Üzerindeki Sosyoekonomik Etkileri.....	5
1.2.Tasavvufun İktisadi Hayatta Bireyler Üzerindeki Etkileri.....	7
1.3.Ahi Teşkilatının Sosyoekonomik Hayata Etkileri.....	10
1.3.1. Ahi Teşkilatının ortaya çıkışı.....	10
1.3.2. Ahi Teşkilatı: İlkeleri, Fonksiyonu ve Önemi.....	12
1.4.Balta Limanı Ticaret Antlaşması Öncesinde Avrupa ve Osmanlı Ekonomisi.....	20
1.5.Balta Limanı Ticaret Antlaşması ve Sonrasında Osmanlı Ekonomisindeki Gelişmeler.....	25
1.6.Ahlaki Çöküntü ve Zihniyet Değişikliği.....	30
2. Gümüşhanevî Dergâhı'nın Kuruluşu, Amacı, Faaliyetleri ve İslam Ekonomisi Çalışmalarına Katkısı.....	34
2.1.Tarihçesi.....	35
2.2.Amacı.....	37
2.3.İslam ekonomisine katkıları.....	39
2.3.1. Faizsiz ekonomik düzen.....	41
2.3.2. Ortak girişime teşvik.....	42
2.3.3. Eğitim ve yayımcılık.....	43
2.3.4. İnsan kaynağına katkı.....	45
2.4.Nakşibendî Tarikat Anlayışının Osmanlı Toplumuna Sosyoekonomik Etkileri.....	46
2.4.1. Ayet ve Hadislerin Tasarrufu Öncelemesi.....	50
2.4.2. Kanaat, Ticaret ve Cesaret.....	53
2.5.Milli Sermaye ve Yerli Sanayi.....	57

2.5.1. Milli Sermaye ve Yerli Sanayinin Önemi.....	58
3. Gümüşhanevî Dergâhı'nın İnsan Kaynağına Katkısı.....	61
3.1.Mehmed Zahid KOTKU	62
3.2.Esad COŞAN	64
3.3.Korkut ÖZAL	66
3.4.Turgut ÖZAL.....	67
3.5.Necmeddin ERBAKAN.....	70
3.6.Sabri ÜLGENER	72
3.7.Nurettin TOPÇU	74
3.8.Sabahattin ZAİM	75
Sonuç.....	78
Kaynakça.....	81
İnternet Kaynakları.....	94
Ekler.....	95
Ek-1. İsrâf ile ilgili Ayetler	95
Ek-2. İsrâf konusundaki Hadisler.....	97

Gümüşhanevi Dergâhı'nın Türkiye'de İslam Ekonomisine Katkıları

Kenan AYDIN

Yüksek Lisans, Sosyal Politika Bölümü

Danışman: Doç. Dr. Abdulkadir DEVELİ

Haziran, 2018, 98 sayfa

Özet

Bu çalışmada Osmanlı'nın son dönemindeki bozulma ile başlayan iktisadi, askeri, siyasi ve sosyoekonomik geri kalmışlığına kendi yöntemi ile çare arayan Gümüşhânevi Dergâhı ve bu dergâhın Cumhuriyet Türkiye'sine kadar uzanan etkileri incelenmiştir. Osmanlı sonrası Batı'nın karşısındaki geri kalmışlık kendi özünden inkişaf etmeyen sistemleri model alan Türkiye Cumhuriyeti için de geçerlidir. 19. yüzyılın sonlarındaki - Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da devam eden- bu iktisadi çözümlenin ahlaki ve zihnî boyutuna da dikkat çeken Ahmed Ziyaüddin Gümüşhânevi, kurduğu dergâhı aracılığıyla Osmanlı toplumunu bilinçlendirmeye, aydınlanmaya ve kendi tarihi kökünden beslenerek İslamlaşmaya çağırmıştır. Çünkü o, sosyoekonomik geri kalmışlığın sebebini ahlaki çöküntüden ötürü değişen zihniyete ve bu zihniyet değişikliğinin sonucu millî ve manevi hayattan uzaklaşılmasına bağlamıştır. İslamın amacı insanları sadece ahiret hayatına yönelik hazırlamak değil aynı zamanda dünya hayatını da yaşanılabilir bir hâle getirmektir. İnsanoğlu Dünya yaratıldığından beri akıl çerçevesinden Varlık, Ahiret, Mutluluk, İyi, Kötü gibi kavramları kendince sorgulamış ve ilahi mesaja muhatap olması ile de bu soyut kavramları kendi kafasında somut bir hale getirmiştir. Doğru tespit ve teşhiste bulunan Gümüşhânevi, her ne kadar kendi müritleri arasında uygulamalı olarak ürettiği çareler doğrultusunda ahlaklı bireyleri yetiştirmeyi, faizsiz borçlanmalarla çeşitli yatırımların gerçekleşmesini sağlasa da kısa vadede toplumun genelinde etkili olamamış, doğal olarak da Osmanlı Devleti'nin çöküşünü engelleyememiştir. Ancak feraset sahibi ve Nakşi tarikat geleneğinin Halidî kolunun şeyhi olan Gümüşhânevî'nin, yaymaya çalıştığı konuyla ilgili öğretilerinin uzun dönemde etkisini göstereceğinin bilincindeydi. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti başta olmak üzere, ülkelerin toplumsal bazda sosyoekonomik kalkınmasına çözümler üretecek modeller sunmuştur.

Anahtar kelimeler: Ahmet Ziyâüddîn Gümüşhânevi, Gümüşhânevi Dergâhı, Tasavvuf, Ahilik, Nakşibendilik, İslam ekonomisi, Balta Limanı Antlaşması, Sosyoekonomik kalkınma.

**The Contributions of Gumushanevi Dervish Convent on
Islamic Economy in Turkey**

Kenan AYDIN

Master's thesis, Department of Social Politics

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir DEVELI

June 2018, 98 Pages

Abstract

This study examines The Gümüşhanevi Dervish Convent which, with its own methods, looked for a way to economic, military, political and socioeconomic backwardness that began with the dissolution of the Ottoman Empire and its influences extended over Republican Turkey. The backwardness before the West continued after the collapse of the Ottoman Empire in Turkish Republic who took foreign systems as models. Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevi, who raised concern about mental and moral dimensions of this economic decay which continued in the late 19th century even after the establishment of Turkish Republic, called on Ottoman society to raise awareness, enlightenment and Islamization through its historical root with the help of his Dervish Convent. Because he attributed the cause of this socioeconomic backwardness to the changing mindset due to the moral collapse, and to the separation from moral and Islamic life as a consequence of this change of mentality. The aim of religion is not only to prepare people for the life in Hereafter but also to make the life in the world livable. Human beings have questioned the concepts of Being, Hereafter, Happiness, Good and Evil from their minds since the creation of the world and they have made these abstract concepts concrete in their minds by being addressed to the divine message. Despite the fact that Gümüşhânevi, with his accurate detection and diagnosis, managed to enable upbringing of well behaved individuals and realization of various investments with interest-free borrowings in accordance with the practical remedies he had developed among his disciples, in short terms he failed to be effective in the whole society and naturally he could not prevent the collapse of the Ottoman Empire. However, Gümüşhânevî, who is the foresight owner and the sheikh of the Khalidi branch of the Naqsh sect, was conscious of the fact that the tenets on the issue he was trying to spread would take effect in the long term and in this context he provided models that would produce solutions to socioeconomic development of countries, of Turkish Republic being in the first place.

Keywords: Ahmet Ziyâüddîn Gümüşhânevi, The Gümüşhanevi Dervish Convent, sufism, Ahi Community, Naqshbandi Tariqa, Islamic Economy, Treaty of Balta Liman, Socio-Economic Development.

Kısaltmalar

a.g.b.	: adı geçen bildiri.
a.g.k.	: adı geçen kaynak.
a.g.m.	: adı geçen makale.
bkz.	: bakınız.
TDK, GTS	: Türk Dil Kurumu Online Güncel Türkçe Sözlük
S.A.V.	: Sallallahü Aleyhi ve Sellem
vb.	: ve benzeri.
s.	: sayfa.

Giriş

Tarihin her döneminde zihniyet değişikliğine sebebiyet veren çeşitli ahlaki çöküntülerin bunun neticesinde sosyoekonomik çözümlerin yaşandığı inkâr edilemez. Ancak yine her dönemde söz konusu ahlaki çöküntüler başta olmak üzere çeşitli toplumsal inkırazlara karşı mücadele eden, insanları ahlaki yönden eğiten kurum ve kuruluşlar olmuştur. Ancak bu tür kurum ve kuruluşların olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin neden çöküşe sürüklendiği -ayrıca çöküşün ve iktisadi çözümlenin yaşandığı son dönemde- ve bu kurum ve sivil kuruluşlar tarafından çözüm üretmemesi veya üretildiyse de neden başarılı olunmadığı konusu; her boyutuyla tekrar tekrar incelenmesi gereken bir konu olarak çok büyük bir önem arz etmektedir.

Bu bağlamda Türkiye'nin yetiştirdiği, çok az sayıdaki değerli ilim adamı, iktisatçı, sosyolog ve sosyal bilimciden biri” (Acar & Bilir, 2014: 114) olan Sabri F. Ülgener'in (bkz.: 3.6) özellikle Osmanlı'nın çözümlene dönemine ağırlık verirken iktisat ahlakı, iktisat zihniyeti ve din üzerine yoğunlaşarak (Özkiraz, 2007: 35-38) bu dönemi neden ve sonuç ekseninde incelediği ve incelemelerindeki zihniyet oluşumuyla iktisat tarihini uzun bir dönem kapsamında ele aldığı¹ (Zorlu, 2006: 182) bilinmektedir.

Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin kuruluş, yükselme, duraklama ve çöküşüne dek bu görevi üstlenen Ahi Teşkilatı Osmanlı'nın son zamanlarında zayıf kalsa da, teşkilat mensuplarının beslendiği sufilik anlayışı ve bu anlayışı yaşatan tasavvuf erbabı kimseler her dönem vardı. İşte bu büyük şahsiyetlerden biri olan, 19. yüzyıla kadar çeşitli tarihi olaylar ve gelişmelerin sonucunda ilmî ve teknolojik gelişmelerden geri kalmış Osmanlı Devleti'nin sosyoekonomik kalkınmasına, dergâhı içinde kendine özgü geliştirdiği islami finans modelleri aracılığıyla çare arayan, 1813-1893 arasında yaşayan Ahmed Ziyaüddin Gümüştanevî Hazretleri'dir. O, *Osmanlı'nın son dönemlerine şahitlik etmiş mübarek bir zattır. Bu dönemde Osmanlı toplumu batılılaşma rüzgârının tesiri altındadır. Gümüştanevî Hazretleri'nin yaşadığı dönem 1789 Fransız İhtilali'nin hemen sonrasına tekabül etmektedir. Özellikle halkın ekonomik*

¹İktisadi Çözümlenin Ahâk ve Zihniyet Dünyası adlı kitabında zihniyet iktisat eksenini tarihi boyutuyla inceleyen Ülgener (2006) Osmanlı'nın çözümlenmesinin aslında 15. ve 16. yüzyıllardan -önce yavaş daha sonra hızlanarak- kendini ortaya koyan alçalma döneminin izlerini (15-20) sürerken, züht dönemine dayanan tasavvuf anlayışıyla yetişen fütüvvet ehlinden ve fütüvvet anlayışının Anadolu'daki tezahürü olan ve dağıntık ve güçsüz Türk Beyliklerini İmparatorluğa taşıyan Ahilik Teşkilatını da incelemektedir (bkz.: a.g.k., ss. 34-38, 66, 110, 138).

bakımdan üst tabakası bir Fransız gibi yaşamaya çalışmaktadır. Bu dönemde Fransız kolejlerinde okutulan, Fransızca bilen, onlar gibi giyinen bireyler toplum içinde değer görmektedirler. İslami hassasiyet kaybolmaya ve medrese-tekke arası giderek açılmaya başlamaktadır. Böyle bir ortamda Gümüşhanevî Hazretlerinin, hem medrese hem de tekke de hocalık vazifesi yapması, onun toplum üzerindeki tesirini arttırmıştır (İştar, 2013: 837).

Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Hazretleri, Osmanlı tarihinin bu çok kritik asrında tam beş hükümdarın iktidarı döneminde (Sultan II. Mahmud, Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz, Sultan V. Murad ve Sultan II. Abdülhamid) yaşamıştır. Ayrıca, *benimsediği İslami politika konusunda Abdülhamid'in belki de en önemli Nakşibendî ortağı Gümüşhanevî'ydi (Aydoğdu, 2008: 18). Bu süre zarfında, yukarıdaki satırlarda kısaca zikredilen, ardı ardına cereyan eden çok kritik hâdiselere ve bu süreçte yapılan modernleşme faaliyetlerine şahitlik etmiştir. Kısacası kendisi, 19. yüzyılın bir insanı olarak, bu yüzyılın bütün gerçekleriyle ve sorunlarıyla doğrudan muhatap olmuş, bunları birebir yaşamıştır. Buna göre de kendi çözümünü getirmiştir (Alkan, 2014: 800):*

Yetiştirdiği müridleriyle, yazdığı eserleriyle, kurduğu kütüphanelerle, yayıneviyle, yardımlaşma sandıklarıyla hayatın her alanında aktif rol oynayan bir şahsiyettir. Onun sahip olduğu bu anlayışta müntesibi bulunduğu Nakşî-Hâlidî geleneğinin etkisi bulunmaktadır. Bunu Şâzeliyye tarikatının ilmî ve sosyal hayattaki aktivitesiyle birleştirerek halvet der encümen ilkesini hayatın her yönüne uygulayabilmiştir (Aydoğdu, 2008: 111).

Bütün bu yönleriyle Gümüşhanevî, 19. yüzyılda diğer İslam geleneklerine sadık Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat olan Nakşibendi tarikatları içinde Batı medeniyetini iyi tanıyan ve ilk olarak Batı'daki gelişmeleri İslam'a uygun olarak taşımaya çalışan bir bilim adamı ve Halidî şeyhi olduğu bilinmektedir (*bkz.:* Foley, 2008: 243).

Aslında Gümüşhanevî Dergâhı'nın faaliyetleri ne Osmanlı Dönemini ne de 19. yüzyılın da tamamını kapsar.

Bu dergâhın faaliyetlerinin Osmanlı'nın son döneminden başladığını ve Cumhuriyet Türkiye'sinde de devam ettiği bilinmektedir. Dergâhın kuruluşunda Osmanlı Devleti iktisadi, askeri ve siyasi olarak zayıf durumdaydı. Osmanlı'nın iflasa sürüklendiği bu dönemde böyle bir dergâhın kuruluşu, Moğol İstilasası, Haçlı ordularının saldırılarının yoğun olduğu dönemdeki Selçuklu Döneminden sonra çaresiz durumda olan Türk Beylikleri dönemindeki Ahi Teşkilatının ortaya çıkışını andırmaktadır. Çünkü temeli İslami sosyoekonomik anlayışa dayanan ve müntesipleri İslami tasavvuf zihniyeti ile hareket eden Ahi Teşkilatının kuruluşuna Moğol ordusu ve Haçlı saldırıları sebep olmuştur. Keza buna benzer ekonomik bir saldırı da 19. yüzyıl Osmanlı'sının karşısına sanayi devrimi olarak çıkmaktadır. Dolayısıyla, dağılmış

Türk Beyliklerinin bir araya gelmesinde Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Ahi Teşkilatının çok önemli rol oynadığı realitesinin gözden kaçırılmaması gerekir. O zaman bu teşkilatın sayesinde Beylikler Döneminden Cihan İmparatorluğu'na giden yolun² 19. yüzyıla kadarki ekonomik düşüşünün, tekrardan Ahi Teşkilatına benzer kuruluşların oluşmasına sebep olacağına kaçınılmaz olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Türklerin Anadolu'ya geldiğinden bu yana Gümüşhânevî Hazretlerinin yaşadığı 19. yüzyıla kadarki iktisat tarihini olumsuz etkileyen ahlaki yozlaşmaya yol açan tarihi gelişmeler olmuştur. *Sebepler sonucu, sonuç sebebi doğurur* realitesine binaen, Gümüşhânevî Dergâhı'nın görüşlerinin temelini oluşturan ve Türklerin Anadolu'ya ayak basmadan önceki dönemlerden başlayıp, Anadolu'ya geldikten sonra da devam eden İslami düşünce ekolü olarak nitelendirebileceğimiz tasavvufî etkenlerin ve bu etkenlerin Türk toplumu üzerindeki sosyoekonomik etkilerinin iyi bilinmesi gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıldaki ahlaki çöküntünün sebebiyet verdiği zihniyet değişikliğinin yaşandığı yıllarda ekonomik düşüşe sebep olduğu düşünülen Balta Limanı Ticaret Antlaşması, aslında bu antlaşmanın öncesi ve sonrasındaki yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmelerin hatta Türklerin Anadolu'ya geldiği yüzyıllardan sonraki 19. yüzyıla kadarki sosyoekonomik hayatlarındaki tarihî gerçeklerin sonucu olduğu söylenebilir. Aynı sebepler Osmanlı toplumundaki sosyoekonomik düşüşe sebep olan ahlaki çöküntüye çare arayan Gümüşhânevî Dergâhı'nın kuruluşu için de geçerli sayılır. Dolayısıyla **“Gümüşhânevî Dergâhı'nın Kurulmasından Önceki Gelişmeler”** adlı birinci bölümde İslâm tasavvuf anlayışının Türk toplumu üzerindeki sosyoekonomik etkilerinin sonucu olarak 13. yüzyılda ortaya çıkan Ahi Teşkilatı ve bu teşkilatın -ilke, fonksiyon ve önemi, ahlaki, sosyal ve ekonomik hayata etkileri- kurulduğu anından 19. Yüzyıla gelinceye kadarki seyri değerlendirilerek, Balta Limanı Antlaşması öncesi ve sonrasındaki sosyoekonomik durum ve gelişmeler ele alınarak, iktisadi çözümlenin, sosyoekonomik geri kalmışlığın nedeni olan ahlaki çöküntünün sebebiyet verdiği zihniyet değişikliğinin Osmanlı Devletindeki genel bir gelişme seyrine değinilecektir.

“Gümüşhânevî Dergâhı'nın Kuruluşu, Amacı, Faaliyetleri ve İslam Ekonomisi Çalışmalarına Katkısı” adlı ikinci bölümde ise Gümüşhânevî adını taşıyan Dergâh'ın kuruluşu, amacı, faaliyetleri ve İslam ekonomisine katkısı incelenirken, Sanayi Devrimi yaşayan Avrupa ülkelerinin karşısında zaten çeşitli tarihi etkenlerle birlikte ahlaki yozlaşmanın

² Pamuk (1990), “Osmanlı Devleti 400 çadırılık bir aşiretten mi çıktı?” sorulu bölümünde konuyla ilgili çok ilgi çekici ve ayrıntılı bilgiler vermektedir (23).

getirdiği zihniyet değişikliğinin sebebiyet verdiği sıkıntılı süreci yaşıyan Osmanlı Devleti ve tebaasının, temeli İslam ahlakı, iktisadı ve tasavvuf anlayışı üzerine kurulan fütüvvet ve Ahilik anlayışına dayalı sosyoekonomik çözümler öneren öğretileriyle sosyoekonomik kalkınması için yaptığı faaliyetlere değinilirken, İslam ekonomisine katkıları tespit edilerek maddeler halinde incelenecektir. Ayrıca bu bölümde -Gümüşhanevî'nin Nakşibendiliğin Halidî kolunun bir şeyhi olması hasebiyle- Nakşibendi tarikat anlayışının Osmanlı toplumuna sosyoekonomik etkileri kanaat, ticaret ve cesaret ile ilgili ayet ve hadislerin ışığında irdelenecektir. Bu bölümde yine son olarak toplumun iktisadi kalkınmasındaki milli sermaye ile yerli sanayinin de önemine değinilecektir.

“Gümüşhanevî Dergâhı'nın İnsan Kaynağına Katkısı” adlı üçüncü bölümde ise bu dergâhın faaliyetleri ve öğretileriyle İslami ve ahlaki iktisat anlayışına sahip bireyleri yetiştirerek Türkiye Cumhuriyeti'nin insan kaynağına katkısı incelenirken, bu insanların iktisadi çözülmeye gerek -bir bilim adamı olarak- ilmi çalışmalarıyla, gerek yatırımcı olarak yatırımlarıyla ve gerekse eğitim, yayıncılık ve irşat faaliyetleriyle insanları eğiterek ayrıca siyasete atılarak yöneticilik vasfıyla çözümler arayan ve bu şekilde topluma faydalı olma yolunda Gümüşhanevî Dergâhı'nın yörüngesinde hareket eden örnek şahsiyetlerden önde gelenleri ele alınacaktır.

“Sonuç” bölümünde ise tezde elde edinilen bulgular doğrultusunda, kapitalist ekonomik düzenin karşısında milli sermaye ile yerli sanayi üretimin zayıf olduğu günümüz dünyasına örnek teşkil edecek modeller ve öneriler yer alacaktır.

Tezde kullanılan kaynaklar **“Kaynakça”** ve **“İnternet Kaynakları”** başlıkları altında verilecek, en son **“Ekler”** bölümünde de tasarrufu önceleyen israfla ilgili ayet ve hadis örnekleri sıralanacaktır.

1. Gümüşhanevî Dergâhı'nın Kurulmasından Önceki Gelişmeler

1.1. İslam Tasavvuf Anlayışının Osmanlı'dan Günümüze Türk Toplumuna Üzerindeki Sosyoekonomik Etkileri

İslam medeniyetinde başlangıçta züht dönemine dayanan ve İslam mistisizmi olarak Hulefâ-i Râşidîn zamanından sonra ortaya çıktığı tahmin edilen (Bkz.: Pala, 2005, s. 440) tasavvuf anlayışının devamlı nefis mücadelesi içinde bulunan insanın, dolayısıyla da toplumun hayatındaki önemi büyüktür. Çünkü tasavvuf anlayışına göre insan ve toplum her zaman *Kur'an'da önerilen ve peygamberin hayatında uygulamaları görülen hayat tarzını yaşama gayreti* (TDK, GTS) içinde olur, yaptığı her işte Allah'ın rızasını gözetir, devamlı kendini geliştirerek rehavete kapılmayacaktır.

Ancak Suriye'nin Bizans'ın elinden tamamen Müslümanların eline geçmesini sağlayan Yermük (Yücesoy, 2001, bkz. ayrıca: Adıgüzel, 2018: 69-71) ve İran'la Kuzey Irak kapılarını İslam ordularına açarak büyük ganimetler getiren Kadisiye (Ağırman, 2015, Bkz. ayrıca: Adıgüzel, 2018: 63-70) savaşı Müslümanların zenginleşmesine yol açmış (Altıntaş, 1986: 3), bu *fetihlerin sonucunda elde edilen ganimetlerle birlikte halkın refahının mali olarak iyileşmesi ile birlikte sosyo-ekonomik olarak oluşan mali refahın sonucunda oluşan dünyevileşme temayülü* (Adıgüzel, 2018, s. viii, 63-73) siyasi, amelî ve düşünce hayatında farklılıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Pala, 2005, s. 440).

Hazreti Muhammed (S.A.V.) hayattayken gösterişten uzak yaşıyordu ve yaşayışta aşırı gidenlere ölçülü olmayı her zaman telkin ediyordu. Sahabeler de gerek sosyal ve iktisadî konularda gerekse dini vecibelerin yerine getirilmesinde onu -bizzat takip ederek- örnek alıyorlardı. Allah'ın resulünün -dediklerine uyarak- yaşayışını örnek alan ve *davranışlarına göre "âbidûn" ve "zühhâd"* adlarıyla bilinen kişiler daha sonra tasavvuf akımının kurucuları veya ilk temsilcileri olarak "*sufî*" ve "*mutasavvif*" adını almışlardır. Bu bağlamda hicri 150, miladî 767 yılında vefat ettiği bilinen *Ebû Hâşim el-Kûfi'nin* de ilk sûfî olduğu bilinmektedir (Altıntaş, 1986: 4).

Buradan Hazreti Muhammed (S.A.V.) yaşadığı dönemde sistem, şekil ve isim olarak tasavvuf olmasa da Peygamber'in (S.A.V.) hayat tarzına ve Kur'an'a göre hayatlarını tanzim eden tasavvufî anlayışa sahip kişilerin olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar, Hz. Muhammed

(S.A.V.) ile aynı dönemde yaşayan sahabeler, sahabelere yetişen tâbiûn ve tâbiûnla aynı dönemde yaşayıp onlarla konuşan tebe'ut-tâbiûnlerdi (Altıntaş, 1986: 4).

Bunlardan sonraki dönemlerde ise *bazı meselelerde ihtilafa düşen halkın bir kısmının dinî vecibeleri daha dikkatli ve daha hassasiyetle yerine getirmeye koyulduğunu* ve bunların *zâhid ve âbid* adlarıyla anıldığını, bu gelişmelerin sonucu olarak *o zaman bi'dat ehlinin ortaya çıktığını* belirten Altıntaş (1986), yine o dönemde *kendi mezhebini hak kabul eden insan gruplarının oluşmaya başladığını*, ancak bu kişilerin arasından *“her nefeste Allah ile olma”* hâlini koruyarak *gafletten uzak kalmayı tercih edenlerin tasavvuf adıyla diğerlerinden ayrıldığına* işaret ederken, tasavvuf adının daha hicri 2. asırdan önce tanındığını dile getirmektedir (4). Bu da Hazreti Muhammed (S.A.V.) hayatta iken gerek sosyal gerek iktisadi hayatta, gerekse dinî vecibelerin yerine getirilmesinde Allah'ın resulü örnek alınırken, vefatından sonra bıraktığı iki şeye sarılan *“her nefeste Allah ile olma”* hâlini benimseyen insanların tasavvuf ilminin ilk evresini oluşturduğunu göstermektedir³.

İslâm dininin budist, zerdüş, hristiyan, musevî ve manihenler arasında hızla yayılması, dinin özünde asla görülmeyen, ancak uygulama ve dış yapıda kendini hissettiren değişik fikirlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Kur'ân-ı Kerîm'in iç âlemine indiklerini ve özünü anladıklarını ileri süren bu tür fikirler batını düşünceyi ortaya koydu. Bunun yanında daha ilk dönemlerden itibaren İslâm içinde de bazı zahitler yetişmişti. İlk sufiyûn adını alan Küfeli Ebû Hişam'dan sonra birçok ünlü sufi yetişti. IX. yy. da Horasan erenleri ve Irak sufilere iki büyük grup halinde ortaya çıktı. X. yy.dan sonra ise Yunan felsefesi tasavvufta etkili olmaya başladı. Fahrüddin Râzî, Fârâbî ve İbn Sinâ'dan sonra XI. yy.da Kuşeyrî, Gazalî gibi âlimlerin fikirleri tasavvufun gelişmesinde önemli roller oynadı. İşte asıl tarikatlar bu dönemden sonra ortaya çıkmaya başladı. Tekkeler çoğalıp dervişlik toplumun her safhasında yayıldı. Padişahın kula kadar her grup insan, tasavvufa meyletti (Pala, 2005, s. 440).

Böylece miladi 11. yüzyıl ve ortalarına kadar olan zamanı kapsayan tasavvuf ilminin ikinci evresi olarak bilinen dönemde, ilkin bir tepki olarak ortaya çıkmış olan tasavvuf, devamlı kendini yenileyerek aksiyoner bir hüviyet ve boyut kazanmıştır (Adıgüzel, 2018: 57). İşte bu dönemde, miladi 14. yüzyılda Türkistan'da yaşayan Muhammed Bahaüddin tarafından kurulan ve adını Farsça “nakış yapan” anlamına gelen *nakşibend* kelimesinden alan Nakşibendilik tarikatını (*bkz. 12.42.4*) gerçek kimliğine kavuşturan Yusuf el-Hemedanî'nin halifelerinden olup (Ölmez, 2016; *bkz. ayrıca: Altıntaş, 1986: 147; 149*) Anadolu Ahi Teşkilatını kuran Ahi Evran'ın (*bkz.: 1.3*) hocası olduğu bilinen ve *H. Muhammed Aleyhisselam'ın verdiği hurma menkıbesine bağlanan altın silsilenin 3 B hattıyla⁴ devam eden kolunun fikir babası olarak yetiştirdiği 99 bin alperenini Anadolu'ya göndererek Anadolu'nun Türk yurdu olarak*

³ Tasavvuf tarihçeleri, tasavvufu zühd dönemi (h. I-II. yy.), tasavvuf dönemi (h. III-VI. yy ve ortaları) ve tarikatlar dönemi (h. VI yy. ortaları) şeklinde üç dönemde ele almışlardır (Adıgüzel, 2018: 6).

⁴ Buhara, Bursa ve Balkanlar.

kalmasında, İslam 'ın güçlenmesinde çok büyük rolü olan, bu yönleriyle gerek İslâm, gerek Türk Kültür tarihinde çok büyük önem arz eden (Aydın, 2019b: 20-21) Hoca Ahmet Yesevî yaşamıştır.

Nakşibendi tarikatının kurucusu Muhammed Bahaüddin'i yetiştiren Abdülhalik Gücdivani ise Ahmet Yesevî'nin halifelerindendir.

Kaynaklarda anlatıldığı üzere tasavvufun ortaya çıkışında asıl gayeden uzaklaşmamak, ganimet ve kazancın ancak Allah'ın rızası gözetilerek kullanılması düşünülmüş, bu bağlamda birçok tasavvuf ekolleri oluşmuştur. Bu ekollerden biri de tasavvufun ikinci evresinde Yusuf Hemedanî, Ahmet Yesevî ile başlayan, daha sonra çeşitli tarikatlara ayrılarak Türk kültür, sosyoekonomik hayatına Kur'an ve sünnete uygun olarak Allah'ın rızası doğrultusunda yön veren Türk tasavvuf anlayışıdır.

1.2. Tasavvufun İktisadi Hayatta Bireyler Üzerindeki Etkileri

İslamiyet'in ilk devrelerinde gerek sosyal gerek iktisadî gerekse çeşitli durumlar karşısında davranış biçimiyle dini vecibelerin yerine getirilmesinde Hazreti Muhammed'i (S.A.V.) örnek alan kimselere zahit deniliyordu. Daha sonra tasavvufun ortaya çıkmasıyla zahit kavramının yerini sufi tabirinin aldığı görülmektedir (Altıntaş, 1986: 6). Tasavvuf kelimesinin türediği *sufi* sözcüğünün menşei ve anlamıyla ilgili farklı görüşler mevcuttur:

Sûfi (صوفى) a.i. Tasavvuf* yolunda olan kişi. Kelimeyi yün mânâsına gelen "sûf" ile ilgili görenler yanında Peygamberimiz zamanında Mescid-i Nebevînin avlusunda yatıp kalkan, yedirilip-içirilen ve Ehl-i Suffe* denilen fakir sahâbeyle ilgili olarak gösterenler de vardır. Yine bazıları sûfi sözünün temiz, arınmış anlamlarına gelen "sâf" kelimesinden türediğini ileri sürerken; bir kısım âlimler de Grekçe hikmet mânâsına gelen "sophos" sözünden bozma olarak görürler (Pala, 2005: 408).

Tasavvuf'u *kişinin Tanrı ile aracısız olarak yakınlaşmasını amaçlayan ezoterik öğreti ve yaşam biçiminin* adı olarak tanımlayan Öztürk (2009) de sufi kelimesiyle ilgili Pala ile aynı görüşü paylaşmaktadır (912):

Tasavvuf'un; bazı bilgilere göre Arapça saaf "temiz, saf" kelimesinden türediği ve "arındırmak, temizlemek" anlamına geldiği. Arapça suf 'yün, yün pelerin' ise ilk sufilere giydikleri pelerinden dolayı bu adını yakıştırlmasını sağlamıştır. Tor Andrae Garden of Myrt/es (Mersin Ağacı Bahçeleri) adlı çalışmasında Hıristiyan Süryani manastırlarında giyilen bu pelerin sufilere adını vermesinden hareketle ilk sufilere Hıristiyanlıkla ilişkisini tartışmıştır. Yine Yunanca sofia 'hikmet, bilgelik' kelimesi de etimolojik orijin olarak önerilmiştir.

İslamiyet'in ilk dönemlerinde takva sahibi olan kişiler, *dinin yasak ettiği şeylerden sakınıp buyurdıklarını yerine getirerek zahit kimliğine bürünmüş* olup daha sonra bir

doktrin/öğreti anlayışı olarak ortaya çıkan *tasavvuf inançlarını benimseyerek kendini Tanrı'ya adanmış kimse* (TDK; GTS) anlamına gelen *sufi* adıyla anılmıştır. Bu anlayışın Anadolu'da yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan *dinin buyruk ve yasaklarına bütünüyle uyan kimselere* (a.g.k.) karşı söylenen *sofu* tabirinin *sufi* sözcüğünden bozma olduğunu söylemek mümkündür. Böylece *sufi* ya da *sofu* tabirleriyle karşımıza çıkan *tasavvuf insanı Allah-ü Teâlâ'dan uzaklaştıran şeylerin hepsini terk ederek* (Öztürk, 2009: 912) fena mertebesine ulaşmış olur.

Ancak burada fena mertebesinin *Hint mistisizmindeki gibi* ferdiyetin üniversalde yok edilerek Nirvana'ya ulaşma gayesi taşımadığını dile getiren Güzel (2012), aksine *vasıta ve metot* olduğunu belirtmekle birlikte, Sûfinin, *fenâ fillah* olmakla işini bitirmediğini, esas işinin başlangıç noktasına geldiğini dile getirmektedir. Böylece, *fenâ fillah* ile temizlenen *benlik varlık ve olayların içine dalmak ve hemcinslerine hizmet etmek üzere hayata ve hayatın çilelerine dönmek zorundadır*. Çünkü o "*Allah'ın halifesidir.*"⁵ Bu halife, *eşya ve olayları Allah'ın istediği yönde şekillendirmek ve yürütmek zorundadır. Bu da sürekli bir aktiviteyi gerekli kılar* (161).

Burada tasavvuf ile Hint mistisizmi arasında hem ortak nokta hem farklı noktaların bulunduğunu görüyoruz. Tasavvufta Fena'ya, Hint mistisizminde Nirvana'ya ulaşmak genel anlamda her ikisinde de *kötülükte pasivitenin sağlanmasıyla* mümkündür. Ancak İslam tasavvufunda *kötülükte pasiviteyle sınırlı kalınmıyor, hayırda yarış vardır* sözü gereği, iyilikte aktivite yapılıyor. Yani birey, kötülükten uzak kaldığı gibi, iyilikte de Allah'ın rızasını gözeterek bireysel ve toplumsal olarak faaliyet göstermesi gerekmektedir (*Bkz. ayrıntılı bilgi için a.g.k., aynı yer*).

Dolayısıyla İslam tasavvufunda *birey komşusu açken tok yatan bizden değildir* hadisine uyarak *insanların en hayırlısı insanlara faydalı olanıdır*⁶ Hadis-i Şerif'i gereğince hareket eder ancak gerek günlük hayatta gerek sosyal ve gerekse iktisadi hayatında "*Ey Âdemoğulları! Her namaz kılacağınızda güzelce giyinin, yiyeceğiniz için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.*" (A'râf Suresi 31. ayet). Ayet-i Kerime'sine uygun davranır. Böylece üretimde faal olan kimse, tüketimde gösterişe yönelik hareket etmediği gibi aşırıya da kaçmaz. İsrraftan kaçınıp tasarruf eder. Tasarruf ettiği malı hayırlı işler için harcar. Mesela yatırımcı malından zekât, fitre, sadaka verir, çeşitli hayır işleri yapar ayrıca kazancından tasarruf ettiği sermaye ile yeni yatırımlar, üretim yerleri açar. İnsanlara iş imkanları sunar. Tasarruf edilen sermayenin -

⁵ Hani rabbın meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti." "Biz seni eksiksiz bilirken ve durmadan övgü ile tenzih ederken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?" dediler. Allah "Şüphesiz yok ki, ben sizin bilmediğinizi bilirim" buyurdu (Bkz.: Bakara suresi, Ayet 30, Diyanet, Kur'an-ı Kerim).

⁶ Buhari, Rik'at, s. 34.

gösteriş için kullanılmayıp- tekrar üretime, yeni yatırımlara harcanmasıyla devamlı olarak bireysel ve toplumsal iktisadi kalkınma imkânı sağlanmış olur ve bunun sonucunda sürekli gelişme içinde olan ekonomik düzen meydana gelir. Böylece toplumdaki istihdam sorunu ortadan kalkar. İstihdam sorunu olmayan toplumda huzur ve bereket olur (bkz.: Zaim S., 2012: 227-237).

Tarihsel verilerden hareketle Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyoekonomik yapısını inceleyen Aygül (2014) Marksist literatürde Doğu toplumlarının durağanlığını belirtmek için kullanılan “Asya Tipi Üretim Tarzı” şeklindeki Marksist tanımın tam anlamıyla Osmanlı toplumunun ekonomik karakterini yansıtmadığını belirterek, daha önceki İslam devletleri ile *Bizans İmparatorluğu'nun mirasından yükselen ve altı asır boyunca gerek toplumsal ve kültürel yapısı, gerekse ekonomik ve siyasal örgütlenmesi ile Doğu toplumlarıyla kıyaslanamayacak zenginlikte olan bir devlet olduğunu, Cebelitarık'tan Hint ve Kuzey Çin'e, Arabistan ve Küçük Asya'dan Astrakan ve Kazan'a kadar yayılan “anlamli mekan”⁷ sahip bir ekonomi-dünya⁸ olduğunu dile getirmiştir (111-113). Ancak, Osmanlı Devleti'nin 15. yüzyıldan itibaren başlayan kapitalleşme sürecinden geri kalmasının sebeplerini toplumdaki iktisadi zihniyette aranması gerektiğine işaret eden Aygül (a.g.k.) iktisadi zihniyete etki eden toplumsal, kültürel, dini ve tasavvufi unsurların neler olduğunun tespit edilmesi gerektiğini dile getirmiştir (114).*

Buradan 15. yüzyıldan itibaren ekonomik gerilemenin baş gösterdiği Osmanlı Devleti'nin kurulduğu 13. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar bir cihan imparatorluğu durumuna getiren sebeplerin de iyiden iyiye araştırılması gerektiği meselesi ortaya çıkıyor. Bilindiği gibi o dönemlerde Anadolu toplumunun dinî ve sosyoekonomik lokomotifini taşıyan ve esnafı, çeşitli sanat ve zanaat erbabını dolayısıyla da milleti birleştiren çok yönlü⁹ bir teşkilatlanma vardı. Bu, Ahi Teşkilatı idi.

⁷ Anlamli mekan: “Braudel'e göre ekonomi-dünyayı açıklayabilmek için, onun varlığını ortaya koyan somut göstergelere bakmak gerekmektedir. Bu anlamda, ekonomi-dünyanın “anlamli bir mekân”, yani kapladığı bir sınır vardır. Bu mekân, onun varlığının bir koşuludur” (Aygül: 2014: 111-113).

⁸ Ekonomi-dünya: “Braudel açısından Osmanlı İmparatorluğu, eski İslam devletlerinin ve Bizans'ın mirasçısı olarak, bir ekonomi-dünyadır. Çünkü Osmanlı'da fazlasıyla bol mekân mevcuttur” (Aygül, 2014: 111-112).

⁹ Hem sosyal hem de kültürel yapılara ait bir terim olarak Ahilik, birbirini seven, birbirine saygı duyan, yardım eden, fakiri gözeten, yoksulu barındıran, işi kutsal, çalışmayı ibadet sayan, din ve ahlâk kurallarına sıkı sıkıya bağlı esnaf ve sanatkarların iş teşkilâtı manasını taşır. (Yaşar Bıyıklı, Ahilik, Eser Ofset, Trabzon, 2003, s.20'den Kantarcı, Ahilik ve İş etiği, 2007: 66.); bkz. ayrıca: Ayhan Karakaş, Çok Yönlü Bir Sivil Toplum Örgütü: Ahilik, Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi, 1 (1), 2017, 1-20.

1.3. Ahi Teşkilatının Sosyoekonomik Hayata Etkileri

1.3.1. Ahi Teşkilatının ortaya çıkışı

Anadolu'ya 9. yüzyıldan itibaren göç etmeye başlayan Türkmenler Anadolu topraklarının kırsal kesimlerine yerleşmişlerdir. Ahi Teşkilatının ortaya çıkmasına kadar kısmen tarımla uğraşsalar da esas uğraş alanları hayvancılık olup yaylak kışlak hayatı sürdürüyorlardı. Malazgirt savaşı sonrası başlayan ikinci büyük göçün, Türkistan, Horasan ve İran topraklarının 13. yüzyılda Moğol istilasına uğramasıyla beraber tamamlandığını söylemek mümkündür. Ayrıca bu göç Türkistan ve Horasan'dan birçok esnaf ve zanaatkârın Anadolu'ya gelerek şehirlere yerleşmesini sağlamıştır (Kiras, 2019; *bkz. ayrıca:* Niray, 2002: 9). Bu da Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli bir etken olmuştur.

Anadolu'nun Türkleşmesini sağlayan bu büyük ikinci göçle birlikte iki büyük problem ortaya çıkmış oluyor. Birincisi, dur durak bilmeyen Haçlı çapulcularının saldırıları, ikincisi peşlerinden gelen Moğol ordusudur. Bu iki büyük sıkıntıdan kurtulmanın tek bir çaresi vardı. O da sosyoekonomik açıdan güçlenmek, bu bağlamda halkın inancının, gücünün kırılmasına izin vermemektir. Bu ise milleti bir arada tutacak değerleri pekiştiren öğretilerin ortaya çıkmasıyla mümkün olacaktı ki, bunun sonucunda halk yek vücutta birleşecekti. Bu şekilde güçlü bir iradeyle ortaya konulan teşebbüslere ve bu teşebbüslerin sonucu olarak birlik ve beraberlik içinde hareket eden güçlü bir ekonomiye doğru adım atılacaktı. Böylece nüfusunun çoğu kırsal kesimde yaşayan Türk toplumunu kısa bir zaman zarfında İslami iktisat anlayışına dayalı, ahlaki değerler açısından tasavvuf anlayışından beslenen büyük bir ekonomik güce dönüştüren Ahi Teşkilatı ortaya çıkmıştır. Ahi Teşkilatının kısa zamanda Anadolu topraklarında kök salmasının birçok sebebi vardır. Ahilik kurumunun öğretilerinin kendisinden önceki fütüvvet geleneğine dayanmış (*bkz.:* Turan, 2010: 152-160, *ayrıca* Konuşkan, 2016: 90) olmasının bu sebepler içinde önemi büyüktür.

İlk sufiler tarafından ortaya konulan fütüvvet anlayışı ise iyi davranışların toplamından ibaret olan bir tasavvufî yaşam tarzı olup, “gençlik, ergenlik ve cömertlik” anlamına gelen Arapça “feta” kelimesinin türevidir (*Bkz.:* Turan, 2010: 153). Mutasavvıfların anlayışlarına göre fütüvvet ehli kimse Kur'an'a ve Hazreti Muhammed'in (S.A.V.) sünnetine uygun olarak hareket eden kişidir. Dolayısıyla fütüvvet anlayışının temelini *dürüstlük, diğergamlık, cömertlik merhametlilik* gibi vasıflar oluşturmaktadır (Kızıler, 2015: 411).

Ahilik geleneğinin Anadolu'ya yerleşen Türkmenler tarafından benimsenmesinde ve kısa zamanda başarıya ulaşmasında, belki önemli olan bir etkenin de Türklüğün varoluşunda ve fitratında saklı olan “eli açıklık” “cömertlik”, “yiğitlik”, “kahramanlık” gibi vasıflarını yansıtan *aki* kelimesinden türetilmiş bir kavram oluşudur. Bu kavram Arapça kardeşim anlamına gelen *ahi* kelimesiyle de yoğrulmuş olup, ahilik anlayışının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Çünkü bir anlayışın kısa zamanda benimsenmesinde ve yaygınlaştırılmasında o anlayışın mahiyeti ile özünün insanlar tarafından millî kimliği ve benliğiyle hissedilerek, aklıyla da idrak edilerek tam olarak anlaşılması gerekiyor. Ayrıca “*Temelde Kur'an-ı Kerim'e ve Hz. Peygamber'in sünnetine dayanan prensipleriyle Ahilik, tasavvufta önemli bir yeri olan "Uhuvvet (Kardeşlik)' kavramını hatırlatmasından dolayı da hızlı yayılmış ve kalabalık kitleler tarafından kabul görmesi kolay olmuştur* (Kazıcı, 1988: 540'tan Kızıler, 2015: 409).”

Böylece İslam etkisindeki Türk akıllığı yani Türk fütüvvet hareketi, ‘Ahilik’ olarak karşımıza çıkmıştır. Abbasi Hilafetinin dağılmasından sonra fütüvvet hareketinin bir varlık gösterememesine karşın, Türk fütüvvet hareketinin yani Ahilik anlayışının varlığını devam ettirmesi, Ahilikteki akıllık değerlerinden kaynaklanmıştır (Bayram, 1991: 131'den Kızıler, 2015: 412). Bu nedenle XIII. asır başlarında o dönem Anadolu'nun sosyal, kültürel, siyasi ve ticari şartları içinde, İslam dünyasının hiçbir yerinde görülmeyen bir şekilde gelişme göstererek teşekkül etmiş bir esnaf ve sanatkârlar teşkilatı olan Ahilik, binlerce yıllık Türk medeniyetinin İslam kültürüyle uyum içerisinde kaynaşmasından doğan yeni bir sosyal ve kültür kuruluşu olarak kabul edilmiştir (Demir, 2000: 321'den Kızıler, 2015: 412).

Gerek eski Türklerde ve İranlılarda gerekse İslam öncesi Arap toplumunda yiğitlik, cömertlik, yardımseverlik ülküleri etrafında bir araya gelen birtakım idealist insanların oluşturduğu “kardeşlik örgütlenmesi” örneklerine rastlandığını, risalet'ten önce Mekke'de mazlumlara, kimsesiz yabancılara ve haksızlığa uğrayanlara sahip çıkmak amacıyla oluşturulan ve bizzat Hz. Peygamberin de üyesi olduğu Hilf'ul-Fudul'un (Erdemliler Sözleşmesi'nin) böyle bir cemiyet olduğunu, hemen hemen bütün kültürlerde benzer kurumların varlığından söz eden Kiras (2019)'a göre ahilik veya fütüvvet anlayışı Anadolu topraklarına dışarıdan ithal edilmemiştir. Böyle düşünmek son derecede hatalı bir yaklaşımdır. Çünkü, Türklerin Orta Asya'dan bu yana yaşattıkları bir fütüvvet felsefesi ve bunun kurumları vardı zaten. İkinci olarak Arap coğrafyasındaki fütüvvet anlayışının ve teşkilat yapısı ile erkanının Türkler tarafından tanınması ve buradan ilham ve etkilerin alınması çok daha erken tarihlerin olayıdır.

Anadolu'da Ahilik anlayışını esnaf ve meslek teşkilatı haline getiren, halk arasında Ahi Evran olarak anılan Nasrüddin Mahmut, 1204'te Anadolu'ya gelen ilk mutasavvıflar arasında yer almıştır (Muallim Cevdet, 1932: 340-346, Kazıcı, 1988: 540 ve Azamat, 1995: 519'dan Kızıler, 2015: 412).

Kırşehir'e yerleşmiş ve burada vefat eden Ahi Evran, bir mutasavvıf ve ekonomist olarak Horasan, Harezmi ve Türkistan bölgelerinden gelen Türk esnaf ve sanatkarlarını ahlak ve sanat bileşimi olan Ahi Teşkilatı çatısı altında örgütleyerek birleştirmiştir. On üçüncü yüzyılda Anadolu'da meydana gelen Ahilik Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra da Anadolu'daki millî birlik ve beraberliğin sağlanmasında ve Osmanlı Devleti'nin kurulmasında çok önemli rol oynamıştır.

Esnaf, tüccar ve diğer meslek gruplarının örgütlenmesini sağlayan ahilerin, yerleşim merkezlerinde sosyoekonomik düzenin kurulmasında olduğu gibi kültürel gelişmeyi de gerçekleştirdiklerini söylemek mümkündür.

Bütün bu yönleriyle Ahi Teşkilatının, *devleti çöküntü ve yıkım zamanlarında içten koruyan, kollayan ikinci bir gizli güç* olduğu söylenebilir (Niray, 2002: 10).

1.3.2. Ahi Teşkilatı: İlkeleri, Fonksiyonu ve Önemi

Dinî ve mesleki birlik, esnaf teşkilatı olan fütüvvet (TDK, GTS) geleneğinin Türkler arasındaki şekli¹⁰ olarak bilinen Ahi Teşkilatının, kökleri eski Türk törelerine dayanan ve Anadolu'da yüksek bir gelişim gösteren esnaf, zanaatçı, çiftçi vb. bütün çalışma kollarını içine alan bir ocak (TDK, GTS) olarak Anadolu Türklüğünün sosyal yaşantısının düzenlenmesinde büyük rol oynadığı, XIII. Yüzyılın ortalarından başlayarak Türk gençlerini aylak kalmaktan ve her türlü kötü akımların etkisinden kurtarmak, aynı zamanda o zamanlar devletin çok ihtiyacı bulunan askerî güce katkıda bulunmak için organize edilmiş çok yönlü sosyal yapıya sahip olduğu bilinmektedir (Andaç, 1993: 3; Karakaş, 2017: 1-2 ve İnalçık, 1999: 192-193'ten Kızıler, 2015: 415).

Devlet otoritesi dışında kurulup gelişen, bu günkü anlamından uzak olmakla birlikte kısmi bir sivil toplum manzarası gösteren, ilk dönem Osmanlı Ahi birlikleri, devlet otoritesinin henüz kendisini etkili bir şekilde gösteremediği dönemlerde olanca yoğunluğuyla siyasal alanda boy göstermiş, özellikle Moğol egemenliğinin sona erdirilmesinde, sosyal kargaşanın sönümlenmesinde önemli vazifeleri deruhte etmişlerdir. Şehir ekonomisi devresine girmeden epeyce önce, Ahi teşkilatını belli bir ideolojiye bağlı tarikatlar şeklinde görüp, tahlillerin buna göre yapılmasını ileri süren görüşler oldukça ikna edici argümanlara dayandırılmaktadır. İlk dönem fütüvvetnamelerinin çoğunda iktisadi konulara yer verilmemesi bu düşünceyi teyit etmektedir (Gölpınarlı, 1950: 116-117'den Karakaş, 2017: 4).

¹⁰ Andaç (1993) Ahiliğin, fütüvvetçiliğin gelişmiş ve değişmiş bir şekli olduğunu dile getirirken, fütüvvet sahibi kişiye ahi denildiğini, ahi olmak için adayın fütüvvetçilik meziyet ve sıfatlarına sahip olmasının yeterli olduğunu, ayrıca meslek veya sanat sahibi olması şartı aranmadığını, daha sonra meslek veya sanat sahibi olduğunu belirtmiştir (1-2).

Devlete, ilk başta askerî alanda büyük katkıda bulunan, ekonomik anlamda güç kazandıran ayrıca gerektiği zaman devletten de destek alan (Bkz.: Karakaş, 2017: 4), toplumun ihtiyacına göre mal üretimini esas alan (Aşıkî, 1985: 17'den Kızıler, 2015: 409) bir sivil kuruluş olduğu bilinen Ahi Teşkilatı, belirli ilkelere göre faaliyet göstermiştir.

Niray (2002: 10), *ahilik ilkelerinin, kuramcı bir yaklaşımdan çok, pratik hayat koşullarından, ahilik uygulamalarından çıktığına* işaret ederken, yeni gerçeğin yansıması olarak ahilik ilkelerinin iş ve üretim hayatının geleneklerinde doğduğunu dile getirmekte ve özetle şu şekilde sıralamaktadır:

- Kendi ihtiyacı varken başkalarına vermek,
- Öfkelenince yumuşak davranmak,
- Yenici iken yenilene affetmek,
- El emeğini, çalışmayı kutsal bir yaşama ilkesi haline getirmek,
- Bütün insanlara karşı sevgi ve yardım duygusu taşımak ve bunu hayata geçirmek, uygulamak,
- Kardeşlik dayanışması içinde, askerleri, yöneticileri, emekçileri, esnafı birleştirmek ve böylece devleti güçlü kılmak,
- Halkçı ve milliyetçi bir düzen içinde; egemen, sömürücü güçlere karşı çalışan her kesimden halkın çıkarlarını savunmak,
- Yabancıları ağırlamak, suçlu-suçsuz, Hıristiyan, Müslüman kim olursa olsun kendine sığınanlara sanat-zanaat öğretmek (Niray, 2002: 10).

Burada Ahiliğin, *üretmeden tüketmeye, ihtiyaç fazlasını tüketmeye, haksız rekabete, güçlünün zayıfı sömürmesine, haksız kazanç sağlamaya, insanları kandırmaya kısaca, ahlaki olmayan her türlü davranışa karşı olan bir düşüncüyü temel bir ilke saydığını* söyleyebiliriz (Ekinci, 1990: 22'den Kızıler, 2015: 410).

Niray, temeli ahlak üzerine kurulan ve üretimde kemiyetten ziyade keyfiyete önem veren bir okul olan ve ayrıca ister dinî vecibelerin yerine getirilmesi bakımından ister sosyoekonomik açıdan Kur'an'a ve sünnete göre hayat düzenini tanzim eden tasavvuf anlayışından beslenen Ahi Teşkilatının ana programlarının olduğunu belirtmekte ve bu ana programları şu şekilde sıralamaktadır (Niray, 2002: 11):

- a-) Şeriat Kapısı
- b-) Tarikat Kapısı
- c-) Hakikat Kapısı
- d-) Marifet kapısı

Ahilik anayasası bu dört bab'tan oluşmaktadır. Şeriat; yani hukuk düzenlemeleri, Tarikat; bir sisteme bağlı olma, Hakikat; gerçeği arama, gerçeği bulma, insanı yakalama, maddi ve moral insanı keşfetme, onu yüce ve aziz bilme, Marifet Kapısı ise; günümüzdeki iş dünyasıdır.

Ahilik, başkalarının esiri olmamak için doğruluğu, aç kalmamak için sanat öğrenmeyi, başkalarından üstün yaşamak için faziletli olmayı, her işte aklını kullanmayı, başarılı olmak için bilgi sahibi olmayı, iyiliği daima iyilikle karşılamayı, Allah'ı, Peygamberleri ve insanları sevmeyi teşvik eden, tuzu ekmeği bol, sofrası açık insanların cemiyetidir.

Ahiliğin, ahlaki, ekonomik, sosyal ve siyasi olmak üzere dört temel fonksiyonu vardır. Bu fonksiyonlar arasında mesleki ve ticari ahlak en ön plandadır. Bu ahlak temelde eski göçebe aşiret değerlerine dayanmakla birlikte, yavaş yavaş İslami yerleşik hayat değerleriyle de uzlaşma yolunda olan bir ahlaktır (Niray, 2002: 11).

Ahi Teşkilatında Ahlak

Kaynaklarda anlatılan bilgilerden, Osmanlı toplumunun sosyal dinamiklerinden biri olarak Ahi Teşkilatının, bireyin ve toplumun genel olarak milletin birlik beraberlik içinde huzurlu bir sosyal hayatta yaşamaları için gençleri -içinde bulunduğu topluma her zaman faydalı olma düşüncesini aşılıyarak- iş ve meslek sahibi yapan büyük bir eğitim kurumu olduğunu anlıyoruz. Böylece hem zararlı alışkanlıklardan, başı boş dolaşmaktan uzaklaştırma çabasıyla talim veren bu eğitim kurumuna giren gençler gerek dini vecibelerinin yerine getirilmesinde gerekse sosyoekonomik açıdan hayatlarının düzenlenmesinde Kur'an'ı ve sünneti kendilerine kılavuz edinen, toplumla barışık, yüksek ahlaki değerlerle millî geleneklere bağlı ve sahip çıkan, üretken, işlerinin ehli, sorumluluk sahibi birer bilinçli bireyler olarak mezun olmuşlardır. Bu şekilde her zaman *iyilikte aktiviteyi* gözeten bu mezunlar, artık ahi teşkilatının üyesi olarak kabul edilmiştir (İnalçık, 1999: 192-193'ten Kızıler, 2015: 415).

Tasavvufî ahlak, belirli meslek erbapları arasındaki dayanışma fonksiyonunu güçlendirir. Bu tür dayanışma fonksiyonlu bir toplum teşkilatı hâlini almış Ahilikte her mesleğin aynı zamanda bir tarikat olduğunu belirten Aygül (2014), bir meslek içerisindeki gelişimin tarikat içerisindeki dinî ve ahlaki gelişim ile paralel olduğunu belirtmekte birlikte peştemal kuşanmak (ahi olarak mezun olmak) için *yedi fena hareketi bağlayarak yedi güzel hareketi açmak* gerektiğini dile getirirken Ahiliğin *nazarında bu yedişer fazilet ve rezileti* de şu şekilde sıralamıştır (170):

1. "Hasislik kapısını bağlamak ve lutûf kapısını açmak" 2. "Kahr ve zulüm kapısını bağlamak, hilim ve mülâyemet kapısını açmak" 3. "Hırs kapısını bağlayarak kanaat ve rıza kapısını açmak" 4. "Tokluk ve lezzet kapısını bağlayıp açlık ve riyazet kapısını açmak" 5. "Halktan yana kapısını bağlayıp Haktan yana kapısını açmak" 6. "Herze ve hezeyan kapısını bağlamak marifet kapısını açmak" 7. "Yalan kapısını bağlamak ve doğruluk (Sıdk) kapısını açmak."

Aygül (2014), Ahiliğe girişin *bazı ahlakî, dinî ve iktisadî aşamalardan geçmekle* olabildiğini ve başlıca şu üç aşamadan geçildiğini belirtmektedir: a) "*Yiğitlik, heves eylemektir*" b) "*Ahilik, başlamaktır*" c) "*Şeyhlik, tamam kılmaktır.*" Yahut diğer tabirle "*Yiğitlik müminlerin yoluna varmaktır*", "*Ahilik evliya yoluna varmaktır*", "*Şeyhlik peygamber yoluna girmektir* (170-171)."

Kaynaklarda da görüldüğü üzere genel olarak ahiliğe kabul şartının iyi ahlaklılık, yardım severlik, cömertlik olduğunu, bundan dolayı Ahi Teşkilatına girenlerin temiz ahlaklı, iyilik sever kişiler olduğunu belirten Andaç (1993), Ahiler arasından yöneticiler, tabipler, valiler, komutanlar, müderrisler, kadılar yetiştiğini ve bu kişilerden çoğunun sosyal hayatın can damarı olarak her zaman canlı şekilde faaliyet gösteren zaviye, han, hamam, medrese yaptırdıklarını, bu mekanların bakımı için zengin vakıflar kurdurduklarını dile getirmektedir (4).

Bu zaviyelere bağlı esnafın kazançlarından bir kısmını zaviyenin başkanlarına getirirler, bu paralarla zaviyede verilecek yemek daveti, toplantı, dinî, ahlaki eğitimler vb. çeşitli organizasyonların masrafları karşlanır, dışarıdan gelen misafirler ağırlanırdı. Bu zaviyelerin, daha Yâran Odaları şeklinde işlevlerini devam ettirdiği bilinse de günümüzdeki ulaşım ve konaklama imkanlarının artmasıyla ve ayrıca ticari amaçla gelişmesiyle birlikte ekonomik ve sosyal düşüncenin de değişmesiyle önem ve fonksiyonlarının kaybolduğunu söyleyebiliriz (Andaç, 1993: 4).

Sosyoekonomik Açıdan Ahi Teşkilatı: Yatırıma Teşvik, Bireysel ve Toplumsal Kalkınma.

Âdeta eğitici ve teşvik edici fonksiyonu üstlenmiş olan Ahi Teşkilatı, Merkezî Asya'dan Anadolu'ya gelerek yaylak kışlak hayatı sürdürülebilir olan İç Anadolu bozkırlarına yerleşen Türkmenlerin -içindeki sanat sahibi, iş ve meslek erbabı kimseleri koruyup kollayıp- çeşitli meslekler edinmelerini sağlamıştır. Bu şekilde sanatı benimsettikleri Türkmenlere, aynı zamanda sanatın nimetlerinden de istifade etmesine imkanlar sunmuştur (Kazıcı, 1988: 540'tan Kızıler, 2015: 413).

Sanat ve meslek kazanan Türkmenler artık yerleşik hayata geçmeye başlamıştır. Böylece Anadolu'nun şehirlerinde Türk nüfusunun artmasını sağlayan Ahi birlikleri, *farklı kültür değerlerine sahip kitlelerin karşı karşıya geldikleri bir dönemde, bir birlerine karşı çatışmacı bir tavır içinde bulunan grupları uzlaştırmada, zayıflayan aşiret bağlarının yerlerine yerleşik hayat değerlerini ikame etmede ve Bizanslılara karşı Türklerin çıkarlarını korumada yerine getirdikleri roller ile Anadolu'nun sosyal nizamının korunmasını sağlamışlardır* (Demirpolat & Akça, 2004: 365).

Ahiliği toplumun dinî, kültürel ve sosyoekonomik lokomotifini olarak değerlendirmek mümkündür. Öncelikle birer okul, eğitim kuruluşları niteliğini taşıyan konaklama evleri, toplantı odaları ve zaviyeleri sayesinde gerek şehirlerdeki gerek köylerdeki gençleri sağlıklı, sağlam dini temellere dayalı ilkelere göre yetiştiriyor, *yamak-çırak-kalfa-usta* hiyerarşisi

kurarak *bu kademelerdeki baba-evlat ilişkisi gibi candan bağlarla birbirlerine bağlamak suretiyle sanatı sağlam ahlaki ve mesleki temellere oturtmaya çalışıyordu* (Andaç, 1993: 3).

Ahilik hareketlerinin göç ve savaşlar sonucunda politik yönünün olgunlaştığı görülmektedir. Her politik eylemin sonucunda sosyo-ekonomik oluşumlar meydana geldiğinden hareketle, Ahilik için de böyle bir sıralama yapmak mümkündür. Ahiliğin Türkleşme ve İslamlaşmada, toplum ahlakı ve dayanıma duygusunun gelişmesinde, toplumsal hukuk düzeninin oluşmasında, üretimin denetlenmesinde, ticaret ve tarımın koordinasyonunda, sendikal faaliyetler üzerinde ve siyasal örgütlenmenin oluşumunda büyük önem ve etkisinin olduğu bilinmektedir (Niray, 2002: 12).

Anadolu ve Rumeli coğrafyasının Türkleşmesinde ve Müslümanlaşmasında büyük önem taşıyan Ahiler, art arda gelen göçlerle de Ahilik adı altında esnaf teşkilatını kurarak şehirlerdeki ekonomik hayata hâkim olmuşlardır. Tasarruf sandıklarında biriken Ahi Teşkilatı üyelerinin aidatlarıyla şehirlerden köylere kadar ahilik öğretilerini yaymak adına zaviyeler, toplantı yerleri, konaklama evleri kurmuşlar. Ayrıca bu paraların *teşkilat üyeleri için evlenme, doğum, hastalık, ölüm gibi hallerde, esnafa sanat ahlakı, hedefler, gelenekleri, töre ve nizamının öğretilmesinde de kullanılması ahiliğin önemini ve sosyal yönünü ortaya koymaktadır (a.g.m., aynı yer)*. Burada, daha sonra yerini gedik sistemine dönüşerek Osmanlı lonca teşkilatlarına (İvgin, 2014: 53, Andaç, 1993: 9) bırakan Ahi Teşkilatının günümüz sendikacılığıyla benzer ve farklı uygulamalara sahip olduğunu görüyoruz (Bkz.: Soykut, 1980: 23). Günümüz sendikacılığından farklı ve üstün uygulamalarını özetle şu şekilde sıralamak mümkündür: *Ahi teşkilatları ve gedikler, üyesi bulunduğu esnaf ve sanatkârın hemen hemen bütün hayatında söz sahibidirler ve etkili görev alırlar. Evi olmayan esnaf ve sanatkâra ev yapılır, evlendirilir, dükkân açılır, cenazesi kaldırılır, sermaye toplanır, hastalığı iyileştirilir vb* (İvgin, 2014: 54).

Bu tür esnaf ve sanatkârlar arasındaki dinî inanç ve değerlere dayalı sosyal dayanışma ve yardımlaşma toplumdaki üst, orta ve alt sınıflar arasında herhangi bir kin ve düşmanlığın ortaya çıkmasına fırsat vermeyerek, millî birlik beraberliğin pekişmesi, yardımlaşma duygusunun gelişmesini sağlıyordu.

Ayrıca Ahi Teşkilatında sağlam mesleki ve ahlaki ilkelere göre yetiştirilen esnaflarla sanat, zanaat ve çeşitli meslek erbabı gerek düzenli çalışmalarıyla gerek iş etiği ve ticaret ahlakıyla gerekse disiplini ve dürüstlüğü ile -ayrıca kendi aralarındaki dayanışma ve yardımlaşmalarının sayesinde- şehir ve kasabalarda diğer esnaf ve sanatkârlara karşı üstünlük sergiliyorlardı. Anadolu Türk esnaf, zanaat, sanat ve diğer meslek sahipleri ahi babaları veya onların yetki verdiği kişilerden yeterli görülerek icazet belgeleri almalarıyla iş hayatına atılabiliyorlardı. Ahi Teşkilatının inisiyatifiyle, bu teşkilatın eğitiminden geçerek peştamal

kuşanma hakkı elde eden -mezun olup yeni iş hayatına başlayan- sanat, zanaat ve çeşitli meslek erbabı ahiler için *şehirlerde, kasabalarda çarşılar, uzunçarşılar, kapalıçarşılar* kurulmuştur.

Ahi Teşkilatının yeni üyelerine -peştamal töreninden sonra- iş kurlmaları için gerekli sermaye verdiği, alet edevat göndererek onların açtıkları iş yerlerini veya dükkanları donattıkları hatta eski üyelerin kendi müşterilerinin önemli bir kısmını yeni ustaya gönderdikleri bilinmektedir. Bu şekilde yeni üye, Ahi Teşkilatına girmekle beraber eski üyelerle aynı sorumlulukları üstlenmiş olur (Anadol, 1991: 64'ten Niray, 2002: 14).

Ahi Teşkilatına bağlı üyelerin vergileri ve kârlarından artırarak tasarruf ettikleri (ihtiyaç fazlası) paralarla kurdukları orta sandıklar, bu tür faaliyetlerde çok büyük önem arz etmiştir. Daha önce bahsedildiği gibi bu sandıklar; sadece yeni işe atılan (peştamal kuşanan) meslek erbabına yatırımda teşvik fonu görevini üstlenmekle kalmamış, aynı zamanda da esnaf, zanaat ve sanat erbabı kişiler başta olmak üzere bütün teşkilat üyelerine kara günlerinde, ölüm kalımda, doğal afet hâllerinde maddî destek sağlamak için de kullanılırken, sosyoekonomik dayanışma yönüyle kişiyi yalnızlık duygusundan uzaklaştırarak bireysel ve toplumsal refahın artmasına dolayısıyla da toplumsal kalkınmada çok çok önemli rol oynamıştır (Gülerman & Taştekil, 1993: 7, 11; *bkz. ayrıca*: Gül, 2018: 175 ve Demirpolat & Akça, 2004: 367).

Bütün bunlardan her üyesi bir meslek erbabı olan Ahi Teşkilatının ülkenin sosyoekonomik omurgasını teşkil eden, gösterişten uzak olmak şartıyla bireysel ve toplumsal kalkınmayı hedef alarak doğrudan ülkenin güçlenmesini sağlayan bir kuruluş olduğunu söylemek mümkündür.

Bu bağlamda Ahi Teşkilatıyla ilgili İbn Batuta'nın hatıralarının özetlendiği şu bilgiler dikkate değerdir (Niray, 2002: 13):

İbn Batuta, Anadolu gezisinin ilk durağı olan Alanya'da ve Antalya'da ahilerle karşılaşır.

“Sırtında eski, yıpranmış bir giysi, başında da keçe külah bulunan” ahi şefi, Arap gezgin ve arkadaşlarını yemeğe davet eder. İbn Batuta bu fakir görünüşlü kişinin, kendilerini ağırlamaya gücünün yetmeyeceğini düşünür. Ancak bu kişinin ikiyüz kadar zanaatçı tarafından seçildiğini, şölen ve toplantılar için zaviye yaptırdığını öğrenir. Gezgin İbn Batuta ahi gençlerinin, gündüzleri çalışıp, kazandıkları parayı şflerine verdiklerini gözlemler. Bu parayla zaviye giderleri karşılanır ve toplu yaşamın gider kalemleri telafi edilmeye çalışılır (bkz. Şeker, 1993: 75-82; Gül, 2018: 175).

Gül (2018), *ahilerin misafire bu kadar önem atfedip değer vermelerini, herhangi bir şan ve şöhret düşüncesinden kaynaklanmamakta olduğunu, bu düşüncüyü aşan bir kaynaktan yani ahilerin almış oldukları tasavvufî terbiyeden kaynaklandığını* belirtmektedir (175).

Bu açıklamalar, zanaat sahiplerinin kendi aralarında özgürce örgütlenebilmeleri ve başkan seçebilmelerini göstermektedir. Bazı şehirlerde ahilerin, günümüzün rakip sendikaları

gibi ayrı kuruluşlarda örgütlendiklerini ve bu kuruluşların birden fazla mesleği kapsadığını görmek mümkündür (Niray, 2002: 13).

Ahi Teşkilatının günümüzdeki sendikacılık, kooperatifçilik gibi kurumlar ile sosyal güvenlik, bankacılık, sandık gibi teşkilatlarla karşılaştırılarak benzerliğinin tartışılır bir konu olduğunu belirten İvgin (2014) sonuç itibariyle bu *kurum ve teşkilatların kaynağının “Ahilik” olduğu düşüncesini dile getirirken, ahî teşkilatlarının ve gediklerin; mensuplarının (sanatkâr, esnaf) arasında sosyal eşitliği ve sosyal dayanışmayı sağlamak, meslekî faaliyetlerin işleyişini düzenlemek, denetlemek, geliştirmek gibi temel amaçları bulunduğunu, kooperatif ve sendikaların da aşağı yukarı bu temel amaçlar için kurulmuş olduğuna dikkat çekmektedir (53-54).*

Ancak Ahilik ile sendikaların arasında her ne kadar benzerlikler olsa da ayrıldıkları noktalar da bulunduğuna dikkat çeken Niray (2002)’ın “*Sendikalarda üretilen nesnenin niteliklerine bakılmaz, önemli olan emektir (14)*” söyleminden hareketle arasındaki en önemli farkın kalite kontrol ve piyasa denetimi olduğunu söyleyebiliriz.

Ahi Teşkilatında Kalite Kontrol ve Piyasa Denetimi

Ülkenin çeşitli sanat, zanaat ve meslek erbabını Ahi Teşkilatı altında toplayıp onları manevi ve ahlaki yönden eğiten ahilerin, aynı zamanda üretimde kemiyetten daha ziyade keyfiyete önem verdikleri bilinmektedir. Bir ailede bebek dünyaya geldiğinde bebeğin ağabeyi ya da ablası konumundaki çocuğa “Artık senin pabucun dama atıldı” deyimi aslında Ahi Teşkilatının, kalite kontrolünden geçmeyen ayakkabının üreticisine verdiği cezalandırma biçimine dayanmaktadır. Ahi Teşkilatı üyesi olan kunduracıdan satın aldığı ayakkabıdan memnun olmayan bir müşteri, ahi reisine şikâyetle bulunursa esnafın o kunduracı dükkanının önüne toplanarak ayakkabının kalitesini kontrol ederler. Eğer gerçekten ayakkabıdaki kusur üreticinin beceriksizliğine dayanıyorsa, o zaman herkesin önünde bu kusur ona söylenir, *kendisi ayıplanır, gözden düşüğünü belli etmek için yapmış olduğu sağlam olmayan ayakkabı herkesin önünde o esnafın damının üstüne atılırdı. O ayakkabı damın üstünde kaldığı müddetçe o esnaftan artık kimse alış verişi etmemeye gayret ederdi (Andaç, 1993: 3-4).*

Daha sonra Ahi Teşkilatınca konulan kurallar bu alanda hazırlanan kanunnamelerin, tüzüklerin temelini teşkil etmiş, üretimde kullanılacak gerekli hammadde alımı, satımı ve işlenmesi, *işlendikten sonra alınıp-satılması süreçleri, tüzükler ve narh ayarlamaları ile kontrol edilmiştir (Niray, 2002: 12-13, bkz. daha ayrıntılı bilgi için: Andaç, 1993: 5-9).* Bu bağlamda Niray (2002)’in özetleyerek verdiği şu bilgiler dikkate değerdir (13):

Bilinen eski esnaf ve sanatkâr mesleklerinden başka, her türlü ekmek ve unlu madde mamulünün pişmesi, ağırlıklarına kadar göreceği işlem; kasapların, türlü kasaplık hayvanlarının özellikleri, fiyatı, temizliği; aşçıların her türlü yemeği nasıl pişirecekleri ve satış fiyatları; garsonların, lokantalarda kullanılan geçlerin, temizliği, başçıların (kellecilerin), işkembecilerin, tavukçuların, börekçilerin halk sağlığı ve fiyatlar bakımından dikkat edeceği hususlar; yaş ve kuru meyvelerin, cins, nitelik ve fiyatları, ambalajları; yoğurtçular, şerbetçiler, terziler, çuhacılar, ipekçiler, köle ve cariye satıcıları, kitap ciltçileri, kundura yapımçıları ve onarıcıları, hallaçlar, keçeciler, bıçakçılar, nalbantlar, iğne yapıcıları, kuyumcular, yapı usta ve işçileri, boyacılar, hamamcılar, değirmenciler vb. işlerin tümü, düzenli kurallarla çalışmış ve sıkı denetim altında bulundurulmuşlardır.

Ahilerin, ahilik kurallarına göre müşteri memnuniyetini gözetmeleri, dürüst çalışmaları, aldatmamaları, diğer zanaat ve meslek erbabının da kazanmalarını istemeleri, üretimi ihtiyaca uygun olarak artırmaları, dükkanlarını erken açmaları, çırakları iyi yetiştirmeleri gerekmektedir. Bu kuralların dışına çıkan ahilerin, dükkanlarının kapatılması, selam ve yardımın kesilmesi gibi birtakım cezalar aldıkları bilinir (Akyüz, 2005: 49'dan Özköse, 2011: 116-117).

Ahi Teşkilatındaki kurallar ve uygulamaların, Kur'an-ı Kerim'in rehberliği altında Hazreti Peygamber'in günlük yaşantısının örnek alındığı İslami iktisat anlayışına dayandığını ve bu bağlamda şu bilgilerin çok anlamlı olduğunu söyleyebiliriz:

Haksızlıkların önüne geçmek, halkın şikâyetlerine çare bulmak gibi amaçlar doğrultusunda Osmanlı Devleti; Kuran-ı Kerim'in emrettiği ölçülerde ve toplumun menfaati için genel olarak kabul edilen toplumsal ölçü ve yasakları faal olarak denetim altında tutardı. Bunlar İslam ekonomisinde "hisbe" veya "ihtisap" olarak bilinen dini hukuki uygulamalardı. Hisbe, pazarlarda adaletli fiyatlar belirleme; tartılan ve malların kalitesini denetleme; sahtekârlık ve yolsuzluğu önleme gibi amaçları ifade etmektedir. Bu sistem "ihtisap" denilen eski bir İslâm âdetiydi (Aygül, 2014: 171-172).

Ahi Teşkilatının kanunları, Osmanlı Döneminde yerini bıraktığı gedik ve lonca sisteminde de uygulanmaya devam ettiğini belirten Özköse (2011)'den kötü mal üretenlerin "yolsuz" ilan edildiğini, bu tür üreticilere müşteriler tarafından ambargo uygulandığını, bu ambargonun sonucunda o esnafın mesleğinde tutunamadığını, XVIII. yüzyıldaki vesikalarda İstanbul'da bir esnafın *kılıç kabzasını abanoz ağacına benzeterek boyayıp abanoz ağacından yapılmış gibi gösterdiği için derhal meslekten çıkarılıp yolsuz ilan edildiğini, sattığı süte su kattığı için sütçününün kuyuya sarkıtıldığını; bozuk kantar kullanan oduncunun altmış okkalık kantarı omzuna yükletilerek çarşı-pazar dolaştırıldığını, kötü pekmez satan satıcının da başına pekmez küpününün geçirildiğini* öğreniyoruz (17).

Kantarcıya göre Ahilik, XIII. ile XIX. yüzyıllar arasında Anadolu başta olmak üzere Balkanlardan Kırım'a uzanan bir coğrafyada egemen olmuş ekonomik, sosyal ve kültürel bir kurumdur. *İşi kutsal, çalışmayı ibadet sayan, karşılıklı işbirliği ve sosyal dayanışmaya dayalı, kaliteyi ve müşteri hizmetini ilke edinmiş olan Ahilik, meslekî gelişmeyi sürekli eğitimle*

pekiştiren bir ahlâk anlayışını temsil eder. Ahilik, kültürle bütünleşen ahlâk değerlerinin, ahlâklı davranışa dönüşmesinin güzel bir örneği olarak bugün yaşadığımız sorunlara ışık tutacak genişlik ve derinlikte bir sistemdir (Kantarıcı, 2007: 2).

Aslında Türk halkına özgü olan ahilik geleneği¹¹ 17. yüzyıla kadar devam etmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin tebaası sadece Müslümanlardan oluşmuyordu. Dolayısıyla Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimler üzerinde de ahilik kurallarının uygulanabilme gereği ortaya çıkmış, böylece *bir işi yapmak, bir şeyden yararlanmak yolunda verilen hak, imtiyaz (TDK, GTS) anlamlarına gelen gedik kelimesi resmen 1727'de çıkarılan bir fermanla kullanılmaya başlamıştır (Andaç, 1993: 10).* 1860 yılına kadar devam eden bu sisteme *gedik* denilmesinin sebebini *sınırlı sayıda işyerini kapsayan ve her sanatı temsil eden tek kuruluş halinde ortaya çıkmasına bağlayan* Andaç (a.g.m. *aynı yer*) bu tarihte serbest piyasa şartlarına geçilmesi için çıkarılan bir nizamname ile *gedik* düzeninin sınırlı bir alanda tutulmaya başladığını, *1913'de çıkarılan bir yasa ile gedik sisteminin yasaklandığını, 1925 de Ahi birliklerinin tamamen kapatıldığını*¹² belirtmektedir.

1.4. Balta Limanı Ticaret Antlaşması Öncesinde Avrupa ve Osmanlı Ekonomisi

Her ne kadar devletlerin, toplumların sosyoekonomik ve kültürel hayatını olumlu veya olumsuz yönde etkileyerek zihniyet değişikliğine sebebiyet veren nedenlerin başında ahlaki çöküntü bulunuyorsa da her dönemde *neden-sonuç-neden*¹³ bağlamında birbirini etkileyen tarihi, kültürel, siyasi etkenler olmuştur. Maliyesinin temeli fetihlere dayalı (*bkz.:*Tabakoğlu, 1985: 210-211) olan ve 18. yüzyıla gelinceye kadar Batı Avrupa ülkeleri ile gerek sanayide gerek bilim ve teknolojiye aynı düzeyde bulunan ve iyi örgütlenmiş olan bir yapıya sahip

¹¹ *Ahilik, Türklere özgü milli bir kuruluş olarak ortaya çıkmıştır. Türk halkının Anadolu'da yerleşmesini ve kuruluşlarını kurmasını sağlamakta başlıca etken olmuştur. Ali Emiri, ahilik hakkında yazdığı bir yazıda, "Ahilik, milli bir birlik olup, hizmetleri sonunda, Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük bir devlet ortaya çıkmıştır" demiştir (Ergin, Osman Nuri; Mecellei Umur-u Belediye, Cilt 1, s. 407. Kaynak: İstanbul Millet Kitaplığı, Ali Emiri Efendi kitapları, Kanunlar kısmı, no: 224'ten Andaç, 1993: 9).*

¹² *Bkz.:* Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi: Cilt. 1 ve 2.

¹³ *[...] E. H. Carr'a göre tarih nedenlerin incelenmesi demektir. [...] Öyleyse Osmanlı tarihi denilince ne gibi meseleler incelenecek, hangi sorular sorulacak? Kuruluş döneminden bir örnek arayalım kendimize. Geleneksel tarihçilere bakacak olursak, bu erken dönemin tarihi hangi padişahın hangi savaşta hangi toprakları elde ettiğini belirlemek veya gelişmelerin milliyetçi açıdan yorumlanması demektir. Ama tarihi bir toplumsal bilim olarak kabul ediyorsak, bu tür bir yaklaşım yeterli olamaz. Bir toplumsal bilim olarak tarih için kuruluş döneminin en önemli meselesi hangi toplumsal, İktisadî ve demografik nedenlerle ufak bir beyliğin bu kadar hızlı bir biçimde genişleyebildiğini açıklamak olmalı. Böyle bir sorunun yanıtı da çeşitli toplumsal bilimlerin yöntemlerinden ve tahlil araçlarından yararlanılarak verilecek hiç şüphesiz (Pamuk, 2010: 10).*

Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıl boyunca sürekli toprak kaybettiği (Özdemir, 2009: 1, 3), 1683 yılında başlayıp 16 yıl süren İkinci Viyana Kuşatmasının başarısız olmasıyla 1699 tarihli Karlofça, 1700 tarihli İstanbul Anlaşmaları ile 356.000 kilometrekarelik bir topraktan vazgeçmek zorunda bırakıldığı bilinir (Tabakoğlu, 1985: 210-211; bkz. ayrıca Evliyaoğlu, 1972: 89-90). Anlaşmaların neticesinde Avrupalı devletlerden alınan vergiler kaldırılarak büyük bir gelir ve itibar kaybına uğrayan Osmanlı Devleti, tüm bu etkenlere savaşların gerekli kıldığı yüksek askeri harcamalar da eklenince bütçede açık vererek zayıf düşmüştür (Özdemir, 2009: 1, 3-10, Tabakoğlu, 1985: 210-211; bkz. ayrıca Evliyaoğlu, 1972: 89-90).

Böylece, ülkenin; çöküşüne hız kazandıran 26 Ocak 1699 Karlofça Antlaşması ile başlayan siyasi ve askeri gerilemelerin, takip eden yüzyıllarda gerçekleşen çeşitli cephelerdeki savaşların kaybedilmesinin, iç karışıklıkların yaşanmasının, gayrimüslim ve azınlıkların ticarete ve girişimcilik¹⁴ sektörüne egemen olmalarının neticesinde ayrıca *“makineleşmenin ve yeni teknolojilerin üretime girmesi, gümrük duvarlarının koruması altında dış ekonomik ilişkilerin genişlemesi ve derinleşmesi”* gibi Batı Avrupa ülkeleri lehine iktisadi ve askeri unsurları da içinde barındıran, sanayi devriminin de gerisinde ve hatta tamamen dışında kalmasından dolayı İmparatorluk içinde 1808 yılında Sened-i İttifak imzalanmış ve bu da taşradaki âyanın gücünü artırarak taşra idaresinin merkezi devletten bağımsız davranmalarına imkân vermiş¹⁵, büyük toprakların ve sonuç olarak vergi gelirlerinin büyük bir kısmını tasarrufları altına almalarına olanak sağlamıştır (Pamuk, 2007: 198); Bu gelişmelerin doğal sonucu olarak, Osmanlı ekonomisi de -aralıksız kötüleşme seyrederek- en önemli çöküş noktasına 1838 yılında gelmiştir (Özdemir, 2009: 6, bkz. ayrıca: Dura & Altıparmak, 2000: 17-18).

On dokuzuncu yüzyıla girerken Batı Avrupa ülkelerinde de aksine bir gelişme söz konusuydu. Özellikle sanayi devrimini gerçekleştirmekte olan İngiltere ile Fransa âdeta bir yarış içine girmiş, gelişmiş sanayilerine dünyanın dört bir yanında hammadde aradıkları gibi ürettikleri mallar için de pazar aramaktaydılar. Bu durumu Tokgöz şöyle özetlemektedir:

¹⁴ Devlet özel kesimin ve esnafın şirketleşmesini teşvik girişimlerinde bulunmuştu. Ancak ülkede servet birikimine olanak tanınmadığı için sadece azınlıklar ve lövantenler girişimci durumundaydı. Müslüman zenginler sadece vakıf kurarak hayır işleri yapıyorlardı. Üst yöneticilerden Saray'a yakın olanlar, Boğazda yalılar veya konaklar yapabilme izni almışlardı (Tokgöz, 2000: 369).

¹⁵ Mesela: İmparatorluğun Suriye-Lübnan ve Basra bölgesi Fransa ve İngiltere ile yoğun ekonomik ilişkiler içindeydi. Osmanlı vilayetleri birbirleriyle değil, yabancı sınır ülkelerle ticarete öncelik vermişlerdi. Buna bağlı olarak ülkenin her sınır bölgesinde farklı para kullanıldığı görülmüyordu. Bu farklılaşma ve kutuplaşma sosyal ve kültürel alana da yansımıştı (Tokgöz, 2000: 366).

19. yüzyılda kabına sığmayan, çığ gibi büyüyen ve yayılan Batı Avrupa devletlerinde iki temel özellik ortaya çıkmıştı: 1) Makina teknolojisinin günlük yaşama girmesi, 2) Bilimin “yükselen değer” olarak toplumca benimsenmesi. Hızlı sanayileşme ve yeni toplumsal değerler ile Batı dünyası tüm diğer toplumlar karşısında tartışılmaz bir üstünlük kazanmıştı (Tokgöz, 2000: 366).

Sanayi Devrimi Avrupa ülkelerine âdeta çağ atlatmış (bkz.: Önsoy, 1999: 9’dan Özdemir, 2009: 6), özellikle Napalyon savaşlarından da galip çıkan İngiltere döneminin rakipsiz tek ekonomisi olarak (bkz.: Pamuk, 1990: 166), ulaşmış olduğu en güçlü üretici, en büyük ihracatçı ve ithalatçı, yegâne yatırımcı ve rakipsiz taşımacı ülke olma özellikleri ile o yıllarda dünyanın en büyük ekonomik ve siyasal gücü haline gelmişti (Önsoy, 1999: 9’dan Özdemir, 2009: 6). Yine o dönemlerde Sanayi Devrimi henüz tamamlanmamış Avrupa’daki diğer ülkeler İngilizlerin kendi pazarlarına girmelerini çeşitli korumacı tedbirler alarak önlemişler, İngiliz mallarının ülkelere girişini de engellemişlerdir. Artık İngiltere Avrupa’nın dışında pazar arayışına yönelmiş ve 1820-1840 yılları arasında Latin Amerika’dan Çin’e kadar uzanan coğrafyadaki pek çok ülkeyle çeşitli yöntemlere başvurarak serbest ticaret anlaşması imzalamıştır. 1838 Osmanlı-İngiliz Antlaşması da bu anlaşmalardan biri olmuştur (Dura & Altıparmak, 2000: 19; bkz.: ayrıca ahilik.net).

Görüldüğü gibi 15. yüzyılın ortalarından 19. yüzyıla kadarki süreçte iktisadi olarak sürekli bir düşüş seyreden Osmanlı Devleti, Batıdaki sanayi devrimine seyirci kalmakla birlikte bir yandan da sanayileşme çabasına girmiş ama çeşitli etkenlerden dolayı başarılı olamamıştır. Bu etkenlerden biri de zaten sürekli bir düşüş seyreden Osmanlı’nın çöküşüne daha da hız kazandırdığı düşünülen, Balta Limanı Ticaret Anlaşması olarak anılan ve Osmanlı’yı - sanayileşmesine balta vurarak- yabancı ürünlerin pazarı haline getiren 1838’deki Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması¹⁶ olduğu bilinmektedir (bkz.: Özdemir, 2009: 1-10 ve Dura & Altıparmak, 2000: 18).

Bahsedildiği gibi birçok etmenin yanı sıra mali sisteminin gelişmesindeki en önemli sektör olan Tımar Sistemi’nin (Açba, 2004: 19’dan Çandır, 2010: 1) zayıflamasından ötürü iktisadi gerileme yaşayan Osmanlı Devleti’nin kuruluş dönemindeki gücüne tekrar

¹⁶ 1838 Antlaşması, Türk sanayiine 1829 Edirne Antlaşmasından çok daha zararlıdır. Edirne Antlaşması, hiç olmazsa yabancı mallarına yerli ürünlere oranla bir ayrıcalık tanımamıştır. Şöyle ki bir Belçikalı tüccar Osmanlı ülkesinde sattığı mallar için %5 resim öderken, bir Osmanlı tüccarı yabancı ülkelere ihraç edeceği, hatta ülke içinde bir yerden öbürüne taşıyacağı ürünler için %12 resim ödemek zorunda... (Dura & Altıparmak, 2000: 24)

kavuşturulması istenmişse de -II. Mahmut dönemi- mali sıkıntılar devam etmiş, gereken ıslahat yapılamamıştır. Gümrük vergilerinin düşüklüğünden dolayı, bir de kapitülasyonlara sağlanan ayrıcalıkların sayesinde ülkenin iç pazarında bile yabancı mallar hâkim olmaya başlamıştır. İthalatta ilk sırada bulunan Fransız mallarını Alman malları takip etmiştir (Çandır, 2010: 4).

Daha önce de bahsedildiği üzere o dönemdeki Avrupa ülkelerinde yerli sanayinin korunması adına uygulanan sıkı gümrük politikası ve alınan tedbirler -antlaşma öncesinde- Osmanlı Devleti tarafından da alınmaya çalışılmış ve daha önceki %3 oranındaki düşük gümrük vergisi devam ettirilmişse de yabancıların serbestçe iç dağıtım şebekelerine girmesi yasaklanmış, bazı malların üretim ve dağıtımını devletin kontrolü altında -*yedd-i vahid (tekel) yöntemiyle ruhsata bağlanarak*- tamamen yerli tüccara verilmiştir. Bu yerli üretim mallarının dışa açılmasını sağlayamadığı gibi, yabancı sermayenin de şikayetlerine yol açmıştır (bkz.: Özdemir, 2009: 4).

Bu tedbir uygulamaları ve çözümlerin sonucunda Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıldaki mali politikalarında Batı ülkelerindeki seviyeyi yakalayamamış olması sıkıntılarının katlanarak artmasına sebep olmuştur. Düşük gümrük vergisinin aynen bırakılmasıyla ithal mallar piyasayı ele geçirerek yerli üreticilerle esnafı perişan etmiş, uzun süreli savaşların kaybedilmesiyle de durum içinden çıkılmaz hâle gelmiştir. Devam eden düşüş sürecinin sonunda devlet masraflarını karşılayacak kaynak bulamaz durumla karşı karşıya kalmıştır (bkz.: Açba, 2004: 29).

Bu tür sıkıntılar karşısında Osmanlı idarecileri devletçi politikardan uzaklaşarak ekonomiyi tüccarların ve sermayenin idaresine vermiştir. Bunun sonucunda tamamen batılı politikalar, yaşam tarzları ve çıkarları topluma hâkim olmaya başlamıştır (Yılmaz, 2007: 15).

Osmanlı Devleti'nin batının açık pazarı hâline dönüşmesini sağlayan bütün bu gelişmeler ise 1938 İngiliz Ticaret Antlaşmasına yol açan etmenleri doğurmuştur (bkz. *ayrıntılı bilgi için*: Avcıoğlu, 1969: 69-73; Pamuk, 1994: 19 vd.). Bu etmenleri başlıca şu başlıklar altında sıralamak mümkündür: *politik ve askeri durum, Osmanlı coğrafyası, emperyalizm, Batı'nın doktrinleri, Osmanlı yenileşmesinin önlenmesi, devletin dirençsizliği ve yöneticilerin liyakatsizliği, Mehmet Ali Paşa isyanı* (bkz. *ayrıntılı bilgi için*: Dura & Altıparmak, 2000: 18-21).

İktisadi, siyasi ve askeri sorunlarla boğuştuğu, Avrupa devletlerinin ağır baskısı altında bulunduğu 19. yüzyıl başlarında, Osmanlı donanmasının Navarin'de İngiliz, Fransız ve Rus filoları tarafından yok edilişi (1827), Edirne'nin Rus ordusu tarafından alınması (1829), Mısır

Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Fransız ve İngilizlerin kışkırtmalarıyla Osmanlı Devleti'ne karşı isyan ederek Kütahya'yı ele geçirmesi gibi siyasi ve askeri olaylar yaşanmıştır. Mısır Valisi'nin isyanına karşı Osmanlı'nın, Rusya'dan yardım talebinde bulunması üzerine yapılan Hünkâr Muahedesi ile Rus koruması altına girmesi İngiliz çıkarlarına ters düşmüştür (Dura & Altıparmak, 2000: 18). Çünkü Doğu ile Batı'yı birbirine bağlayan Osmanlı toprakları gerek hammadde kaynakları gerekse pazar imkanları açısından sanayi devrimini gerçekleştiren ülkelerin sahip olmak istedikleri coğrafi ve ekonomik koşullara sahipti. Bu da kendi aralarında boğuşan kapitalist ülkelerin Osmanlı'nın sahip olduğu bakir toprakları sömürgeye açmaları hususunda ortak hareket etmelerini sağlıyordu. Bunun için yapılan önceki antlaşmalarda kapitülasyonlara verilen haklar sınırlıydı ve tekeller, ihracat yasakları, yedd-i vahit uygulamaları vb. vergiler harçlar, transit ticaretteki rüsûmlar yabancı tüccarların rahat hareket etmelerini engellemekteydi ve kaldırılmıyordu. Bunların gerçekleşmesi için Osmanlı'nın askeri, siyasi ve iktisadi zaafını kollayan İngiltere Osmanlı'yı düştüğü ağır durumdan kurtaracak, siyasi olarak güçlenmeyi beraberinde getirerek sosyoekonomik olarak kalkınmasını sağlayacak çözümler (doktrinler) öneriyordu. Çözüm önerilerinin en başında da Osmanlı'nın açık pazar hâline gelmesi vardı. Bu bağlamda İngiltere'nin sanayileşmesindeki serbest ticaretin rolünü örnek göstererek İngiliz Nazırı Palmerston, “yedd-i vahit”i kaldırtmak için Osmanlı ricaline İstanbul'daki İngiliz Elçisi aracılığıyla şu görüşü ulaştırıyordu: *‘Serbest ticaret sayesinde Sultan'ın tebaasının servet ve refahı artacak sanayi gelişecek’*. Yedd-i vahit usulünü ise şöyle kötülüyordu: *‘Üretici, ürünlerini, alış fiyatlarını kendileri belirleyen ayrıcalıklı kimselere satmak zorunda kaldıkça, Osmanlı Sanayii gelişemez.’*” (Dura & Altıparmak, 2000: 19). Bu şekilde “sözde Türkiye uzmanları Osmanlı bürokrat ve aydınlarının kafalarını sürekli işliyorlardı”. Yani, Osmanlı'yı Batı uygarlığına girecekleri bir antlaşma olarak nitelendirdikleri Balta Limanı anlaşmasına hazırlıyorlardı. Her ne kadar Osmanlı kendi imkânlarıyla yenileşme reformlarına girse de dış mihrakların bahsi geçen çeşitli çıkar siyasetini gütmelerinden daha ziyade Batı'nın büyük ekonomik baskısı, bu reformların başarıya ulaşmasına imkân vermiyordu. Böylece sanayi devrimini gerçekleştiren kapitalistlerin en başta ekonomik olarak yaptıkları saldırıların karşısında siyasi, askeri ve mali açılardan güçsüz olan Osmanlı'nın direniş gücü kalmamış gibi görünse de asıl sorunun yöneticilerin liyakatsiz olmalarından kaynaklandığı düşünülebilir. Bütün bu koşulların yanında İngilizler, Rus ve Mehmet Ali Paşa tehlikelerine karşı Osmanlı'ya desteğini sunarak Osmanlı Devleti'ni istedikleri antlaşmaya varmalarına mecbur bırakmışlardır (bkz. ayrıntılı bilgi için: Dura & Altıparmak, 2000: 19-21).

Böylece bütün bu etmenlerin oluşmasıyla 19. yüzyılın başında artık iyice artan bütçe açığı, sıcak para eksikliği gibi mali sıkıntıların karşısında çıkış yolunu yabancı yatırımcılarda, ithalat ve ihracatta arayan Osmanlı Devleti'nin yarı sömürge hâline gelmesini sağlayacak gelişmelere sebep olacak Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nın önü açılmış oluyordu (bkz.: Pamuk, 1990: 163-164).

1.5. Balta Limanı Ticaret Antlaşması ve Sonrasında Osmanlı Ekonomisindeki Gelişmeler

İngiltere Osmanlı ticâretinde kendilerine ters düşen hükümlerin uygulanmaması için 1833'den itibaren ünlü hâriciye nazırları Palmerston aracılığıyla Osmanlı bürokrasisinin zayıf ve bunalımlı bir devresini kollamaya başlamıştı. Londra büyükelçiliğinde iken mason locasına kayıtlı olan Reşid Paşa¹⁷, *Osmanlı Devleti'ni iktisâdi bakımdan çökertecek bir antlaşmaya yanaşmakta hiç tereddüt göstermedi*. Bu sırada Mehmed Ali Paşa Mısır'da Osmanlı Devleti için büyük bir tehlike arz ediyordu. Mısır meselesinde İngilizlerin yardımlarını temin bahanesiyle dört gün süren ve çok gizli tutulan pazarlıklar sonucunda (bkz.: www.ahilik.net, 2010) *1838 yılının 16 Ağustos günü Sadrazam Reşit Paşa'nın Boğaziçi'nde Balta Limanındaki konağında Reşit Paşa ile İngiliz elçisi Ponsonby iki devlet arasında yeni bir ticaret antlaşması imzalıyorlardı* (Pamuk, 1990: 164). Osmanlı ile yapılan bu ticaret antlaşmasının ardından 1841 yıllarına kadar *Alman prenslikleri, Fransa, İspanya, İtalya, İskandinav Ülkeleri ve Rusya ile de imzalanan aynı anlaşmanın sonucunda Osmanlı ekonomisi açık pazar ilan edilmiştir* (Tokgöz, 2000: 371).

Mısır dahil Osmanlı Devleti'nin tüm sınırlarını kapsayan bu antlaşmanın hükümlerine göre İngiliz tüccarlarına koşulsuz olarak gerek İngiliz gerek yabancı ülke mallarını iç ve dış ticaret amacıyla alıp satması serbest olmuş, yedd-i vahit usulü tamamıyla kaldırılmış, ihracat vergisi %12 olmuş, %3 olan ithalat vergisi % 5'e çıkartılmışsa da ülke sınırları içindeki her türlü vergilerin muafiyeti sağlanmış, yabancı malların Boğazlardan serbestçe geçmesinin yanı sıra transit ticaret de vergi alınmaksızın serbest bırakılmış, kapitülasyonlara -önceki imtiyazlarına ek olarak- yeni ayrıcalıklar eklenmiş ve bütün bu antlaşma hükümlerinden diğer devletlerin de yararlanması sağlanmış ayrıca bu antlaşma hükümleri *ilelebet mer'i ve muteber*

¹⁷ Y. K. Tengirşenk; Reşit Paşa ve arkadaşları hakkında, şu tesbitte bulunur: *"Bu antlaşmanın, sonuçta, ülke sanayiini belini doğrultamaz bir hale getireceğini, Devlet'in başına Düyun-u-Umumiye gibi bir bela musallat edeceğini elbette keşfedemiyorlardı."* (Pamuk,1994: 20'den Dura & Altıparmak, 2000: 20).

olmuştur. Bu antlaşmanın diğer devletlerle ilgili hükmüne binaen aynı yıl Fransa'yla daha sonra diğer Avrupa ülkeleriyle de *aynı tipte, benzer koşullar içeren antlaşmalar imzalanmıştır* (bkz.: Pamuk, 1990: 165 ayrıca Avcioğlu 1969: 71 ve Pamuk, 1994: 17'dan Dura & Altıparmak, 2000: 21-22).

Pamuk (1990)'un *Osmanlı yönetimi, anlaşmanın iktisadi ve mali sonuçlarından habersiz olmamakla birlikte esas olarak siyasal nedenlerle masaya oturmuştur*¹⁸ (166-167) ifadesinden hareketle Balta Limanı Osmanlı İngiliz Ticaret Antlaşması'nı yorumlayan Tokgöz (2000)'ün, şu ifadeleri çok önemlidir:

Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti mal, insan ve hizmet akımını tek taraflı olarak serbest bıraktı. Böylece eski imtiyazların tümüne ilave yeni kolaylıklar getirildi. Gerek ithalat gerek ihracat yabancı tüccarlara açıldı. Yerli yabancı tüccar ayrımı kalkmış oldu. Osmanlı Devleti "tarife dışı engeller" diye nitelediğimiz sınırlayıcı önlemlere, Avrupa devletlerinin isteğine uyarak, son vermiş oldu. 1838 Ticaret anlaşması gereğince Osmanlı Devleti ithalat değeri üzerinden %5, ihracat değeri üzerinden ise %11 gümrük vergisi uygulayacağını kabullenmişti. Bu olağanüstü çarpık gümrük politikası yabancı malların ülkeyi iç pazar haline getirmesine yol açtı. Oysa ABD ve Almanya'da siyasal birliğe geçiş Gümrük Birliğinin gerçekleşmesinden sonra mümkün olmuştu (Tokgöz, 2000: 371).

Batı Avrupa ülkeleriyle yapılan bu anlaşmaların ard arda gelişi deniz ve kara ticaretini hızlandırdı. 1838-1854 arasında ortalama dış ticaret hacmi %5 arttı. (Tokgöz, 2000: 372).

Neticede sınırsız ve serbest ithalatın yolu açılarak kapitülasyonlara verilen hak ve imtiyazların gücü artmış, Avrupa ülkeleri daha önceki kısıtlamalardan kurtulmuş (bkz.: Şahin, 2007: 2), gelişmiş sanayi ile makine endüstrisiyle üretilen malları Osmanlı pazarlarını doldurmakla birlikte Osmanlı Devleti'ndeki *korumasız el tezgâhı endüstrisini kısa zamanda ezmiştir. Böylece, 17. ve 18. yüzyıllardaki gerilemelerle başlayan süreç, ekonomiyi yarı sömürge bir devlet ekonomisi konumuna düşürmüştür, Osmanlı ekonomisi o dönemdeki en zayıf noktasına gelmiştir* (Özdemir, 2009: 7).

1838 yılında İngiltere ile imzalanan Balta Limanı Ticaret Anlaşması Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa kapitalizminin pazarı haline getirmiş, onu önce sanayi kapitalizminin, ardından da finans kapitalin egemenliği altına sokarak, Dünya-sistemine eklemleştirmiştir (Kazgan, 1999: 31'den Özdemir, 2009: 9).

Bu antlaşmanın, Osmanlı Devleti'ni, zayıf düşürecek en temel neticesi dışa açık bir ekonomi hâline dönüştürmesiyle Osmanlı maliyesini Avrupa sermayesinin denetimi altına

¹⁸ Osmanlı yönetimi anlaşmanın ekonomik ve mali sonuçlarından habersiz değildi. Anlaşmayı, esas itibariyle "siyasal nedenler"le imzalamışlardı (Pamuk, 1994: 20'den Dura & Altıparmak, 2000: 20).

girme sürecine sokmasıdır ki bu da çeşitli iktisadi, harbi, siyasi etkenlerin de sebebiyle dış borçlanma sürecini tetiklemiştir (bkz.: Pamuk, 1990: 163-164).

Çünkü Balta Limanı Antlaşmasının imzalandığı tarihe kadar Osmanlı Devleti'nin dış borcu olmadığı bilinmektedir (Sabır, 2006: 3, bkz.: ayrıca; Dura & Altıparmak, 2000: 24). Ancak, uzun vadede olacakları bilse de içinde bulunduğu mali, siyasi ve iktisadi sıkıntılardan ötürü bu antlaşmayı imzalayan Osmanlı yine bu anlaşma sayesinde ithalat ve ihracatta büyük gelişmeler sergileyerek ayrıca lonca teşkilatlarınca -Avrupa'nın sanayi ürünleriyle rekabet edebilecek güçte olmamalarına karşın- çok güçlü bir direnç gösterilerek (bkz.: Pamuk, 1990: 168 yine bkz.: Dura & Altıparmak, 2000: 23) mali, iktisadi ve sanayi bakımlarından gelişmek istese de tarihi şartlar ve koşullar hiç imkân vermemiş ve sanayileşememiştir (bkz.: Pamuk, 1990: 168). Bunun en önemli sebeplerinden biri de eşit şartlarda imzalanmamış olan bu antlaşmanın her zaman zayıf olan tarafın aleyhine işleyişi gerçeğidir ki neticede dış ticaret ve gümrük politikalarında bağımsızlığını kaybeden Osmanlı Devleti, karşılıklılık ilkesi çerçevesi sağlanmadığından eşit olmayan şartlarda boyun eğmek zorunda kalmıştır (bkz.: Özdemir, 2009: 10 ayrıca Pamuk, 1990: 168).

Aslında 18. yüzyıla kadar Batı ile at yarıştıran Osmanlı'nın, bu yüzyıldan sonraki Batı kapitalizminin gelişmesinin arka planlarını iyi araştırmamış olması da Pamuk (1990)'un dediği gibi Osmanlıyı "yarı sömürge" bir toplum durumunda (bkz.: Tokgöz, 2000: 366) kalmasına yol açan antlaşmayı gaflet anında imzalayacak duruma düşmesinin başlıca sebeplerinden biri olarak kabul edilebilir¹⁹.

Çünkü Osmanlı Devleti'nde, merkantilist düşünce ve uygulamasından haberdar olmayan sistemin varlığından dolayı ayrıca sadece iç piyasanın ihtiyacını karşılama anlayışlarından daha ziyade ithalatın serbest bırakılmasının ve idari fiyatların (narhların) kadılar tarafından tespit edilmesiyle de kazançların sınırlandırılmasının neticesinde sermaye birikimi önlenmiştir (bkz.: Tokgöz, 2000: 367). Sermaye birikiminin önlenmesi doğal olarak yerli yatırımın baltalanması anlamına gelmektedir. Yine aşırı kamusal harcamaların karşılanmasında zorlanan Osmanlı hazinesi para arzını karşılayabilmek için "tağşiş"e başvurup, dolaşımdaki gümüş oranı yüksek akçelerin toplayıp yerine sayı olarak fazla ama gümüş oranı düşük sikkeler piyasaya sürerek kısa vadede nakit paranın artışını sağlasa da kamu açıklarını tamamen kapatamıyordu. Üstelik

¹⁹ *Antlaşmayı Osmanlı devlet adamlarının bir gaflet anında imzaladıkları bir belge olarak yorumlamak veya antlaşmanın uzun dönemli sonuçları hakkında Osmanlı yöneticilerinin iyimser beklentiler içinde olduklarını ileri sürmek hatalı olur. Osmanlı yönetimi, antlaşmanın İktisadî ve malî sonuçlarından habersiz olmamakla birlikte, esas olarak siyasal nedenlerle masaya oturmuştur* (Pamuk, 1990: 166-167).

tağşiş Osmanlı tebaasına fayda sağlamadığı gibi, yabancı sarraflarla tüccarların işine gelmiş, piyasaya sahte ve değersiz madeni paralar sürerek büyük menfaatler sağlamaları için fırsat vermiştir (bkz.: Tokgöz, 2000: 372). III. Selim'in halka altın ve gümüş eşyaların kullanılması ve muhafaza edilmesinin haram olduğu ve darphaneye teslim edilmesi gerektiği hususundaki söylemleriyle toplanan madenlerden düşük ayarlı altın ve gümüş sikkeler tağşişe tabi tutulmaya devam etmiştir (bkz.: Önsoy, 1999: 42). Ancak tüm bunlara rağmen savaşlar, iç isyanlar ve Saray'ın ihtişama yönelik savurgan harcamaları mali krizin aşılmasına imkân vermemiş dolayısıyla hazine, 1840'larda bir nevi hazine bonusu niteliğindeki kâğıt para olarak "Kaime" çıkarsa da 1850'lerde kaime değer kaybına uğramıştır. Ayrıca Kırım Savaşı sırasında ek vergi alınamamasından ötürü (Pamuk, 1990: 164) zor durumda kalan Osmanlı Devleti'nde dış borçlanma kaçınılmaz hâle gelmiş (bkz.: Tokgöz, 1999: 372), 1854'te başlayan ilk dış borçlanmayı takip eden borçlanmalar 1875 yılındaki *Devlet'in iflasıyla, 1881'de haciz ve ipotek altına alınmasıyla sonuçlanmıştır* (Dura & Altıparmak, 2000: 25).

Kapitalist ekonomik düzenin karşısında yerli üretimin ayakta kalmasının zor olduğu günümüz dünyasında olduğu gibi, Sanayi Devrimi yaşayan Avrupa ülkelerinin karşısında da *Osmanlı Devleti aynı sıkıntılı süreci Balta Limanı ile yaşamaya başlamış* (Çandır, 2010: ii) olsa da, bu durumu sadece Balta Limanı Ticaret Antlaşması'na bağlamanın doğru olmadığı gibi, 15. yüzyıldan bu yana devam eden zihniyet değişikliğinin neticesinde zayıflayan Osmanlı Devleti'nin beceriksiz yöneticileri, *bir yandan Mehmet Ali Paşa, öte yandan da Rusya'nın artan nüfuzu karşısında kurtuluş reçetesi olarak İngiltere'ye sığınmalarının neticesinde İngiltere'ye sunulan iktisadî ödünler karşılığında, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumasını sağlayacağını düşünerek imzaladıkları bu antlaşma ile devletin iflasa sürüklenmesine hız kazandırmıştır* (bkz.: Pamuk, 1990: 166).

Bahsedildiği üzere Batı'da Sanayi Devrimi'ni yaşatan merkantilist düşünce tarzı ve erken kapitalizm döneminde oluşan ahlak anlayışına dayanan *Protestan Çalışma Ahlakı*²⁰ ve bu ahlak doğrultusunda oluşan zihniyettir. Bu zihniyette, Püritenler'deki gibi tüketimin dışında savurgan harcama tarzı hoş görülmemekte, çalışmak, kazanmak üstün tutulmaktadır. Böylece sermaye birikimine olanak sağlanmaktadır (bkz. Yücesoy, 2013: 46-47). Bu da Ahi

²⁰ Bu özel ahlak anlayışının anlaşılması için erken kapitalizm döneminde geliştirilen ve Protestan Çalışma Ahlakının da temellerini oluşturan şu ilkelerin bilinmesi gerekmektedir: 1) Çalışmak hem Tanrı'ya karşı bir görevdir; hem de tek kabul edilebilir yaşam biçimidir. 2) Lüks tüketim doğru bir şey değildir; önemli olan tasarruf yapmaktır ve daha çok sermaye biriktirmektir. 3) İnsanların birbirleriyle rekabet ettiği bir yapıda duygusallık yerini akılcılığa bırakmalıdır. 4) Başarılar nicel ve ölçülebilir olmalıdır (Yüzeyol, 2013: 46-47).

Teşkilatının ihtiyaca yönelik üretim ile ihtiyaç fazlası artan parayla devamlı iş olanaklarını sağlayarak sosyoekonomik hayata canlılık kazandırdıkları durumunu andırmaktadır. Bu bağlamda Aygül'ün Osmanlı Devleti'nin Batı ülkelerinde görülen sanayii gelişmelerden geri kaldığının sebebini açıkladığı şu ifadesine hak vermemek elde değildir:

Oysa Osmanlı'daki lonca teşkilatlanmasının ya da tımar sisteminin Avrupa'da olduğu gibi, 17. ve 18. yüzyıllarda çözülmeye başlayıp yerine, kapitalizm gibi modern bir ekonomik örgütlenme modeline neden bırakmadığını, halk ayaklanmalarının siyasi otorite üstünde neden baskı kurmadığını, açıklamamıza olanak sağlamaz. Dolayısıyla söz konusu sürecin nedenlerini açıklamak için, Osmanlı toplumunun iktisadi zihniyetine yönelmemiz gerekmektedir (Aygül, 2014: 114).

Ancak, hayatın her alanında olduğu gibi iktisadi alanda da çok önemli olan zihniyetin oluşmasında elbette ahlaki öğretilerin önemi büyüktür. Buradan her ne kadar Türk ve İslam iktisadi zihniyetinde çalışkanlık ruhu²¹ olsa da Ahi Teşkilatının çözülüşü ile birlikte devamlı seyreden tarihi olayların neticesinde Osmanlı toplumunda ahlaki yozlaşmanın ortaya çıktığını gözlemliyoruz (bkz.: 1.6) Böylece toplumdaki ahlaki öğretilerin²² yoksunluğuyla zayıflığından ötürü 19. yüzyıl Osmanlı'sında, Sanayi Devrimi'nin gerçekleştirilmemesine, dolaylı olarak da sosyal, siyasal ve kültürel gibi yapıları da temelden sarsarak köklü değişimlere yol açan bir takım antlaşmaların neticesinde -ki bunlardan son ve etkili olan Balta Limanı Ticaret Antlaşmasıdır- ekonominin kapitülasyonlara bırakıldığı, yatırıma yönelik değil sadece siyasi, askeri vb. çıkarlara yönelik dış borçlanmaların yaşandığını görüyoruz (bkz. ayrıntılı bilgi için: Dura & Altıparmak, 2000: 17). Mudarebe -emek sermaye ortaklığı- yöntemiyle çalışmaya imkân tanınmamasıyla iyice artan dış borçlanmaların neticesinde artık iflasın eşliğine sürüklenen Osmanlı'nın, moratoryum ilan ederek 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde artık *yarı sömürge* (bkz.: Tokgöz, 2000: 366) ülkesi hâline geldiği anlaşılmaktadır.

Tokgöz (200), Nutuk'tan alıntı yaparak, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden sonraki 100 senelik zaman zarfında Osmanlı Devleti'nin gerilemesini, içe kapandığını *Batı'nın askeri siyasi ve ekonomik baskısından kaynaklandığını*, Batı'daki Sanayi Devrimi'ne ayak uydurma, devleti

²¹ Bir toplumdaki sosyoekonomik gelişmeleri o toplumun zihniyete bağlayan Aygül (2014), Batı toplumunun felsefi temele oturtulduğu ve felsefi alanda kazanım, çıkar, tutku gibi kavramların meşrulaştırdığını dile getirirken, Türk toplumunda da felsefenin yerini atasözlerinin üstlendiğini dile getirmekle birlikte *ahlâka dayanmayan iktisadi ve ticarî bir hayatın sağlıklı bir şekilde yürütülmesinin ve ayakta kalmasının mümkün olmadığına vurgu yapmaktadır* (127-128).

²² *Osmanlı toplumsal düzeninde gelenek ve alışkanlıklarının yanı sıra dini-mistik ibarelerinde oldukça önemli bir yeri vardır. Söz konusu durum, bireyin iktisadi eylemlerini düzenleyen, ekonomik yaşamda da görülmektedir. Özellikle İslam dininin ekonomik yaşamı düzenleyen emir ve yasakları düşünüldüğünde, norm ile reel arasındaki uzlaşma veya çatışmanın boyutları kavrayabilmek, daha mümkün olmaktadır* (Aygül, 2014: 128).

yeniden düzenleme gibi reformların başarılı olamadığını böylece Osmanlı'nın Sanayi Devrimi'ni gerçekleştiremediğini toplumsal ahlaki yozlaşmaya bağlamaktadır (375-376).

Atatürk 17 Şubat 1923 tarihindeki Türkiye İktisat Kongresi'nin açılış konuşmasında 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin siyasî, askerî, iktisadi geri kalmışlığı toplumdaki ahlaki çöküntü ve zihniyet değişikliğine bağlayarak, bu tür yozlaşmaların bir toplumun dolayısıyla da bir devletin kalkınmasında ve düşüşünde ne kadar büyük önem arz ettiğine vurgu yapmıştır. Bu da Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda görülen ahlaki çöküntünün ne denli büyük olduğuna işaret etmektedir²³. İşte bu ağır sancılı dönemde, ürettiği doktrinleri Cumhuriyet Türkiye'sinde de etkisini gösteren Gümüşhânevî Dergâhı faaliyet göstermekteydi.

1.6. Ahlaki Çöküntü ve Zihniyet Değişikliği

Şeri hükümlerle yönetilen Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sanayi devriminin başladığı döneme kadar devletin ve toplumun iktisadi hayatında tasavvuf anlayışının çok büyük önemi olsa da 15. yüzyıldan sonra ortaya çıkan kapitalleşme sürecine Osmanlı devletinin ayak uyduramamasının sebebi *Osmanlı merkezi sisteminin tahkim edildiği* bu yüzyıldan sonra *ahi birliklerinin yalnızca meslek örgütlerinden ibaret hale geldiği* (Kiras, 2019), böylece *akıllık/ ahilik* anlayışından sapmanın/özden uzaklaşmanın etkisi olduğu düşünülebilir.

15. yüzyılın ilk yarısına kadar güçlerini ve fonksiyonunu koruyan²⁴ (Turan, 2010: 170), devletin ana omurgasını oluşturan orta sınıf olarak da değerlendirebileceğimiz Ahilik, çeşitli tarihi²⁵ sebeplerden dolayı ayrıca kent nüfusunun artması gibi birçok etkenlerden ötürü temel kuruluş gayesinden uzaklaşmaya başlamıştır²⁶.

²³ Bir ülkedeki *devletin dirençsizliği* ile *yöneticilerin liyakatsizliği* (bkz.: Dura & Altıparmak, 2000: 18) büyük oranda devletin idari sistemindeki ahlaki yoksunluktan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Devlet milletin aynası olduğuna göre ayrıca da *millet nasılsa öyle yönetilir* sözünde olduğu gibi genel olarak toplumdaki ahlaki çöküntünün bir göstergesi olduğuna da işaret etmektedir.

²⁴ Mesela: *Osmanlı devletinin kuruluşunda ve hükümdarlarının iktidarlarının temellerini Ahi Teşkilatıyla attıkları, Edebali'nin derviş olduğu, Osman'ın da çevresinin Ahilerden oluştuğu* Ahilerin devletteki önemini artırmıştır. Bkz. Ronald C. Jennings, "Gazi Üzerine Bazı Düşünceler". **Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar**, Ed. Oktay Özel/ Mehmet Öz, İmge Yayınları, Ankara, 2000, s. 440'tan Turan, 2010: 172.

²⁵ Mesela: *II. Mehmet sonrasında Şii unsurların etkisiyle karşı karşıya kaldığı, Osmanlı Safevi mücadelesinde Heteredoks Türkmenler gibi İran yanlısı tavır almaları Türkmenler gibi Ahilerin de devletin takibine uğramasına neden olmuş.* Dolayısıyla ahiler *bu durumdan Bektaşilik ve lonca teşkilatlarında gizlenerek korunabilmişlerdir* (Turan, 2010: 173)

²⁶ Bkz.: Pamuk (1990) "Osmanlı toplumsal kuruluşunun tarihinin bir dönemlemesi yapılabilir mi?" (22-23).

Bu konuda Aygöl (2014)'ün verdiği şu bilgilerin çok anlamlı olduğunu söyleyebiliriz (173):

16. yüzyılda Osmanlı'nın kent nüfusunda %80 artış meydana geldi, bu da pazarın büyümesine neden oldu. Bu gelişme, loncadaki ücretli usta ve kalfaların işine yaradı ve bağımsız girişimlere atılmaya teşvik etti. Pek çoğu kentin uzak yerleşim bölgelerine dükkân açıp üretime geçti. Hatta bu durum belirli ölçüde rekabeti de ortaya çıkardı. Ancak tekellerini korumak amacıyla eski ustalar, devleti harekete geçmesi için zorladı. Rakiplerini, sanatlarını iyi öğrenmemiş olmakla, kaliteyi düşürüp fiyatı yükseltmekle, böylece devletin ihtisap yasalarını çiğnemekle ve ustalık belgesi almamış acemiler olmakla suçluyorlardı. Osmanlı Devleti'nin geleneksel lonca yapısını koruma amacı gütmesi ve tutucu politikası neticesinde eski ustaların loncalardaki tekeli güçlendi. Bu durum Batı'daki yaşanan dönüşümlerin Osmanlı lonca teşkilatlanmasında ortaya çıkmamasına neden oldu. Özellikle atölyenin veya usta, kethüda ve yiğitbaşı gibi unvanların kalıtsal olarak babadan oğula veya çok seyrek olarak bir kalfaya geçmesiyle, durum daha da içinden çıkılmaz bir hal aldı. Böylelikle loncalar, belli sayıda âlet ve edevatın bulunduğu vakıf dükkânlarına, gediklere yöneldi. En sonunda da bu mal, mülk ve unvanlar, zanaat ve zanaatkârlıkla bağlarını yitirip sadece yasal iyelik nesnelere dönüştü.

Böylece Loncalara dönüşen Ahi geleneğinin çözülüş süreci esnafın ahlak ve zihniyet yönünden değişimini beraberinde getirmiştir. Zihniyet değişikliğinin esnafların faaliyetlerine yansıyan yönü olarak de *eksik ve hileli tartma, ham maddeden kısma, yalan yemin ve sahte teminatla müşteri ayartma vb.* halkın ve genel olarak toplumun şikayetlerine neden olan hususları örnek göstermek mümkündür (Ülgener F. S., 1950: 393-394'den Turan, 2010: 180.). Bu bağlamda Evliya Çelebi'den aktarılan şu bilgiler dikkate değerdir: “*müşterileri fûruh edeceği zaman alim Allah deyü ikna ederler. Her pabucu beş akça kâr ile satmaya razı değil bir alay bıyığı tıraş, gözleri sürmeli bilinsaf kavimdir...Açmaz ol besmelesiz dükkânı. Aldatır balsa veli şeytanı!.. beyti güya bunların hakkında söylenmiş, akçe hibasında müşteriye kan ağlatır şeytan gibi çarpar!*” (a.g.k., s. 180). 17. yüzyıl Osmanlı'nın sosyal yaşamındaki bu ahlaki çözülüşün daha da belirgin hâle geldiğini Sünbülzade Vehbi'nin “*bazı esnaf ider amma rahat/ Hiç çekilmez hele züll-i hirfet!*”²⁷ dizelerinde görüyoruz (a.g.k., aynı yer).

Züll-i hirfet, sanatında veya yaptığı işte alçalmak demek. Buna göre "Bazı esnafın rahat etmek için işinde alçalması, hileye başvurması kabul edilemez." demek isteniyor

Bir toplumdaki ahlaki çürüme, siyasi ve iktisadi yozlaşmaya sebep olduğu gibi o toplumun sosyoekonomik hayatını olumsuz etkileyecektir (Bkz.: Chapra, 1985: 59).

²⁷ Bazı esnafın, rahat etmek için işinde alçalması hileye başvurması kabul edilemez.

Sosyoekonomik hayatın bireylerin ve toplumun zihniyetine göre şekillendiği bir gerçektir. Daha açık izah etmek gerekirse, bireyin her türlü davranış biçimini, her türlü eylemini yönlendiren bir gerçek, zihniyettir. Zihniyet bir toplumun ortak sosyokültürel yapısını şekillendiren etki eden dünya görüşünün toplamı olup sosyoekonomik yapısına da yakından etki eden bir olgudur (Bkz.: Aygül, 2014: 37). Bir toplumda, bireyleri özelde birbirlerinden farklı düşünseler bile genelde birbirlerine görünmez bir bağ ile bağlayan birbirlerinden farklı düşünmediklerini gösteren, *önyargı gibi sabitleşmiş, hükümler, inançlar vs.* vardır ki bu ortak düşünme, ortak anlayış o toplumun zihinsel yapısını oluşturur (bkz.: a.g.k., s. 35). Bu bağlamda ahlakî çöküntünün zihniyete etki ettiğini, zihniyetin de toplumun gerek hayat tarzına gerek iktisadi hayatına etki ettiğini söylemek mümkündür. Böylece iktisadi yozlaşma ahlaki çöküntüyle paralel olarak ortaya çıktığı gibi zihniyetin değişmesiyle de ekonomik düşüş ya da kalkınma gerçekleşebilir (bkz.: a.g.k., aynı yer).

Bu zihniyet değişikliği *Ahilik geleneğinin dayandığı temelleri* sarsmış, imtiyazların ellerinden alınması ve çeşitli sınırlandırılmalar sebebiyle, 18 yüzyıla gelindiğinde esnaflar teşkilatının içinde *tam tersi bir zihniyet hâkim olmaya başlamıştır*. Ancak, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de esnaf, devletin kendilerine tanıdığı haklardan yararlanarak *piyasa fiyatlarını tekelleri altına* almasıyla birlikte fiyatlarda devamlı bir artış süreci başladığı görülür. Giderek *dışarıya kapanan ve ekonomik yaşama zarar vermeye başlayan tekellerin fiyatlarının narhların üzerine* çıkmasıyla birlikte III. Selim tarafından *zaruri gıda maddeleri dışındaki esnaf tekellerinin lağvedilmesi hakkında ferman* çıkartılmış, böylece *devletin dışa açık esnaf sistemini oluşturmak yolundaki ilk adım* atılmıştır. Bu da 19. yüzyılın *modernleşme sancıları içindeki Osmanlı Devleti'ndeki* esnafların eşit olmayan şartlarda Avrupa'nın gelişmiş sanayisiyle rekabet edemeyerek yenik düşmesine yol açmış, çoğunlukla yakın çevre ve iç pazara yönelik çalışan esnaf teşkilatının dağılmasını ve Ahilik ananesinin de çözülmesini beraberinde getirmiştir (Turan, 2010: 181-182).

Daha önce narh ve fiyatların belirlenmesini sağlayan Ahi Teşkilatı 15. yüzyılda loncalara sığınmış, loncaların altında faaliyet göstermiştir. Ancak, *içişlerindeki serbestliklerine rağmen loncalar özellikle 16. yüzyıl sonrasında devletin sıkı denetimiyle karşı karşıya* kalmıştır (Turan, 2010: 176). Burada devlet, üretilen malların kalitesine, fiyatına yönelik düzenlemelerle *şehir halkını fiyat artışlarına ve dalgalanmalarına karşı korumayı, böylece toplumsal ve siyasal istikrar sağlamayı* amaçlasa da takip eden yüzyıllar boyunca devam eden ahlaki çöküntüler, bireysel ve toplumsal zihniyete de yansiyarak sosyoekonomik çöküntüyü beraberinde

getirmiştir. 18. yüzyılda fiyat ve narhların belirlenmesi gibi birçok hakların esnaflara geri verilmiş olması bu iktisadi çöküntüye çare olamamıştır (Turan, 2010: 177)²⁸.

Burada her ne kadar temeli züht dönemine dayanan tasavvufi eğitimden geçerek İslami iktisat anlayışıyla hareket ederek bir devleti beylik döneminden cihan imparatorluğuna taşıyan ancak daha sonra Ahi Teşkilatının çözülüşü örneğinde görüldüğü gibi, ahlaki çöküntünün etkisiyle oluşan zihniyet değişikliğinden ötürü geri kalan ekonomilerin mensupları suçu hep İslam'da aramışlardır (Bkz.: Naqvi, 2014: 109).

Halbuki İslam, her ne kadar özellikleri kesin olarak tanımlanmamış ise de kendine yeten bir kurum olarak gerek dinî gerek iktisadî ve gerekse sosyal hayatı her yönden gerektiği ölçüde dengeli olarak bir arada tutan bir denge hâlidir ve ayrıca *insan için hem manevi hem de maddi konularda tam bir rehberlik içerir* (a.g.m., aynı yer).

İslam geçmiş medeniyetlerden ödünç aldığı bakış açısıyla uyumlu bir şekilde sentezleyecek, entegre edecek ve özümseyecek bir güç Allah tarafından kendisine verilmiştir (bkz.: Nav, 1966: 36'dan Naqvi, 2014: 110). Ancak, zamanında büyük bir ekonomi-dünya olarak anlamlı bir mekâna sahip ve şeri hükümlerle yönetilen Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıla gelindiğinde batıdaki sınai gelişmelere ayak uyduramayarak geri kalmıştır. Teorik açıdan değerlendirildiğinde, *yaşayan bir din olarak, İslam kendi doğal yaratılışına uyumlu olan kendi çevresinden özümseme işinde başarısız olamaz* (a.g.m., aynı yer) ise de uygulamada başarısız olunmasının en temel sebebin ahlaki çöküntünün yol açtığı zihniyet değişikliği olduğu düşünülebilir.

Olumsuz yönde seyreden zihniyet değişikliğinin toplumun sosyoekonomik hayatını olumsuz etkilediği gibi, devleti de zayıf düşmesine yol açarak ilim ve teknolojiye öne geçen, sanayii devrimi yaşayan batılı ülkelerle yarışamayacak hâle sokmuştur. Ayrıca çeşitli tarihî gelişmelerin sonucu olarak batılı ülkelerle birtakım anlaşmalara imza atmak zorunda bırakılmıştır. Bu anlaşmalar sonucunda ekonomik olarak güç kaybeden Osmanlı, Balta Limanı Ticaret Antlaşması²⁹ adıyla bilinen 19. yüzyılın ilk yarısındaki Osmanlı-İngiliz ticaret anlaşmasına imza atmış, neticede zaten iktisadi olarak düşüş seyreden Osmanlı ekonomisi Batı ekonomisinin karşısında giderek daha da zayıf hâle gelmiştir.

²⁸ Pamuk, age., s.62, narhın gelişimi ve Osmanlı'daki uygulama biçimi hakkında konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, Enderun Yayınları, İstanbul 1989, 56 vd.'den Turan, 2010: 177.

²⁹ Pamuk (1990), bu antlaşmanın 19. yüzyıldan günümüze kadar pek çok tartışmaya konu olması hasebiyle *bir simge durumuna* geldiğini belirtmekte ve Antlaşmanın içeriği ve sonuçlarının incelenmesi gerektiğini belirtmektedir (164).

2. Gümüşhanevî Dergâhı'nın Kuruluşu, Amacı, Faaliyetleri ve İslam Ekonomisi Çalışmalarına Katkısı

Dünyada her zaman yaşadığı döneme çeşitli yönlerden ışık tutarak, insanları aydınlatarak büyük işlere imza atan insanlar olmuş ve bunların üzerine çeşitli rivayetler, söylentiler anlatılmış, araştırmalar, sempozyumlar, konferanslar vb. faaliyetler düzenlenmiş, isimleri enstitülere, çeşitli resmî ve sivil kuruluşlara verilmiş, anlarına anıtlar dikilmiş, televizyon programları düzenlenmiş, belgesel ve sinema filmleri çekilmiştir (*bkz.*: Kulamshaevev, 2019: 10). Bu tür insanların öğretilerinin -önemi bazen yaşadığı dönemde fark edilmemiş, fark edilse de tam olarak anlaşılmamış, anlaşılrsa da- çeşitli etkenlerden ötürü yaygınlaştırılmamış olduğu durumlarla da karşılaşmaktadır. Böyle durumlarda nedeni ne olursa olsun sonuç itibariyle öğretilerinden tam olarak yararlanılamamış oluyor. İşte böyle şahsiyetlerden biri de 19. yüzyılın ilk çeyreğinden son on yılına kadar Osmanlı Devleti'nde bilgin ve mutasavvıf kişiliğiyle tanınan bir aksiyon adamı olarak tarihte adını bırakmış, öğretilerini adını taşıdığı dergâhı aracılığıyla yayarak büyük şahsiyetlerin yetişmesine vesile olmuş Gümüşhane'nin Emirler Mahallesi'nde doğmuş Ahmed b. Mustafa b. Abdurrahman el-Gümüşhanevî'dir. Her ne kadar onun Osmanlı toplumunu çeşitli yönden geliştirmek adına ürettiği öğretilerinden, zamanında yeteri kadar anlaşılmayarak yararlanılamamış olsa da uzun vadede gerek birey bazında gerek toplumsal bazda önemli gelişmelere öncülük ettiğini özellikle insan kaynağına sağladığı katkılarından görmek mümkündür (*bkz.*: 3)

Bilindiği gibi her kuruluş adını taşıdığı kişinin kimliğine, kişiliğine ve taşıdığı dava doğrultusunda faaliyet gösterir. Dolayısıyla o kuruluşun kuruluş tarihçesinden amacına, amacından yaptığı faaliyetlere, faaliyetlerinden topluma kazandırdığı insan kaynaklarına kadar adını taşıdığı şahsiyetin; yetiştiği kültürel kişiliği, millî ve dinî kimliği ile öğretilerinin dayandığı esasın da çok çok büyük önem arz ettiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu bölümde önce Ahmed b. Mustafa b. Abdurrahman el-Gümüşhanevî'nin; kısaca hayatı ve eğitimine yer verilip dergâhının kuruluş tarihçesi, amacı anlatılacak ayrıca müntesibi olduğu Nakşibendî tarikat anlayışının Osmanlı toplumuna sosyoekonomik etkisine de değinilerek insan kaynağına katkıları ayrıca yine onun öğretilerinin tesiri ile kurulan işletmelere yer verilecektir. Böylece Gümüşhanevî adını taşıyan dergâhın kuruluşu, amacı, faaliyetleri ve İslam ekonomisine katkısı incelenirken, Sanayi Devrimi yaşayan Avrupa ülkelerinin karşısında zaten çeşitli tarihi

etkenlerle birlikte ahlaki yozlaşmanın yol açtığı zihniyet değişikliğinin getirdiği sıkıntılı süreci yaşayan Osmanlı Devleti ve tebaasının, temeli İslam ahlakı, iktisadi ve tasavvuf anlayışı üzerine kurulan fütüvvet ve Ahilik anlayışına dayalı sosyoekonomik çözümler öneren öğretilerine sosyoekonomik kalkınmaya yönelik yaptığı faaliyetlerine değinilecektir. Ayrıca bu dergâhın faaliyetleri ve öğretileri doğrultusunda yetişen insanların hayatı ve iş dünyası ekonomiyeye kattıkları irdelenerek kapitalist ekonomik düzenin karşısında yerli üretimin ayakta kalmasının zor olduğu günümüz dünyasına örnek teşkil edecek modeller aranacaktır. Bu bağlamda Pırlanta (2014), Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî'nin 19. yüzyıldaki diğer tasavvuf akımlarından farklı bir tasavvufî anlayış ve irşat yöntemleriyle kendine özgü bir özelliği ile sadece *tekkesindeki müritleri değil aynı zamanda devlet adamlarından ulemaya ticaret erbabından sıradan vatandaşa kadar geniş bir insan yelpazesini etkisi altına alan* büyük bir şahsiyet olduğunu dile getirerek *kendisine manevi önder ve rehber arayan günümüz insanının bu eksikliğini giderme noktasında en büyük adaylardan biri* olarak günümüze taşınması, *bütün yönleri ile çağımız için vazgeçilmez bir model* olarak sunulması gerektiğine inanmakta, bu görevin de bilim adamlarının üzerine düştüğüne vurgu yapmaktadır (27).

2.1. Tarihçesi

On dokuzuncu yüzyıldaki Osmanlı Devleti'nin gerek iktisadi ve sosyoekonomik gerek siyasi alandaki bu ahlaki çöküntülerinin yaşandığı yüzyıl olarak bilinir. Ayrıca çeşitli askeri, siyasi sebeplerden ötürü -iktisadi olarak kalkınmak istese de- devletin oldukça kan kaybettiği sonuç olarak da bir zamanlar dünyaya nizam veren bir devletin tebaası olan Türk milletinin zihinlerinin bunaldığı ve ahlaki açıdan hızla yozlaşmaya yüz tuttuğu bir yüzyıl olarak da karşımıza çıkar. İşte böyle çalkantılı bir dönemde, ahlaki öğretileri, çeşitli doktrinlerini toplumun özellikle askeri, siyasi, idari ve iktisadi alandaki kişileri arasında yaymaya çalışan kurumların başında Gümüşhânevî Dergahı'nın kurulduğu bilinmektedir. Gümüşhanevî dergâhı'nın kuruluşunun amacını özetleyen aşağıdaki bilgiler oldukça dikkate değerdir:

Türk aydınları Avrupa karşısında komplekse kapılmış yazdıkları ve yaşadıklarıyla körü körüne batı taklitçiliğini halka empoze ediyorlardı. İmanlar zayıflamış ve hurafelerin ortalığı kapladığı bir dönemde Gümüşhanevî hazretleri insanların benliklerini kemiren ucup, kibir, gurur, haset, kin, nefret, buğz, gazap, bencillik, hırs, cimrilik, tembellik duygu ve hayallerinden temizlemek; insanı Allah'ın halifesi olarak yeryüzüne insanların iyiliği için geldiği ve yaratıldığı bilincini onlara aşılacak için gerçek tasavvuf yolunun esaslarını öğretmek üzere medrese ve tekke kurmuştur (Akşit, 2015 : 8).

Bu dergâhın kurucusu olan Ahmet Ziyaüddin'in Gümüşhanevî'nin Emirler Mahallesi'nde dünyaya geldiğinden dolayı (Mustafa Fevzi b. Numan, 1985: 16; Gündüz, 1992: 11, 18; Gündüz, 1996: 276)³⁰ Gümüşhanevî olarak anıldığı bilinmektedir. Doğum tarihi ile ilgili farklı görüşler mevcut ise de 1813 (H.1228) yılında doğduğu kabul edilmektedir (Gündüz, 1984: 11, Aydoğdu, 2008: 34, Doğan, 2013: 15, Pırlanta, 2014: 27). Babasının adının Mustafa, dedesinin ise Abdurrahman olan Gümüşhanevî'nin ailesi ile ilgili de farklı bilgiler mevcuttur. Onun, kimi araştırmacılara göre doğduğu mahallenin adını aldığı Emirler adlı köklü bir sülaleden geldiği (bkz.: Aydoğdu, 2008: 34), kimilerine göre o yörenin yine köklü ailelerinden olan Kömürçüoğlu Ailesi'nden geldiği bilinmektedir" (bkz.: Pırlanta, 2014: 27).

İlk tahsilini Gümüşhane'de *Şeyh Salim, Şeyh Ömer el-Bağdadî, Şeyh Ali el-Vefâî ve Şeyh Ali* gibi hocalardan gördüğü (Yılmaz H., 1997: 52'den Aydoğdu, 2008: 34), beş yaşında Kur'an-ı Kerimi hatmettiği, sekiz yaşında *Kasâid, Delâil, Hizb-i Âzam*'ı okuyarak icazet aldığı, daha sonra 10 yaşlarında göç ettikleri Trabzon'da babasının ticaretine yardım ederken bir yandan da sarf ve nahiv ilimlerini (Doğan, L., Akşit, C.: 1982: VII) tamamladığı (Aydoğdu, 2008: 34), *Laz Hoca, Şeyh Osman Efendi, Şeyh Halid es-Saidî* gibi hocaların derslerine katıldığı, *başına nakşî tacı ve beyaz imâme saran, cübbe, hırka ve uzun entari giyen, siyah renge hiç rağbet etmeyen, yazları beyaz kışları da yeşil renkli elbise giyen bir şahıs olduğu*³¹ (Mustafa Fevzi b. Numan, 1985: 46-49; Gündüz, 1984: 78; Gündüz, 1992: 32-33) anlatılan (Pırlanta, 2014: 28) *Nakşibendiyye tarikatının Hâlidîyye koluna* (bkz.: Erkaya, 2017: 839 ayrıca Karaca, 2013: 365, 375) bağlı *Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin, 19.y.y:da çökmeye yüz tutmuş, yukarıdan aşağıya toplumda kokuşma, meskenet, kişiliksizlik başlamış iken bir millete asıl benliğini vermek ve onu ayağa kaldırmak üzere ortaya çıkmış büyük bir mürşit* (Akşit, 2015: 8) olduğu bilinmektedir.

Tasavvuf ile daha Gümüşhane'deki hocaları sayesinde tanışan Gümüşhanevî, 1831 yılında babasının dükkânına mal almak üzere Trabzon'dan İstanbul'a gelir (Gündüz, 1984: 14) ve temelli olarak burada kalarak Beyazıt Medresesi'nde tahsiline devam eder. Mahmutpaşa Medresesi ile Süleymaniye Medresesi'nde döneminin en iyi âlimlerinin derslerine katılarak irşadını tamamlayıp üst icazet alarak Beyazıt Dersiamlığı'na tayin olduğu 1844 yılından sonra (Gümüşhanevi, Ahzap Büyük Dua Kitabı: 26'dan Budak, 2014: 76) tasavvufa yönelen

³⁰ Mehmed Zâhid Kevserî, İrgâmü'l-merîd, İstanbul 1328, s. 90; Tahrîru'l-vecîz fimâ yebteği'l-müstecîz, Matbaa-i Enveriyye, Kahire, 1360, s.26.

³¹ Osman-zâde Hüseyin Vassâf, Sefînetü'l-evliyâ şerh-i esmâr-ı esrâr, el yazması, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, no. 2305-2309., c. I-V, II, s. 189. Mehmed Zâhid Kevserî, İrgâmü'l-merîd, İstanbul 1328, s. 99.

Gümüşhanevî, 1848 yılında Nakşî Tarikati'nin bir kolu olan Hâlidîye Koluna intisâb etmiştir. Bundan sonraki hayatında hem irşâd hem de sohbetlerine aralıksız 30 yıl sürdürmüştür. Bu arada onlarca eser kaleme almıştır. Bunlarda özellikle de hadîs ve sünnet üzerinde durmuştur. [...] vefat ettiği 1893 senesine kadar çok yönlü faaliyetlerine devam etmiştir (Gündüz, 1996: 276-277 ve Gündüz, 1984: 11-81'den Alkan, 2014: 800). 1859 yılında da Cağaloğlu'nda bulunan bakımsız bırakılan, daha sonra Gümüşhanevî Dergâhı olarak ün kazanacak "Fâtma Sultân Câmi-i Şerîfi"ni tamir, ihyâ ve imâr ederek irşat faaliyetlerini buradan yürütmeye başladığı, 1875'te de hanesini bu mekâna taşıdığı bilinir (Budak H., 2014: 620). Böylece Gümüşhanevî adını alan bu dergâh, günümüze kadar etkisini sürdüren faaliyeti bu mekândan yapılmıştır. Ancak siyasi, sosyoekonomik buhranın yaşandığı 19. yüzyılda birçok tasavvuf akımı farklı nedenlerle takibe alındığı bilinse de bir Nakşî tarikatının Halidî kolunun müntesibi Gümüşhanevî'nin hem kendisinin hem kurduğu dergâhın bir yeri olduğunun önemini aşağıdaki bilgiler kanıtlar niteliktedir:

Abdülmeccid döneminde Hâlidîler'in başkentteki etkisi artmıştır. Sultanın tahta geçtikten sonra Hassa Ordusu'nda göreve tayin ettiği hocası -aynı zamanda Gümüşhanevî'nin de hocasıdır- Şehrî Hafız Efendi bir Halidî idi. Aynı dönemde yine Gümüşhanevî'nin şeyhleri olan Abdülfettah el-Akrî ve el-Ervâdî İstanbul'da aktif olarak tarikat neşrinde bulunmuşlardır. Halidiyye içinde Gümüşhanevî gerek İstanbul başta olmak üzere İstanbul topraklarında gerekse günümüze kadar ulaşan siyasi etkileri açısından ayrı bir yere sahiptir (Aydoğdu, 2008: 17).

2.2. Amacı

Tasavvufî yönüyle tanınan hadis alanında bir mutasavvıf (Aydoğdu, 2008: 1) ve Nakşî tarikatının Halidî kolundan olan Gümüşhanevî'nin -on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet ricalince de rağbet gören- dergâhının kuruluş amacı, 19. yüzyılda *çökmeye yüz tutmuş, yukarıdan aşağıya toplumda kokuşma, meskenet, kişiliksizlik başlamış iken bir millete asıl benliğini vermek ve onu ayağa kaldırarak* (Akşit, 2015: 8) Batı'nın karşısında gerek siyasi, gerek askeri gerekse sanayi bakımından geri kalmış Osmanlı Devleti başta olmak üzere genel olarak Türk ve İslam toplumunu sosyoekonomik olarak kalkındırmak, cihat³² anlayışının aslına uygun olarak yapılmasına olanak sağlamak olduğunu söylemek mümkündür. Bizzat kendisinin eğitim hayatı ve tasavvufî kişiliğiyle örnek olarak *bireysel ve toplumsal planda kâmil insanlar yetiştirme düşüncesinde* olan Gümüşhanevî'nin, *ulaşmak istediği asıl hedef fikriyle, îmanıyla*

³² Gümüşhanevî'ye göre cihat yıkmak değil, yapmaktır.

ve ahlâkıyla³³ kemâle ermiş ideal bir toplum yaratmaktır (Düzgün, 2017: 170-171). Dergâhın, yaptığı faaliyetlerinden hareketle Osmanlı toplumunu asıl İslami değerlerinden uzaklaşmayacak şekilde İslami iktisat anlayışı ve devlet yönetimiyle kalkındırma amacı taşıdığını söyleyebiliriz.

Hedeflediği bu amacı doğrultusunda yaptığı faaliyetlerde âdeta sufi gibi toplumun her kesimine ulaşmayı hedefleyen Gümüşhanevî; bir hadisçi olarak “Bir toplumun İslam’a olan ihtiyacından daha çok İslam bir topluma muhtaçtır” Hadis-i Şerif’ine uygun hareket etmiş (Düzgün, 2017:171), kökeni züht dönemine kadar giden İslam tasavvufuna dayalı fütüvvet ruhuyla hareket eden bir alperen gibi müritleriyle birlikte cephelerde savaşmış, ahi gibi yatırıma ve girişimciliğe önem vermiş, böylece toplumu sosyoekonomik olarak kalkındırmaya -ürettiği fikirleri, ortaya koyduğu çalışmalarıyla, irşadıyla- katkıda bulunmaya gayret göstermiştir.

Ahi Teşkilatının gelişmesinde çok önemi olan İslami iktisat anlayışına dayalı orta sandıkların yerini aldığı düşünülen ve *XVI. yüzyılda kurulan para vakıflarının, girişimciyi finanse etmektense tüketicinin ihtiyaçlarını karşılayan ve bu haliyle günümüz mikro kredi kuruluşlarına benzeyen bir yapıda* (Yavuz, 2007: II) olduğu bilinmektedir. 16. yüzyıldan itibaren kurulmaya başlayan -daha çok hayır işleri yapan- vakıfların yanı sıra 19. yüzyıldaki gelişmelerden ötürü para vakıflarının da artık girişimciyi çok destekleyemez hâle geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, mudarebe usulüyle çalışmanın engellenmesi (bkz.: Tokgöz, 2000: 366), kurulan bankaların da borçlandırma amaçlı olması zaten iflasın eşiğindeki Osmanlı esnafının belini büktüğü sıralarda Gümüşhanevî’nin para sandıkları (Gündüz, 1984: 65-67) batı tarzındaki yeni gelişmelere gelenekçi yöntemle karşı koymaya çalıştığı bilinmektedir:

İstanbul’da ilk banka açıldığında buna mukabil olarak dergâhında avarız sandığı benzeri yardımlaşma sandıkları tesis etmiş, burada toplanan para ile de bir matbaa kurarak neşredilen eserlerin ücretsiz basımı ve dağıtımını sağlamıştır. Aynı sermaye ile kurulan vakıflarla İstanbul, Rize, Bayburt ve Of’ta on sekiz bin ciltlik dört ayrı kütüphane kurarak böylece Anadolu’da kültür merkezlerinin kurulmasını sağlamıştır. Onun dinî, ilmî, kültürel, sosyal, siyasi hatta ekonomik alanlardaki bu faaliyetleri bazı çevreleri rahatsız etmiş, zamanın padişahı II. Abdülhamid’e şikayette bulunularak en az “Bâb-ı Âli civarından tebedî” istenmiş, ancak bu talep gerçekleşmemiştir. (Gündüz, 1984: 65-67’den Aydoğdu, 2008: 75).

Ayrıca bu sandıkların müritlerinin günlük hayatlarında faize bulaşmaları düşünülerek de kurulduğu bilinmektedir. Bu bilgilerden hareketle -para sandıkları gerek müritlerinin faize bulaşmaması için gerek kamu yararına yatırımlar yapılması için kurulsun- Gümüşhanevî’nin

³³ Zihniyeti oluşturan unsurlardan biri Türk sözlü kültüründen yer alan çalışma ve iş hayatı ile ilgili atasözlerini araştıran Aydoğdu, incelediği atasözlerinden hareketle Türk insanının ideal insan tipi özelliklerine sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Ancak ahlakın yozlaşmasıyla da zihniyetin değişebileceği de unutulmaması gerektiği bilinen bir gerçektir.

bir Müslüman olarak -dergâhı, öğretileri ve kurdurduğu para sandıklarıyla- faiz karşısındaki koyduğu kesin tavrının, sonsuz mücadelesinin uygulamalı somut örneklerini sergileyerek Osmanlı'nın siyasi, askeri ve iktisadi çöküşüne çözüm önerisi sunduğunu da söyleyebiliriz (konuyla ilgili bkz.: Pırlanta, 2014: 37).

2.3. İslam ekonomisine katkıları

Faizin yasak olduğu ve şeri hükümlerle yönetilen Osmanlı Devleti'nde vakıflar, para vakıfları ekonomiyi baltalayan 19. yüzyıldaki gelişmelere kadar İslami iktisat anlayışında çalışan önemli birer finansman kaynaklarıydı. Çünkü, *yüksek gelir sahiplerinin yapabildiği gayrimenkûl vakıflarından oluşan sektöre, küçük tasarrufları ile geniş halk kesimlerinin de katılmasını sağlayarak büyük bir genişleme ve dinamizm getiriyordu. Bu küçük tasarrufların sahipleri mevcut bir vakfa ilave yapabilecekleri gibi, aralarında birleşerek yeni vakıflar oluşturmaları da mümkün hale geldiği için vakıf sektörü muazzam bir genişleme potansiyeli kazanıyordu. Bu yolla esnaf loncaları, yeniçeri odaları, mahalleler, köyler vb. birimler yaygın şekilde para vakıfları kurup, aralarındaki dayanışmayı güçlendirerek refah ve riskleri paylaşma imkânı buluyorlardı. Bu para vakıfları özellikle mahalle ve köylerde avârız vergilerini ödemeye yardımcı olmak üzere iş görüyorlardı ve bu şekilde çalışanlar daha yaygın ve etkili idi* (Sırım, 2017: 181).

Ancak 1789 Fransız ihtilalinden sonra tüm dünyaya sarsan Fransız etkisi her yönüyle Osmanlı toplumunu da sarsmış, İslami hassasiyetlerin kaybolmasına sebep olacak Fransız kolejleri kurulmuş, insanların hayat tarzında, düşünce ve zihniyetinde değişiklik getirmiş, milliyetçilik akımlarının meydana gelmesine yol açmıştır. Böylece çok uluslu Osmanlı devletinde iç savaşlar çıkmış, toprak kayıpları yaşanmıştır. Bunun gibi birçok askeri, siyasi nedenlerden ötürü iktisadi gerilemeler baş göstermiş ve 1800'lü yılların ilk çeyreğinde artık devlet borç batağına sürüklenmiştir. Özellikle dış menşeli -Galata Bankerleri adıyla bilinen İstanbul'da yaşayan Venedik ve Cenova'lı Latin kökenli Avrupalı sarraflara başvurularak- iç borçlanmalara müteakiben yapılan Balta Limanı Antlaşması uzun vadede mevcut durumun daha kötüye gitmesine sebep olmuştur. 1854 tarihli Kırım Savaşı daha sonra moratoryumun ilanı (1875 yılında ilan edilmiştir) sonuçlanacak Osmanlı Devleti'nin ilk dış borçlanmasına yol açmıştır. Bu durumu çok iyi değerlendiren Galata Bankerleri dış güçlerin desteğiyle Bank-ı Dersaadet'i (İstanbul Bankası'nı) kurarak devletin dış ödemelerini düzenleme fonksiyonunu

üstlenmiş, bunun ardından Londra merkezli Osmanlı Bankası gibi birçok yabancı sermayeli banka ve kredi kuruluşları faaliyete girmiştir. Neticede Osmanlı Devleti'nin parası yabancıların denetimi altına geçmiştir. Karlofça Antlaşması'ndan bu yana devamlı toprak kaybı yaşayan Osmanlı Devleti'nde sürekli olarak askeri, siyasi ve iktisadi gerilemeler baş göstermekle birlikte zayıf düşen toplumun da 1800'lü yılların başından itibaren bankerlerden borç alarak faize bulaşmaya başladığı bilinmektedir (İştar, 2014: 838). Böyle bir ortamda toplumun iktisadi hayatında çok önemli bir finansman kaynağı olarak (bkz.: Buluş, 2009:32) hem ucuz hem kolay yoldan küçük çaptaki üreticilere kredi veren (bkz.: Genç, 2014: 17) böylece kredi arzını artırarak ekonomiye adeta nefes alma imkânı sağlayan para vakıflarının (bkz.: Sırım, 2017: 181) artık ekonomik sıkıntıdan ötürü iş göremez hâle geldikleri ayrıca *peşin mal alıp, vadeli satmak suretiyle iş gören, İslâmî şeriata uygun* ve günümüzün katılım bankacılığını andıran sistemle çalışan -yerli halk içinden çıkan- “murabaha”cılar da dönemdeki genel çöküş ile ahlaki yozlaşmadan nasibini aldıkları ve hileye başvurdukları bilinmektedir (bkz.: İştar, 2014: 838). Böylece, *murabahanın faize benzetilmesi ve tefeciliğe davetiye çıkarması, Osmanlı'da 1852, 1864 ve 1887 tarihli bir dizi fermanla faizin kanuni hale gelmesi ile sonuçlanmıştır* (a.g.b., aynı yer).

Bu bilgilerden hareketle her ne kadar gelenekçi ve İslami iktisat anlayışına uygun mudarebe, vakıf, para vakıfları, murabaha gibi toplumun iktisadi hayatında önemli birer finansman kaynağı olarak sosyoekonomik refahı düzenleyen ve bu şekilde devletin gücünü artıracak kurum ve kuruluşlar varsa da bunların 19. yüzyıldaki siyasi, askeri gelişmelerle ticari antlaşmaların neticesinde artık eski işlevlerini yerine getiremez hâle geldiğini söyleyebiliriz.

Yine bu bilgiler doğrultusunda 19. yüzyılın sosyoekonomik hayatı özetlendiğinde, vakıflarla para vakıflarının olduğu ancak Galata Bankerleri vb. dış menşeli bankaların karşısında direnç gösteremedikleri ve İslami anlayıştan uzaklaştıkları, mudarebe usulü ile işlerin çeşitli bahanelerle yaptırılmadığı, murabaha sisteminin de aslına uygun çalıştırılmayıp hileye başvurulduğu durumuyla karşılaşıyoruz. Hâl böyleyken vatan ve milletini düşünen İslam endişesini taşıyan insanlardan biri olarak Gümüşhanevî, faiz başta olmak üzere kapitalist sisteme âdeta savaş açmıştır (bkz.: İştar, 2014: 839). Bu bağlamda Gümüşhanevî'nin irşat işleri yaparken ezbere bir bilgiye değil gerçekten ilme, kitaba önem vererek 18 binlik zengin kitaplığıyla vakıf kütüphaneler kurduğunu bilinmektedir (Kara, 2009: 18-19). Buradan onun -müritlerinin bilgi sahibi olmalarını, eğitilmiş birer insanlar olarak yetişmelerini isterken- bir bakıma insan kaynağına da büyük katkıda bulunduğunu görüyoruz. Müritlerinin sadece avam

halk tabakasından oluşmadığını askeriyyeden, devlet ricalinden de kendisine intisap eden birçok müridinin bulunduğunu ayrıca icazet alan müritlerini farklı coğrafyalara -hem ülke içinde hem ülke dışına- göndererek batının karşısındaki zayıf düşen tüm İslam coğrafyasına irşat faaliyetleriyle ulaşarak genel olarak İslam dünyasının güçlenmesini dolayısıyla da ortak hareket etmelerini hedeflemiştir.

Çünkü bilindiği gibi Batı ülkeleri her ne kadar kendi aralarında zorlu bir rekabete girseler de Osmanlı başta olmak üzere Doğu ülkelerinin karşısında âdeta tek yumruğa dönüşmüş güçlü bir kuvvet olarak sömürge siyasetlerinde birleşiyorlardı. Elbette bunun karşısında Gümüşhanevî ilk başta ortak girişimi hem öğretileriyle teşvik etmiş hem de somut ve örnek uygulamalarıyla desteklemiştir.

Kaynaklardan hareketle, bir tasavvuf erbabı ve hadisçi olan Gümüşhanevî'nin İslam ekonomisine teorik olarak ürettiği fikirleriyle, fikirlerini hayata geçirdiği uygulamalarıyla ve yetiştirdiği talebeler ile katkı sağladığını söyleyebiliriz. 19. yüzyıl İslam ekonomisine katkılarını genelleştirerek şu şekilde sıralamak mümkündür: 1. Faizsiz ekonomik düzen; 2. Ortak girişime teşvik; 3. Eğitim ve yayıncılık; 4. İnsan kaynağına katkı.

2.3.1. Faizsiz ekonomik düzen

İslam'da faiz yasaktır. Çünkü faiz, paradan para kazanma sistemi olup İslami iktisada aykırı ve dinî açıdan haramdır. Bu bağlamda Gümüşhanevî'nin, faize bulaşmaları kaçınılmaz olan iki tarafı -paraya ihtiyaç duyan küçük ve büyük ölçekte girişimciler ile paralarını bankalara, tefecilere vererek paradan para kazanmayı hedefleyen sermaye sahiplerini- kurdurduğu yardımlaşma sandıklarına üye yaparak faizsiz ekonomik düzenin pilot uygulamasını gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz (bkz.: İftar, 2014: 840). Kaynaklardan, aslında Osmanlı Devleti'nde var olan borç sandıkları gereğince fonksiyonunu yerine getiremediği anlaşılmaktadır. Bundan dolayı faizli bankaların açılması meşrulaştırılmıştır. Dolayısıyla Gümüşhanevî de borç sandıklarına benzer dergâh içi bir yardımlaşma ve borçlanma müessesesi kurarak ayrıca sünnete, hadise, geleneksel eski İslami ve Osmanlı geleneğinden beslenerek (Alkan, 2014: 802) faizli bankalara karşı bir alternatif faizsiz kredi verebilen yardımlaşma sandığı oluşturmuştur. Bu her ne kadar özelde sadece müritlerini kapsıyor gibi görünse de genelde İslam ekonomisinin pilot uygulaması gibi geneli kapsayacak bir model olarak algılanabilir (bkz. ayrıntılı bilgi için Akşit, 2015: 14).

2.3.2. Ortak girişime teşvik

Girişimcilik sektöründe insanlar sermayelerini ortaya koyarak güç birliği yaparlarsa “Birlikten kuvvet doğar” sözünde görüldüğü gibi ekonomik büyüme olacaktır. İnsanların Allah’ın rızası doğrultusunda güç birliği yapmalarının önemini “Mümin, mümin için bir kısmı bir kısmını tutan binalar gibidir³⁴” Hadis-i Şerif’inde de görüyoruz. Bu hadis doğrultusunda hareket ederek birlik ve beraberlik içinde olan kurum, kuruluş veya bir ekonomik düzen herhangi bir olumsuz etkenin karşısında sarsılmayacak ve direnç gösterebilecektir.

Gümüşhanevî’nin, kurdurduğu yardımlaşma sandıklarının Ahi Teşkilatının orta sandıkları gibi işlev görmesi için çaba göstermiştir. Bu bağlamda Gümüşhanevî’nin kurdurduğu sandıklarda biriken paralarla o dönemin en ihtiyaç duyduğu konuların başında gelen, insanların aydınlanmasına³⁵ vesile olacak kuruluşlardan matbaa ve kütüphaneler kurdurduğu bilinmektedir (bkz.: İştâr, 2014: 840). Ancak Of ilçesi Uğurlu Beldesindeki taş yığma olarak 1868’de inşa ettiği kütüphane binası dışında bu kütüphaneler günümüze ulaşmamıştır³⁶.

O, müritlerine ihtiyaç fazlası veya tasarruf ettikleri paralarını, servetlerini ellerinde değil bu sandıklarda tutmalarını, muhtaç olan müritlerinin de bu sandıktan ihtiyacı kadar parayı geri ödemek şartıyla almalarını nasihat etmiştir (bkz.: İştâr, 2014: 839). Buradan anlaşıldığı gibi, sandıklara kayıt yaptıran üyeler belirli aidatlar öder, ihtiyaç duyan yatırımcı üye de bu sandıktan nakit temin edebilecektir (Bkz.: Döndüren H., 2010: 416). Ayrıca yardımlaşma sandıklarının, kendisine üye ve nakit sıkıntısı çeken yatırımcılar için faizsiz bir kredi kuruluşu görevini üstlendiğini söyleyebiliriz.

Faizsiz kredi kuruluşu olarak algılayabileceğimiz ya da günümüzdeki fonlar, katılım bankaları (bkz.: Sırım, 2017: 175 ve Döndüren H., 2008: 16-19) gibi işlev gören bu yardımlaşma sandıklarının mudarebeden farkı, ancak kayıtlı üyeleri tarafından kredi alınabilmesidir. Ama yine de bu sandıklar mudarebede usulü çalıştırılabilir.

³⁴ Buhari, Sahih, 1/123; 3/97;7/80; Tirmizi: 4/325; Had. No:1928; Ahmed bin Hanbeli, 4/404-405-409.

³⁵ Konuyla ilgili şu ifadeler çok önemlidir: *Gitgide İslâmî yapıdan uzaklaşmakta olan Osmanlı toplumunun bu kötü gidişatına karşı ilmi faaliyetlerin toplum nezdinde artmasıyla engel olunabileceği fikrinden olsa gerek Gümüşhanevî’nin tarikat anlayışında ilmin ayrı bir yeri vardır. Çeşitli yerlerde kütüphaneler açtırması, kurdurduğu matbaada basılan kitapları fakir âlimlere ücretsiz dağıtması, Anadolu’ya ve İslam coğrafyasının birçok bölgesine gönderdiği halifeleri ile oralarda ilmi faaliyetlerin canlanmasını temin etmesinin altında hep onun ilme verdiği önem yatmaktadır* (Demirer, 2014: 521)

³⁶ Uğurlu Belediyesi, (Çevrimiçi) <http://www.ofugurlu.bel.tr/Tarih.asp> (01.08.2013)

Her ne şekilde çalıştırılsa çalıştırılsın buradaki başlıca özellik, insanların sermayelerini birleştirerek ekonomik bir güç birliğini oluşturmaları ve bunun sonucu olarak da ortak girişim sektörünün canlandırılmasını sağlamalarıdır. Bunun sayesinde ihtiyaç fazlası ya da tasarruf edilen paralar değerlendirilerek belki küçük veya büyük çapta yeni iş yerlerinin açılmasıyla istihdam sorununa da çözüm üretilmiş olacaktır.

Yardımlaşma sandıkları ile faize karşı koymuş olan Gümüşhanevî'nin, gerek sandıklardan yararlanılmasında gerek sermaye sahiplerinin yatırımcılarla veya diğer sermaye sahipleriyle ortaklıklarında, Osmanlı dönemi vakıf sistemlerinde görülen *Mudaraba (emek sermaye ortaklığı yoluyla işletme)*, *Müşareke (sermaye ortaklığı)*, *Murabaha (malı peşin fiyatla satın alıp yıllık belli kârla alıcıya devretme)*, *Bidâa (vakıf parayı Allah rızası için meccanen işletip kârın ve anaparanın tamamını vakfa verme)* veya *Karz-ı Hasen (ödünç verme)* gibi (bkz.: Döndüren H. , 2008: 6) İslami usullere göre -aslına uygun olarak³⁷- hareket etmeleri hususunu tembih ettiğini -kendisinin de uygulamalarından hareketle- söyleyebiliriz.

Bu bilgilerden hareketle Gümüşhanevî'nin faizli sisteme karşı ortak girişimciliği teşvik ettiğini ve bu ortaklıkların ancak İslam'da caiz olan yöntemlerle yürütülmesi gerektiğine vurgu yaptığını söyleyebiliriz.

2.3.3. Eğitim ve yayıncılık

Ortak girişimi destekleyen Gümüşhanevî, millî ve manevi değerler paydasında buluşmayan anlayışa dayanmayan ortaklıkların uzun vadeli olamayacağına inanmaktadır. Çünkü dünyalık ulaşılmak istenilen hedefe bile, aynı amaç ve ilkeler ile birlikte yürünmedikçe ulaşılamaz. Kaldı ki, Hak yolunda yine Hakk'ın rızasına mazhar olmak adına yapılan her türlü işte ortak bir anlayış ile hareket edilmezse sonuç yine aynı olur. Şeri hükümlerle yönetilen Osmanlı Devleti'nde vakıflar, borç sandıkları, para vakıfları olduğu hâlde bunların çeşitli sebeplerden ötürü tezahür eden ahlaki çöküntünün sebebiyet verdiği zihniyet değişikliğinden dolayı asıl fonksiyonlarından uzaklaştırıldıklarını biliyoruz. Ahlaki yozlaşma ve zihniyet değişikliği ise, yedi iklim hükmeden şeriatla yönetilen, ahlaki, dinî, siyasi, iktisadi vb. her türlü sosyoekonomik konularda olduğu gibi para vakıflarının caiz olup olmadığı ve işletilişi,

³⁷ Çünkü, bu usullerin Osmanlı'nın özellikle iktisadi, siyasi ve askeri olarak iyice zayıflamış yarı sömürge hâline geldiği 19. yüzyılda aslına uygun işlemediği bilinmektedir.

borç sandıklarının işletiliş şekli vb. konuların da fetvalara (*bkz. ayrıntılı bilgi için: Akgündüz, 1996: 219'den Keleş, 2001: 192*) dayalı olarak yürütüldüğü büyük bir ülkeyi çöküşe götüren etmenlerin başını çekmiştir. Bu da tarih tekerrürden ibarettir sözünde olduğu gibi, züht döneminde toplumsal refahın yükselişiyle gelen rahatlıktan ötürü yaşanan ihtilafların (*bkz.: 1.1 ss. 1-2*), fetihlerin durmasıyla devamlı düşüş seyretmesine rağmen 18. yüzyıla kadar Avrupa ile aynı durumda olup ancak 19. yüzyılda askeri, siyasi ve ekonomik olarak zayıf düşen Osmanlı Devleti'nde ahlaki yozlaşma ve zihniyet değişikliği olarak karşımıza çıktığını görüyoruz. Bu da bir yandan Selçuklu Devleti'nin yıkıldığı, bir yandan Moğol İstilasını diğer yandan Haçlı çapulcularının arasında sıkışan ve Anadolu Ahilerinin toparlayarak imparatorluğa giden yolun temelini attıkları zayıf ve bitkin Anadolu Türk Beylikleri dönemini hatırlatmaktadır. İşte bu zor ve sıkıntılı dönemde Anadolu Türklüğünü, yek vücutta birleşmesini sağlayarak büyük bir Cihan İmparatorluğu'na taşıyan hareketin Ahi Teşkilatı olduğu bilinen bir gerçektir (*bkz.: 1.6 ss. 19*). Ahi Teşkilatı mensuplarının en iyi derecede tasavvufi ve meslekî eğitimlerini tamamlamış hem birer tasavvuf erbabı hem de birer Alperen sofi oldukları bilinir (*bkz.: 1.3.1*). Çeşitli nedenlere bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin temelini atan Ahi Teşkilatının çözülüşüyle birtakım etmenlere dayalı olarak ortaya çıkan ahlaki çöküntü ve zihniyet değişikliğinin (*bkz.: 1.6*) Osmanlı'nın sonunu getiren etkenlerin en başında geldiğini söyleyebiliriz. Böylece, her ne kadar şeri hükümlerle yönetiliyor olsa da 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde sosyoekonomik çöküş önlenememiştir. Gümüşhanevî öğüt veren değil örnek olanların olmadığı sıkıntılı dönemin yaşandığının farkındaydı.

O bu gerçeğin sadece farkında olmakla kalmamış sözünde olduğu gibi ilim aşkıyla, takvasıyla, cihat anlayışıyla İslam'ı yüceltmek, bireyleri doğru yola çağırmak, hakkın tecellisini yer yüzünde tahkim etmek için hem eserleriyle, öğretilerinin teoride değil bizzat kendisi örnek teşkil edecek şekilde hayata geçiren aksiyon kişiliğiyle tanınan Gümüşhanevî, aynı zamanda büyük ve gönüllü bir eğitimci olarak ve milyonlarca mürit yetiştirmiş (Koçyiğit, 2014: 118), irşat işlerini aksatmamak adına geç evlenmiş, ömrünü güzel insanlar yetiştirmeye adanmıştır.

Gümüşhanevî'yi eğitim alanında farklı kılan özelliği ise, tekkesi adına bir matbaa satın alınarak telif kitaplarını bununla bastırması ve ilim ehline hediye ettirmesiydi (Alkan, 2014: 800, *bkz. ayrıca: İftar, 2014: 839*). Bu da onun matbaa -bir bakıma basın, medya- işlerinin insanların eğitimindeki, yönlendirilmesinde ne kadar önemli olduğunun farkında olmasından kaynaklanmaktadır.

Yenilikçi anlayışla zamanının nabzını tutabilen bir kişiliğiyle, İslami bakış açılarıyla Abdülhamid'in de onayladığı ve Nakşibendî ortağı olan Gümüşhanevî (Aydoğdu, 2008: 18) sadece Anadolu topraklarında değil genel olarak Türk ve İslam dünyasına yönelik irşat faaliyetleri yürütmüş, Mısır'dan Kafkasya ve Ortaasya'ya, Balkanlardan Kazan şehrine kadar uzanan topraklarda müritler yetiştirerek (Demirer M., 2007: 42-43) İslam ekonomisinin insan kaynağına katkıda bulunmaya çalışmıştır.

2.3.4. İnsan kaynağına katkı

O sadece çevresindeki insanları değil, İslam coğrafyasının her yanına bizzat giderek irşatta bulunmuş, yetiştirdiği kimselere icazet vermiştir. Onun gittiği her yerde bu şekilde irşat işleriyle meşgul olarak yetiştirdiği elemanlarıyla/halifeleriyle insan kaynağına katkı sağlamayı hedeflediğini ve buna da önem verdiğini şu ifadelerden açıkça görmek mümkündür:

1877 yılında ikinci defa hacca gitmiş, Mekke-i Mükerrerme ve Medine-i Münevvere'de hadis ilmi okutmuştur.

Hac dönüşü İstanbul'a gelmeyip üç yıl kadar Mısır'da kalmış; Tanta ve Kahire'de Nasriye, Ezher ve Hüseyin Camii'nde iki yüzden fazla talebeye ders okutmuştur. Burada Mısır Müftüsü Muhammed el-Menûti, Şeyh Cevdet, Şeyh Mustafa es-Saidî ve Şeyh Rahmetullah el-Hindî'ye hilafet vermiş ve Tanta'da Seyyid Ahmed Bedevî k.s. bir defa karşılıklı ziyaretlerle devam ettirir. Gümüşhanevî, Hâlidî âdâbına riayet ederek, bu zâtın vefatına kadar müstakil hareket etmekten sakınmış ve böylece Mevlânâ Hâlid (k.s.)'in İstanbul halifelerinde bulunmasını istediği en kıdemli halifeye uygun hareket etme esasına riayet etmiştir (Akşit, 2015: 24-25).

Bir Halidî şeyhi olarak milyonlarca mürit yetiştirmesi bile (*Bkz.:* Eğitim ve yayıncılık) insan kaynağına yaptığı katkının en büyüğü olarak değerlendirilebilir. Böylece uzun vadeli olarak insan kaynağına yatırım yapan Gümüşhanevî'nin kurduğu dergâh aracılığıyla öğretilerinin devam ettirilmesini sağlamış, bu dergâh sayesinde yetişen örnek insanlar Cumhuriyet Türkiye'sinin (*bkz.:* 3) siyasi ve sosyoekonomik hayatında önemli başarılarla imza atmıştır.

Kendi zamanının nabzını iyi ölçerek yenileşmenin gerektirdiği eğitim, siyaset, ticaret ve askerlik gibi alanları kapsayan -siyasi ve sosyoekonomik bakımdan İslam toplumunu kalkındırma amaçlı- faaliyetler yapması Batı Avrupa'daki yeniden doğuş (Rönesans) hareketini andırmaktadır. Ancak bu yenileşmeyi Batılı tarzda değil, bir nevi orta asırlarda Türk Rönesansı olarak algılanabilecek olan Ahi Teşkilatı başta olmak üzere devam eden yüzyıllardaki Osmanlı geleneğinden ve de müntesip olduğu Halidîliğin çıktığı Nakşibendî Tarikat anlayışından beslenerek gerçekleştirmeye çalışmıştır. Hadise ve sünnete de önem vererek züht dönemindeki

zahitler gibi -19 yüzyıldaki şartlara uyum olarak- yenileşmenin “peygamberî modelini” (Alkan, 2014: 802) oluşturma amacı gütmüştür.

2.4. Nakşibendî Tarikat Anlayışının Osmanlı Toplumuna Sosyoekonomik Etkileri

Bir toplumun sosyoekonomik hayatını belirleyen faktörlerin başında bireysel ve toplumsal zihniyetin önemi büyüktür. Kapitalist batıda Sanayi Devrimi'nin gerçekleştiği 19. yüzyıla kadar Osmanlı toplumunda etkin olan geleneksel zihniyetin bu yüzyıldan sonra iyice sarsılmaya başladığı ve bu sarsıntının da devleti çöküşe doğru sürüklediği bilinmektedir. Ayrıca bu sarsıntı devlet idaresine de yansarak, daha önce dünyada bir merkez konumunda olan koca devletin artık Batılılaşma serüvenine girip çevre olmayı kabullenmesine, böylece günümüzde de devam etmekte olan bir zihin bulanıklığına yol açmıştır. Batı merkezli, pozitivist anlayışa dayanan aydınlanma hareketi Osmanlı toplumunu adeta kendi tarihî gerçeklerine ters düşen bir yöreğe sürüklemiştir (Bkz.: Tabakoğlu, 2016: 35). Halbuki Türk ve İslam sosyoekonomik hayatında daha önceki dönemlerdeki benzeri durumlarda çareyi yine İslam tasavvufunda arayarak, tasavvufî eğilimlerin neticesinde oluşan (bkz.: 1) tarikat anlayışına dayalı ahlaki öğretilerle yetişen kimselerin sayesinde toplumun sosyoekonomik hayatındaki refah ve ilerleme sağlanabilmişti (bkz.: 1.3.1 ve 1.3.2).

Bir nevi Türk Rönesansı'nın yaşandığı 13. yüzyılda karanlık skolastik döneminin içinde boğulan Batı'yı, Haçlı seferleri sayesinde Eski Mısır, Mezopotamya, Eski Grek, Roma, İslam medeniyetlerinin, Akdeniz havzası medeniyetinin Avrupa'ya taşınmasıyla yenileşme yoluna sürükleyen müspet ilimlerine verilen önem (bkz.: Tabakoğlu, 2016: 34) aralıksız ilerleme göstererek 19. yüzyıldan bu yana devamlı olarak dünyayı kendi etkisi altına alan ve temeli merkantilist düşünceye dayalı kapitalist sistemin (Bkz.: Tabakoğlu, 2016: 209) atak yapmasını sağlayacak Sanayi Devrimi'ne götürmüştür. Merkantilist düşünceyle Sanayi Devrimi'ni yaşayan Avrupa kapitalizminin, *manastır hücrelerinden çıkıp çalışma hayatına sızarak, dünyevî ahlak anlayışı*³⁸ *üzerinde hâkimiyetini kurup çağdaş ekonomik düzenin muhteşem evreninin inşasının* (bkz.: Weber, 2017: 233) temelini atan Püriten çileciliğinin meslek anlayışıyla (Weber, 2017: 232) -Protestan meslek ahlakıyla- uyumlu olduğu bilinmektedir (bkz.: Aygül, 2014: 67, ayrıca Orman, 2016: 149). Ancak, bu anlayışın temelinde kurulan

³⁸ Dünyevî ahlak derken materyalist bakış açısına yaklaşıldığı düşünülüyor.

düzenin artık makine tabanlı üretimin teknolojik ve ekonomik şartlarına mahkûmdur ve bu mekanizmanın içine doğan, ister doğrudan para kazanma kaygısı taşıyın ister taşımayın, tüm bireylerin yaşam tarzlarını karşı konulması mümkün olmayan bir kuvvet uygulayarak belirler ve muhtemelen son fosil yakıt yakılana kadar da belirlemeye devam edeceği (Weber, 2017: 233) meselesi her ne kadar mantıklı bir yaklaşım ise de kapitalist³⁹ ruhunun dünyevi akılcı ekonomik bir etkinlik olarak tanımlanması dinden uzaklaşmaya götürdüğü gibi *homo-economicus* (ekonomik adam) olarak adlandırılan egoist akılcı bireyin (bkz.: Kallek, 2018: 3) ortaya çıkmasına yol açtığını söyleyebiliriz.

Kapitalizmin, gelişiminin Protestanlık ahlakıyla alakalı olduğuna değinen Orman (2016), iktisadi hayatın sosyal çevreyle sıkı ilişkili olduğuna, sosyokültürel gelişmelere bağlı olarak çıkan iktisadi sorunlardan olumlu ya da olumsuz etkilenebileceğine işaret etmekle birlikte olumsuz etkinin “iyi” sonuçlara yol açabileceği ihtimaline de vurgu yapmaktadır (149-150). Mesela, Batı’yı Sanayi Devrimi’ne götüren olumsuz sonuç belki Hristiyanlık mezhep çatışmaları ve orta asırdaki karanlık dönem, Osmanlı Devleti’nin karşısındaki eziklik ise, Osmanlı Devleti’nin kuruluşunu sağlayan olumsuz sonuç da Selçuklu Devleti’nin yıkılışı, dört bir yandan düşmanlarla sarılmış Anadolu Türk Beyliklerinin düştüğü ağır durumdur. Batı’yı içinde bulunduğu karanlık devirden kurtararak kapitalist ruh kazandıran Protestan meslek ahlakı ise, Anadolu Türklüğünü çaresiz ağır durumda buldukları Beylik Döneminden İmparatorluğa ulaştıran her boyutuyla Peygamberin hayatını örnek alan tarikatların dayandıkları İslam tasavvuf anlayışının oluşturduğu iktisadi -sosyoekonomik- zihniyet olmuştur (bkz.: 1.3). Ancak kapitalist ruhunu kazandıran Protestanlara göre din, bu dünyanın işlerinden uzaklaştıran bir araç olarak algılanmaktadır (Aygül, 2014: 86). Bundan dolayıdır ki merkantilist kapitalizmin sömürgeye dayalı olarak gelişmiş olduğunu, hâlâ globalleşme adıyla devam ettiği bilinen bir gerçektir. Halbuki İslam’da tasavvuf ehli kimse *hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya için, yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalışma* gayreti içindedir. Çünkü İslam hayatın kendisidir, ibadet mekanlarının içinde sıkışmış bir olgu değildir.

Ancak bilindiği gibi Ashab-ı Kiram devrinden -züht dönemi- başlayıp belirli tarihi sebeplerden ötürü Müslüman toplumunun sosyal refaha kavuşmasıyla ahlaki yozlaşmanın yaşandığı ve bunun üzerine -ilk fetihler sonrasındaki yaşanan rehavete ve dünyevileşme temayülüne karşı- tepki gösterirken daha da pekişerek iki asır boyu devam eden sufi anlayışının

³⁹ Ussal iktisat anlayışını benimseyenlerden biri olan Braudel, “kapitalist zihniyet ile aklın aynı şey” olduğunu düşünmektedir (bkz.: Braudel, 2004: 537, 538).

neticesinde tasavvuf ilmi oluşmuştur. 11. yüzyıl ve ortalarına kadar olan zamanı kapsayan -bu tasavvuf ilminin ikinci evresi olarak bilinen- dönemde sufiler devamlı kendini yenileyerek tasavvufa aksiyoner bir hüviyet ve boyut kazandırmıştır (Adıgüzel, 2018: 57). Gümüşhanevî'nin de intisap ettiği Halidîliğin çıktığı Nakşibendilik tarikatını gerçek kimliğine kavuşturan öğretileriyle tanınan Yusuf el-Hemedani'nin; tasavvuf ilminin ikinci evresi mutasavvıflarından biri olduğu, İslam toplumunun sosyoekonomik, kültürel hayatına önemli ivmeler kazandırdığı, başta Ahmet Yesevî olmak üzere birçok halife yetiştirdiği bilinmektedir (Ölmez, 2016; *bkz. ayrıca*: Altıntaş, 1986: 147; 149). Hikmetleriyle yaylak-kışlak hayatlarını idame ettiren Türk toplumunu irşat eden Ahmet Yesevî ise, Anadolu Ahi Teşkilatını kuran Ahi Evran'ın hocası olduğu gibi 14. yüzyılda Türkistan'da faaliyet göstererek Anadolu başta olmak üzere İslam coğrafyasına yayılan Nakşibendilik tarikatının kurucusu Muhammed Bahaüddin'i yetiştiren Abdülhalik Gücdivani'ye de hocalık yapmıştır.

Buradan anlaşıldığı gibi ilkin asıl gayeden uzaklaşmamak adına ortaya çıkan tasavvufun ikinci evresinde Yusuf Hemedanî, Ahmet Yesevî ile başlayan, daha sonra çeşitli tarikat ve kollara ayrılarak Türklerin kültürel ve sosyoekonomik hayatına Kur'an ve sünnete uygun olarak Allah'ın rızası doğrultusunda yön veren Türk tasavvuf anlayışı oluşmuştur. Bu anlayış doğrultusunda 14. yüzyıldan itibaren Türk İslam coğrafyasında ve özellikle de Anadolu Selçuklu dönemi sonrası Beylikler Döneminde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 19. yüzyıla kadarki dönemlerde ahlaki, siyasi, askeri ve kültürel açılardan önemi büyük olan (Elhüseyni M. S., 2018: 9-10)⁴⁰ ve günümüzde de çeşitli kollara ayrılarak irşat faaliyetlerine devam eden Nakşibendi tarikatı ortaya çıkmıştır. Ve yine bu bilgiler doğrultusunda züht kitapları ve “Kelâbâzi k.s.’nin Taarruf adlı eseriyle başlayan ilk tasavvuf kaynaklarında anlatılan tavır ve usuller”in -tasavvuf ilminin ikinci evresinde de gelişerek devam etmesi göz önünde bulundurulunca- Nakşibendi tarikatının da esasını oluşturduğunu dolayısıyla Nakşibendi tarikatının itikadının “Hz. Peygamber S.A.V.’in sünnetine sarılan Ehl-i sünnet ve'l cemâat itikadı” (Elhüseyni M. M., 2018: 18) olduğunu söyleyebiliriz.

⁴⁰ “Evrâd u ezkâr ile ahlâk ve maneviyatlarını kemale erdirmek kasdıyla seyrü sülûk eden sûfîler, daha önce olduğu gibi Selçuklu ve Osmanlı devrinde de fetihlere iştirak, dini tebliğ, hâkimiyetin tesisi, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel meselelere çözüm üretme gibi hususlarda hem halka ve hem de İslâm devletine hizmet etmişlerdir. [...] Selçuklu döneminde ve Osmanlı'nın kuruluş merhalesinde bizzat muharip güç olarak gördüğümüz gazi, alperen şeyh ve dervişler, gerek ribatlarda erekse bizâtihi ordu içerisinde esaslı bir askerî güç olarak cihada iştirak ediyor, yerlerini yurtlarını terkedip i'lâ-yi kelimetullah aşkına, gazâ ve şehadete koşuyorlardı. Osmanlı'nın devletleşme döneminden sonra, “sahibü'z-zaman”, “kutbü'l-aktâb” gibi manevi payelere sahip gönül sultanı mürşidler, İslâm kumandanlarına ve ordularına güç katıyor, katkıda bulunuyordu.” (Elhüseyni M. S., 2018: 9-10)

Bilindiği üzere 19. yüzyılda, Ehl-i Sünnet'in sadık taraftarlarından biri Nakşibendi tarikatının özellikle Hâlidî kolunun çok güçlü bir tasavvuf eğilimlerinden biri (Kılıç,2006: 104) olarak karşımıza çıktığını ve devletin sürgün politikasına maruz kalsa da (bkz.: Foley, 2008: 239, 242 ayrıca Kılıç, 2006: 104, 109), yine devletin milli birlik ve beraberliğin sağlanması için yürüttüğü sosyokültürel faaliyetlerinde çok önemli rol oynadığı bilinmektedir (Elhüseyni, 2018: 11-12):

19. yüzyılda derin siyasî ve sosyal çalkantılarla bunalan Osmanlı idaresinin, Nakşî-Halidî şeyhlerden Kürdistan siyasetiyle ilgili de destek aldığı tarihî bir vâkıdır. Bölgedeki büyük nüfuslarıyla Nakşî-Halidî şeyhlerin; Kürt aşiretlerinin ıslahı, devletin bölgede zayıflayan hâkimiyet ve otoritesinin yeniden tesisi, Tanzimat'tan sonra güçlenen etnik ve ayrılıkçı fikirlere karşı ümmetin birliğinin korunması, Şii İran ile bölgedeki diğer azınlıklara karşı öngörülen siyasetin hayata geçirilmesi için büyük yardımı oldu. Ayrıca istihbaratın sağlanması, kalkışmaların engellenmesi, 93 Harbi gibi hayatî önem taşıyan bir savaşta Kürtler'in askerî desteğinin sağlanması için de onlara ihtiyaç vardı. Bölgedeki Nakşî-Halidî şeyhlerin de bu ihtiyacı dinî bir vazife addederek mukaddes cihad şuuruyla yerine getirmek için hiçbir gayreti esirgemediğine tarih şahittir. Çünkü, başta belirttiğimiz üzere, Osmanlı Devleti ile Ehl-i sünnet tarikatlar ve şeyhleri zaten tabii müttefik idiler. Bu ittifakın zemininde iman birliği, hedefinde ise müslümanların âli maslahatı vardı (Elhüseyni, 2018: 11-12).

Bu bilgiler doğrultusunda Nakşibendi tarikatının, milliyetçiğin güç aldığı 19. yüzyılda İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde baş gösteren isyanların itikadî ve barışçıl yollarla bertaraf edilmesinde çok büyük katkılar sağlayarak bir bakıma devletin askeri harcamalara girmesini engellediği ve böylece -üretim yapmasa da dolaylı olarak- bütçe tasarrufuna katkıda bulunduğu söylenebilir. Genel olarak Nakşibendi tarikatının 19. yüzyıldaki sosyoekonomik fonksiyonu sadece bundan ibaret olduğu söylenemez. Çünkü bu bağlamda daha önce bahsedildiği üzere bu dönemin sonlarından itibaren hizmet gösteren Gümüşhanevî Dergahı'nın kurucusu olup kapitalist Batı'daki Sanayi Devrimi'nin Osmanlı'ya gelenekçi ve İslam'a uygun yollarla taşınarak geliştirilmesi için hem teorik hem uygulamalı olarak çaba gösteren Gümüşhanevî'nin kurduğu dergâhı aracılığıyla yaptığı hizmetleri yadsınamaz. Ayrıca onun; ürettiği doktrinleriyle insan kaynaklarına yaptığı yatırımları gibi birçok yenilikçi hareketinin Cumhuriyet Türkiye'si boyunca devam eden bir akımı başlattığı, özellikle faizsiz ekonomik kalkınma ve girişimciliğin canlandırılmasında yeni bir çığır açtığı, hadisçi ve bir Halidî şeyhi olarak tüm faaliyetlerinde tasavvuf ilminin Nakşibendi tarikat anlayışından beslendiği unutulmamalıdır (Aydoğdu, 2008: 111-112).

Halidîlik, Müceddidiyye, Cûybâriyye gibi birçok kollara ayrılmış Nakşibendi tarikatının; İslami desturlara aykırı hareket etmeyen Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat olduğu, gerek sosyoekonomik gerek sosyokültürel hayatta ve gerekse dini vecibelerin yerine getirilmesinde ancak Allah'ın rızasını gözeterek faaliyet gösterirken karşılaştıkları tüm meselelere Hz.

Peygamber S.A.V.'in hayatından örnek olarak Kur'an ayetleri ve Hadis-i Şeriflerin ışığında çözümler üretip asla gösterişe yönelmediği, israfa geçit vermediği, bu dünya için öteki dünyasını öteki dünyası için bu dünyayı terk etmeyen prensibiyle çalışırken düşüncelerini barışçıl ve akılcı yollarla -önce nefis cihadiyla başlayan irşat faaliyetleriyle- dünyaya yaymak adına durmaksızın aktivite içinde ilerleyen topluluğun oluşturduğu önemli bir tasavvufî akım olduğu bilinen bir gerçektir.

2.4.1. Ayet ve Hadislerin Tasarrufu Öncelemesi

İnsan, Allah'ın nimetlerinin hikmetini anlamalı ve buna göre hareket etmelidir. Sahibü'l-Mülk adının anlamında görüldüğü gibi Allah insanların tasarrufuna verdiği her bir şeyin -tüm nimetlerin- sahibidir. Genel anlamda yer ile göğün arasındaki tüm varlık Cenabı Allah-u Zülcelal'in tasarrufu altında olup (bkz.: Düzgün Ş. A., 2017a: 53), insanlar için nimetler silsilesini oluşturur. Böylece Cenabı Allah kendi tasarrufu altında olan her bir şeyden istifade ederken israf etmemeleri gerektiği hususunu vurgulayarak insanların tasarrufuna sunmaktadır. Cenabı Allah, nasıl ki tasarrufu altındaki mülk -kâinat ve mevcudat- muntazam bir şekilde - sebepler dairesinde ibreti alem vb. hususların dışında- ziyan edilmeksizin belirli bir düzen içinde ezelden ebede doğru giden yolculuğuna kusursuz olarak ilerlemesini sağlıyorsa, insanların da tasarrufuna sunulan nimetlerden israfa yer vermeksizin istifade etmeleri gerektiğini⁴¹ Kur'an-ı Kerim'deki Ayet-i Kerimeler aracılığıyla belirtirken, israfın haram olduğu bizlere tembih etmektedir⁴².

Kur'an, insanların gereksiz harcamalardan kaçınmaları, haramdan sakınmaları, gösterişten uzak olmaları gerektiği, yapılan harcama, yeme içme, giyinme kuşanma, süslenme velhasıl her davranış ve ihtiyaç ve zarureti⁴³ ancak Allah'ın rızası doğrultusunda, ahiretini kazanmak uğruna yapılmasının şart olduğuna ayetleriyle vurgu yapmaktadır. Hz. Peygamber S.A.V. ise bunun uygulamalı modeli olarak gerek davranışlarıyla gerek sözleriyle örnek

⁴¹ Bkz. Fussilet: 41/10; İbrahim: 14/34; Şûrâ: 42/27.

⁴² Bkz.: A'râf: 31; Bakara: 172; En'âm: 141, 142; Furkan: 67; İsra: 26, 27; Muhammed: 12; Nisa: 6.

⁴³ Birileri için ihtiyaç olan şey başka birileri için zarurettir. Özel anlamda ihtiyaç, üreticinin kazanmak için tasarruf ettiği sermayenin kullanımı veya bu bağlamda yaptığı faaliyetlerinin toplamı olarak değerlendirilebilir. Yine bu bağlamda zarureti değerlendirirsek, üreticinin kazancından tasarruf ettiği parada hakkı olan kimselerin muhtaç oldukları temel geçim kaynağını oluşturur. O halde üretici kazancını ve tasarruf ettiği sermayesini, zaruretlerin tasarrufuna sunması gerekmektedir, ki sosyoekonomik denge korunduğu gibi toplumsal refaha ve mutluluğa katkıda bulunacaktır.

olurken, vefatından sonra onun gösteriştten uzak olma, haramdan sakınma vb. tasarrufu önceleme bağlamındaki davranışlarının sözlü birer ifadeleri olan Hadis-i Şerifleri ile insanlara Allah yolundan sapmamaları konusunda uyarıda bulunmakta, bu konuda bazı hususlara açıklık getirerek ihtiyaç ve zaruretlerin yerine getirilmesinde ölçülü olmaları gerektiğini hatırlatmaktadır.

Yine Kur'an'da Allah'ın rızasına mazhar olmak ve ahiretini kazanmak için tasarruflu, iktisatlı davranmayıp israfa düşen kimselerin ahiretteki akıbetlerinin nice olacağı çeşitli ayetler aracılığıyla bildirilirken, Hz. Peygamber S.A.V.'in sözleri bu ayetlere açıklık getirmektedir.

Bütün bunların farkında olan birey gerek üretimde gerek tüketimde ihtiyaç ve zarureti göz önünde bulundurur, tasarrufunu da buna göre gerçekleştirirken sosyoekonomik hayatın dengesini koruyacaktır.

Ancak bundan haberi olmayan -kapitalist sistemde- egoist ekonomi adamının -çıkarıcı homo-economicus (bkz.: Ersin & Yıldırım, 2016: 141) bireyin- daha fazla kazanmak uğruna pazara yönelik üretim yaparak (bkz.: Yüceyol, 2013:4) üretim tüketim dengesini gözetmediğini belirten Aygül (2014), aşırı üretim olsa da tüketimin asgariye düşmesinin sonucu olarak ekonomik krizin ortaya çıkma ihtimalinin olduğunu ve bundan dolayı da tüketiciden ziyade üretici durumundaki kişilerin tasarruf ve birikim yapmayı tercih etmeleri gerektiğine vurgu yaparken, tasarruf meselesinde Weber ve Sombart'ın da aynı hususun altını çizdiklerini dile getirmektedir (289).

Halbuki, tasarrufun öneminin vurgulandığı, israfın da yasaklandığı Kur'an'daki Ayet-i Kerimelere ve bunlara açıklık getiren Hz. Peygamber'in (S.A.V) sözlerine -Hadis-i Şeriflere- riayet eden kimse, gösterişe yönelik hareket etmediği gibi hem üretimde hem tüketimde ölçülü davranır. Arz ve talebe göre hareket edilmeyen tasarrufun israfa yol açacağı farkında olarak ona göre tasarruf ve birikim yapar. Tasarruf ettiği bu birikimini zaruretlar doğrultusunda kullanarak toplumsal yardımlaşma başta olmak üzere kalkınmaya yönelik istihdam imkânları sunan yeni üretim yerleri açar. Kur'an ve Hadislerin ışığında hareket eden bir üretici ihtiyacını zaruretlar doğrultusunda -Allah'ın rızasına mazhar olmak adına- gidererek tasarruf ederken arz ve talep denkleminde göre üretim yaptığından devamlı olarak bireysel ve toplumsal iktisadi kalkınma imkânı oluşacaktır. Böylece olumlu yönde durmadan gelişen ekonomik düzen tesis edilerek toplumun refah seviyesinin devamlı olarak yükselmesine olanak sağlanacaktır.

Mutsuz ve tedirgin insanlardan oluşan bir toplum ise, ne ekonomik ne de politik rasyonalite açısından tercihe şayan değildir. Böyle bir ortamda toplumsal ruh sağlığı olumsuz etkileneceği ve sosyal atmosfer kalitesinden hayli şey kaybedeceği gibi, düzen ve güvenlik açısından riskler de

ortaya çıkar. İktisadî bakımdan ise durum daha açıktır: Bu tür üyelerden oluşan bir toplumda verimlilik ve etkinlik olumsuz yönde etkilenecektir (Orman, 2016: 122).

Zekât, sadaka ve fitre ile ilgili ayetlerle hadisler toplumsal dayanışmanın önemine dikkat çekmektedir. Gerek tüzel gerek özel kişiler arasında gerekse kurum ve kuruluşlar bazındaki borçlanmalarda gerek ticarete faize yönelik uygulamaların yasaklandığına dair ayetler ve hadisler ile insanların harama bulaşmamaları gerektiği vurgulanmaktadır. Çünkü zarureti karşılamak adına faizle borçlanıp harama meyleden kimse de, ihtiyacını zarureti gözeterek yapmayıp paradan para kazanmak için faizle borç veren kimse de ve fazla kâr payı koyan ticaret ehli kimse de haksız kazanç elde ederek harama bulaşmış olurlar. Bu bilgilerden hareketle sadece rasyonel bir iktisadi kalkınma teşebbüsünün sosyoekonomik dengenin kurulmasını sağlayamadığı gibi, toplumun huzuru ve mutluluğuna da yol açmadığı -gerek günümüzdeki İslam toplumunun gerekse sosyalist ve gerekse kapitalist toplumların örneğinde- söylenebilir. Ayrıca, sosyoekonomik dengenin dikkate alındığı bir iktisadi kalkınmanın gerçekleşmesi için de manevi kalkınmanın şart olduğu anlaşılmaktadır.

Çünkü manevi kalkınma geri kalmışlığın kaynağı olan zihniyet değişikliğine sebebiyet veren ahlaki yozlaşmayı bertaraf edeceği gibi adil düzenin sağlanmasında (bkz.: Erbakan 2010'den Ersin & Yıldırım, 2015: 146) çok büyük önem rol oynayacaktır. Manevi eğitimin esasına dayanan adil düzenin (bkz.: Erbakan, 2019: 55) sağlanmasıyla adil ekonomik düzen gerçekleşecektir. Burada manevi kalkınma söyleminin temelinde insanların Kur'an ve sünnete -Ayet ve Hadislere- riayet ederek İslami iktisat anlayışına uygun bireylerin yetiştirilmesi söz konusudur ki bu da insanların İslami şuura kavuşmasını sağlayan çok yönlü eğitimlerin sayesinde, çıkar peşinde koşan kapitalist egoist bireyin -homo-economicusun- aksine ihtiyaç ve zaruret meselelerini göz önünde bulundurarak hareket eden Allah'ın rızasına mazhar olmak için gayret gösterip toplumsal refahın yükselmesi için faaliyet gösteren bireylerin -homo-ismamicusun- ortaya çıkmasını sağlayacaktır (bkz.: Ersin & Yıldırım, 2016: 141).

Bu anlayışın hâkim olmadığı bir toplumda her ne kadar refah seviyesi yükselirse yükselsin olumsuz eğilimler oluşabilir. Ancak bu olumsuz sonuçların olumlu gelişmelere neden olabileceği ihtimali gözden çıkarılmalıdır (bkz.: Tabakoğlu, 2016: 150). Rasyonalizme dayalı pozitif bilimler 19. yüzyıl Batı'sında doruk noktasına ulaştığını belirten Tabakoğlu (a.g.k.), bugün de pozitif bilimden başka çözüm olmadığına inananların etkili olduğunu ve meselenin özünün farkında olmadan aynı yanlış İslam Dünyasındaki bazı pozitif bilimcilerin de devam ettirdiklerine işaret etmektedir⁴⁴(34).

⁴⁴ “Bu temel metodolojik hataya örnek olarak “bilginin bilim haline” gelmesini, muhtemelen bu sözün ne anlama geldiğini farkında olmadan savunan Müslüman ilim adamlarıyla “âdil düzen” adı altında, farkında olmadan, Kartezyen-pozitivist-İslâmî eğilimleri bütünleştirmeye çalışan siyasiler verilebilir” (Tabakoğlu, 2016: 34).

Kısacası akılcı kapitalist anlayıştaki çıkarıcı ekonomi-insanı (homo-economicus) kaynakların iyice kıt hâle gelmesine yol açarak sınırsızca tüketme eğilimi içinde olup sadece kendi çıkarlarını düşünmektedir (bkz.: Turay, 2018:141). Halbuki Kur'an Ayetleri ile Hadisler, bir yandan ihtiyaç ve zaruret sahiplerine Allah'ın rızasını gözeten İslami şuura sahip bireyler -homo-islamicus- olmaları gerektiğini vurgularken bir yandan da israfın haram olduğunu belirtmekle birlikte haram olan şeylerin özelliklerini de sunarak adil bir düzenin sağlanması için yol göstermektedirler.

İslam şuuru ile yetişen birey, Yüce Yaradan'ın kendisine sunulan nimetlerin hikmetini anlar, yer ile gök arasındaki her bir şeyin sahibinin Allah olduğunda kanidir. Yani Allah'ın Mâlikü'l-Mülk olduğuna iman getirmiş biri olarak kendisine sunulan mülkten Kur'an'a ve sünnete uygun olarak O'nun istek ve rızası doğrultusunda istifade edecektir.

Kur'an'a göre mülk sadece verilen maddi nimetler değildir:

Mülk, sahip olunan şeyleri ve sahip olma hâlini ifade eder. Allah için kullanıldığında mülk, O'nun tasarrufunda bulunan şeyler kadar O'nun evren üzerindeki mutlak tasarrufunu da anlatır. Kur'an'da mülk, yer, gökler ve bu ikisi arasındaki her şeyi kapsar. Allah'ın güzel isimleri arasındaki 'mâlikü'l-mülk', O'nun varlıktaki her şeyin sahibi olduğunu ifade eder. Kur'an mülk terimini, dünyevi iktidar ve güç anlamında da kullanmaktadır. Bazı peygamberlere ve kişilere verildiği söylenen mülk, bu anlamdadır. Mülk verildiği söylenenler içerisinde hem Yusuf (12/ Yûsuf, 101) ve Süleyman (2/Bakara, 102) gibi peygamberler, hem de peygamberlerin mücadele ettiği şahıslar vardır; Nemrud (2/Bakara, 258) ve Firavun (43/Rahmân, 51) gibi (Düzgün Ş. A., 2017a: 53).

Bu bilgiler, Kur'an-ı Kerim'in iktidarda olanlarla ülkeyi yönetenlerin kendilerinin tasarrufuna verilen iktidar gücünü ve yönetim yetkisini Allah'ın emirleri doğrultusunda İslami şuuru ile adil düzenin, -adil ekonomik düzenin- tesis edilmesi için kullanmaları gerektiğine işaret etmektedir. Çünkü *maddî ve mânevî imkânları Allah'ın insanlara bağışladığı birer emanet sayan İslâm dini, bunları Allah'ın rızasını kazanmaya ve insanlara mutluluk getirmeye elverişli yerlerde kullanmayı emreder* (Kallek, 2001: 179).

2.4.2. Kanaat, Ticaret ve Cesaret

Maddi imkânlardan biri olan sermayenin, gerek "kazancın 9/10 ticarettedir" Hadis-i Şerifi gereğince ticaret için kullanılmalı, gerek ihtiyaç ve zaruret doğrultusunda çeşitli yatırım ve yardımlar için kullanılmalı Allah'ın rızası doğrultusunda kullanılması gerekmektedir. Bu şekilde hareket edilen birey -homo-islamicus- çok kazanınca şükreder az kazanınca kanaat eder. Ama yine de girişimciliğine -ne çok para kazanınca rehavete düşerek ne de az kazanınca cesareti kırılarak- ara vermez. Mülkün Allah-u Teâlâ'ya ait olduğunu, O'nun yolunda tasarruf etmesi

gerektiğini, olup biten her bir şeyin külli iradenin tasarrufunda olduğunu bilir buna göre çabasından vaz geçmez, şükür ve tevekkül eder. Allah'ın rızasına mazhar olmak için aza kanaat gösterip ahlaki iktisadi faaliyette bulunmak asla bir kayıp değildir:

Zira kanaat kadar saadet, kanâat kadar selâmet, kanâat kadar huzur ve rahatlığı, başka yerde aramak ve bulmak muhaldir. Bakınız peygamberlere ve büyük velilere; bütün saadeti kanâatte bulmuşlardır. Sakın yanlış anlama, kanâat demek miskinlik demek değildir. Kanâat, Hak Teâlâ'nın taksimine, verdiği rızaya razı olup başkasının malında ve servetinde, gözü olmayıp Allah Teâlâ'nın verdiği şükür eden bahtiyarın hâlidir (Kotku, 185a: 26).

Günümüzde sosyoekonomik yapısı gelişmemiş “ya da bilinçli olarak geri bıraktırılan coğrafyalarda” çok yönlü araştırmalara rağmen yoksulluk ile açlığın önünün alınmadığını belirten Yüceyol (2013); çaba göstermeksizin yahut üretim faaliyetinde bulunmaksızın geçimini sağlamak isteyen, kanaat ve paylaşım ruhundan yoksun olmakla birlikte ahlaki bir temeli olmayan toplumda -ki bu toplum ister kapitalist ister sosyalist ister karma veya İslamcı bir iktisadi düşünceye sahip olsun-, çıkarlarına odaklanan bir grubun ya da cemaatin dışında kalanların ötekileştirilip amaçsız bir şekilde sömürüldüğünü dile getirirken, insanlardaki “vicdanlı olmak, diğerkâm olmak, hakkıyla-alın teriyle kazanmak ve hakkına göre paylaşmak, böylece birbirini sevmek gibi temel insani değerlerin içi”nin boşaltıldığına işaret etmektedir (3-4). Ahlakın bozulduğu, kanaatin, az ile yetinmenin ve paylaşım ruhunun olmadığı ortamda ne açlık ne sosyoekonomik kriz ne de iştahı kabarmış sömürge engellenebilecektir.

İktisat konusu -dolayısıyla toplumun sosyoekonomik düzeni- insanlık yaratıldığından beri üzerinde durulan önemli bir mesele olmuştur. İlk çağlardan bu yana her ne koşul olursa olsun hayatta kalmak ve hayatını idame ettirmek için mücadele eden insan, “zorlu doğa koşullarında hızlı ve güçlü hayvanları avlanırlarken elde ettikleri şeyin değerini çok iyi” biliyor, “kazanılan her şey bilgi, deneyim ve beceri ile elde edildiğini”nin farkında olarak “avlarını yakaladıklarında önce avlarının başında oturup bu zorlu mücadeleyi düşünüyor, şükrediyor ve bin bir zahmetle kazanılan nimeti en küçük parçasına kadar dikkatlice kullanmayı, paylaşmayı ve kanaatkâr olmayı öğreniyordu” (Yüceyol, 2013: 3). Eski çağ filozoflarında servet edinme gayesi taşımayan ayrıca tek başına bir amaç olarak algılanmayan ama hayatın idame ettirilmesinde gerekli -ahlaki- davranışlar bütünü oluşturarak iktisat, Orta Çağ'a gelince filozoflardan aynı anlayış tarzıyla din adamlarına geçmiş ise de çalışmaya teşvik eden yönüyle farklı bir boyut kazandığını söylemek mümkündür (Orman, 1984: 20). Bütün dinlerin temelinde kardeşlik ve paylaşma esas olduğundan servet, her ne kadar takbih edilse de Yaradan'ın hükümlerinin yerine getirilmesinde -yine onun rızası doğrultusunda- kullanılan önemli bir araç olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak dinî açıdan servetin -mülkün- ahlak dairesi çerçevesinde

kullanılması gerektiği, aksi takdirde sosyal adaletsizlik, eşitsizlik vb. sosyoekonomik sorunlar başta olmak üzere birtakım sıkıntılara yol açtığına tarih şahittir. Zira, bütün bu tür olumsuzlukların kaynağı olarak değerlendirilen ahlak sadece dini vecibelerin yerine getirilmesinde gerekli olan bir olgu değildir:

Ahlâk, hayatın her alanında insanların uymak durumunda kaldıkları kuralları ve davranış biçimlerini ifade eder. Ancak, ekonomi bilimi ve onun özellikle ortodoks olarak ifade edilen ve neo-klasik iktisadın gölgesinde şekillenen teorileri, insanların davranışlarının doğru veya yanlış olduğunu belirleyen bu türden değer yargılarını ve ilkeler sistemini görmezden gelir. Buna göre, ekonomi alanındaki sorunlar yine iktisat disiplini içinde üretilen teoriler ve politikalar çerçevesinde çözümlenebilir. Diğer bir ifadeyle, ekonomi kendi alanına hapsolürken ahlâk sadece dine havale edilir veya ahlâkın kültürel, felsefi, hukuki boyutları ön plana çıkarılır. Oysa, ahlâkın sadece dini, kültürel olgular doğrultusunda topluma dayatılması iki yüzlü bir ahlâk anlayışını doğururken her gün, her dakika, her saniye bir felaket, bir kötülük yeryüzü ölçeğinde gerçekleşir ve insanların geleceğe ilişkin öngörülerini karamsarlaştırır. Mutsuz, huzursuz, bencil, korkularla dolu bir dünya tasavvurundan kurtulmak onlar için giderek zorlaşır (Yüceyol, 2013: v).

Bu bilgiler doğrultusunda kısa yoldan “köşeyi dönme” düşüncesinin oluştuğu, az ile yetinmek istemeyen kapitalist düzende üretici -sermaye sahibi- de tüketici -toplum veya birey- de mutsuzdur. Yani, bir yanda az ile kanaat etmeyip çoğa doymayan⁴⁵ hep daha fazla kazanmak adına pazara yönelik çalışıp piyasayı dolduran büyük bir sermaye sahipleri, bir yanda bu dev işletme sistemleriyle yarışamayan ve enflasyonlardan ötürü kazanç sağlayamayan küçük sermaye sahipleri, diğer bir yandan paraların faize yatırıldığı bir ortamda oluşan enflasyondan ötürü yükselen fiyatlardan dolayı geçim sıkıntısı çeken tüketici durumlarından memnun değildirler. Aza kanaat etmeyen üretici daha çok üretir, azla yetinmeyen tüketici faizle borçlanarak harama girer. Faize parasını yatıran da faizle borçlanan da harama bulaştıklarından dolayı hem dünyevî anlamda hem ahireti açısından zarardadırlar. Ayrıca ihtiyaç ve zaruret denklemini dikkate almamaktadırlar.

Böylece bütün bunların sonucunda oluşan kısa yoldan mal mülk “sahibi olma özlemi ve zihniyetine” sahip insanlar artık “normal yollardan tatminkâr bir hayat seviyesi edebilme ümidini” yitirerek yine de “ümitlerini “talih kuşu”na havale edecek” kadar vahim durumla karşı karşıya kalacaklardır (Orman, 2015: 217-219).

Ancak son 150 yıl içinde oluşan bu vahim durumun karşısında direnen, haksız rekabete uğramalarına rağmen ayakta kalmaya devam eden birçok kurum ve kuruluşların varlığı da göz ardı edilmeyecek kadar dikkate şayandır. Bu kurum ve kuruluşların haksız rekabete maruz kalmalarına rağmen sürdürdükleri mücadelenin temelinde “Türk İslam doktrini” olarak bilinen, “toplumu ve devlet adamlarını, bollukta ve refahta tutma, kıtlıkta ve krizde ise otarşıye,

⁴⁵ Bkz.: Câmiu's-Sagîr, 1:86, Hadis No:68.

kanaatkârlığa, direnmeye ve davranmaya, tevekküle ve çalışmağa teşvik ederek, devirlerinin gerçeklerine göre toplumun ekonomik yaşantısını etkileyen”, Anadolu Ahi tekke ve zaviyelerinin da temelini dayandığı ayrıca Türk esnaf ve zanaatkarlarını “dinsel ve ekonomik denge, kanaatkârlık, sosyal adalet, şefkat ve cömertlik, şövalyelik ahlâkı” gibi cesaret, fazilet ve erdemlerle besleyen tasavvuf ve fütüvvet literatürünün oluşturduğu iktisadi düşünce tarihimizdeki iktisat psikolojisi, iktisat ahlakı gibi konularıyla iktisat felsefesinin bulunduğu söyleyebiliriz (Orman, 2016: 92; 272-273).

Son 150 yıldır sadece “dinî, kültürel ve en çok da siyasî bağlamlar üzerinden gündemde bulunan” “tasavvuf ve onun kurumsallaşmış hâli olan tarikatlar”ın (Aydın S., 2018: 5) “ortaya çıktıkları ilk zamanlardan itibaren insanlığın geçirdiği büyük siyasi, ekonomik, kültürel, bilimsel ve teknolojik gelişmelere, değişmelere rağmen hayatiyetlerini devam ettirmeyi başarmış olmaları”nın üzerinde durulması gereken mesele olduğuna vurgu yapan Zekeriya Işık, sadece “iktisadi ve ekonomik gelişmeler zaviyesinden” değerlendirildiğinde bile “sosyal, toplumsal değişim ve dönüşüm süreçlerine adapte olabilecek yapısal bir dinamizme sahip oldukları”nın açıkça görüldüğünü belirtmiştir (Işık Z., 2015: 546).

Kanaat ve cesaretin kırıldığı, faizli borçlanma ve enflasyona bağlı seyreden gelişmesiyle günümüz dünyasındaki “ekonomilerde ortaya çıkan istikrarsızlıkların, krizlerin veya adaletsizliklerin temel nedenini” araştıran Yüceyol (2013) “içinde bulunduğumuz ve her seferinde eşitsizliğin giderek yeni boyutlar kazandığı bozuk bir düzende, ahlâki unsurların ne kadar önemli olduğunu” yeniden hatırlanması gerektiğine vurgu yapmaktadır (7). Çünkü iktisadi ahlak kaygısını, eski çağlarda filozofların orta çağlarda din adamları başta olmak üzere çeşitli tarikatların da taşıdığı bilinen bir gerçektir.

Bu tür tarikatlardan biri de Türk tasavvuf anlayışının oluşmasından bu yana gelişen Nakşibendi tarikatıdır. Nakşibendi tarikatı da diğer tarikatlar gibi toplumun -iktisadi kalkınması için ihtiyaç duyduğu- manevi kalkınmasında etkili rol oynayan öğretileriyle büyük bir önem arz etmektedir.

Bu bağlamda ahlak ve dinin cami, tekke ve medreselere sığındığı (bkz.: İstar, 2014: 839) 19. yüzyılda iktisadi ahlakı hatırlatma uğrunda çeşitli faaliyetlerde bulunan bilhassa faize karşı sert çıkışlarıyla (bkz.: Özsoy İ., 1997: 46) bilinen Nakşibendilik tarikatının Halidî kolunun Şeyhi Gümüşhanevî'nin manevi kalkınmayla birlikte Sanayi Devrimi'nin yerli varyantını (bkz.: Alkan, 2014: 802-803) -haksız rekabete maruz kalmalarına rağmen kanaat gösterip ahlaki iktisadi tasarruflarda bulunmak suretiyle- gerçekleştirecek ahlaklı bireyleri yetiştirmek için

kurduğu dergâhının Cumhuriyet Türkiye'sine kadar devam eden çalışmaları sayesinde yerli sanayiye giden yolun temelini atılmış olduğunu söyleyebiliriz.

2.5. Milli Sermaye ve Yerli Sanayi

Tarih sahnesine çıktıkları anlarından itibaren -at başta olmak üzere- hayvanların evcilleştirilerek etinden, sütünden, boynuz ve derilerinden yararlanarak (bkz.: Keleş, 2016: 257 ayrıca Aydın, 2019a: 243-244) hafif sanayi alanında, madenleri işleterek ağır sanayi alanında⁴⁶ ayrıca hayvanların ve madenden yapılan alet-edevatın verimli toprakların işletilmesindeki kullanımıyla tarım sektöründe ileride olduğu dönemlerde dünyaya adaleti getirerek hükmetmiş olan Türklerin yaşadığı her bölge doğa şartlarıyla iklimi bakımından hayvancılığa, yer altı kaynakları bakımından da ağır sanayiye elverişli coğrafyalar olduğu bilinmektedir (konuyla ilgili bkz.: Evliyaoğlu, 1972: 20-33).

Türklerin, gerek kendilerini “Tanrının kılıcı olarak gerek Sultanlarını Allah’ın yer yüzündeki gölgesi olarak” gördükleri ve varoluş gerçekleriyle İlahî hikmetlerin farkında olarak “Hakkın yanında saf aldıkları” (bkz.: Aydın, 2019b: 20) dönemlerde sahip oldukları coğrafyalardaki Allah’ın -kendilerine- sunduğu hikmetleriyle imkânlarını iyi değerlendirerek yükseldikleri, manevî değerlerinden uzaklaştıkları dönemlerde de düşüşe geçtikleri bilinen bir gerçektir.

Yine bu bağlamda orta çağlarda Anadolu topraklarının hem yer altı, hem coğrafi doğal şartların iyi değerlendirildiği Selçuklu Döneminde, hayvancılıkta, tarımda gelişme göstererek ürünlerini ihraç eden Türklerin aynı dönemlerde ağır ve hafif sanayilerde de ileride oldukları inkar edilemediği gibi (bkz.: Evliyaoğlu, 1972 : 87-88) “Batı’ya ve Batılılara o çağın, müspet bilimlerini, matematiği, astronomiyi, jeolojiyi, fiziği, kimyayı, felsefeyi, hatta Hristiyan felsefesini, eski Yunanı etkileyen Antik Anadolu düşüncesini ve sonraki unutulmuş Yunan kültürünü, matbaacılığı, kâğıtçılığı, halıcılığı ve kumaşçılığı öğreten Türk-İslâm bilginleri ve sanayicileriyle, ticaret adamları (a.g.k., s. 98)” olduğu da bilinen gerçekler arasındadır.

İtalya yolu ile Batı Avrupa’yı etkileyen Türk-İslâm medeniyetinin bütün bu unsurlarla Avrupa’da Rönesans ve Reform hareketlerini uyandırdığı, geç de olsa bugün artık Batılıların ve bütün dünyanın kabule başladıkları gerçeklerin başında gelmektedir. Batılıların bilhassa Selçuk Türklerinden öğrendikleri İktisadî bilgiler, bankacılık, sigortacılık, ticaret usulleri, meslek loncaları vs. Batı kapitalizminin kuruluşunda birinci derecede rol oynamıştır (a.g.e., aynı yer).

⁴⁶ Madenin işletilmesiyle çeşitli alet edevatın yapılması o günün şartlarında ağır sanayi olarak kabul edilebildiği gibi ağır sanayi de ilk basamağı olduğu söylenebilir.

Ancak bu durumun 18. yüzyıla gelindiğinde değiştiği gözlemlenmektedir. 1765 yılından itibaren Batı dünyasında yaşanmaya başlayan Sanayi Devrimi; Osmanlı Devleti'ni -önceki bölümlerde bahsedildiği gibi çeşitli neden ve sonuçların neticesinde 19. yüzyılın son çeyreğinde iflasını ilan etmesinin ardından devamlı kan kaybederek- Birinci Dünya Savaşı'na sürüklemiş ve neticede 23 devlete ayırmıştır. Ancak İmparatorluğun mirasçısı olarak Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu arada sanayi devrimini gerçekleştiren ülkeler devamlı kendilerini geliştirirken, her ne kadar yenileşme ve sanayileşme çabasıyla yedi düvele meydan okuyan Türkiye Cumhuriyeti hep geriden takip etmiş, kuruluşunda liberal iktisat politikasıyla kalkınma güçlüğü çekmiş, 1933 tarihinden itibaren karma ekonomik düzeni benimsese de 1950'li yıllarda dünya ekonomisinde ayrılan iki bloğun gelişmekte olan ülkeler bloğu içinde kalmıştır (bkz.: Dinler, 2018: 3-4).

1950 sonrasında tekrar liberal politikaya geçen Türkiye'de, -enflasyona karşı mücadelede- 1963'te kurulan DPT'nin beşer yıllık ekonomik kalkınma planları ile ikinci ve üçüncü kez IMF'in sunduğu reçeteler doğrultusunda tekrar istikrar tedbirleri (ilk tedbir 1958'de) alınarak enflasyonun önü alınmaya çalışılmış -bu arada IMF'e de borçlanan Türkiye bu borçlarının son taksitini 14 Mayıs 2013 tarihinde ödemiş (bkz.: Dinler, 2018: 3-4)- ise de yerli sanayinin pek fazla gelişme gösteremediği, canlanamadığı görölmektedir.

Elbette gelişme gösteremediğini söylemek bu tür girişimin olmadığı anlamına gelmeyecektir. Aslında, "Türkiye Cumhuriyeti'nde, ekonominin geliştirilmesi için ilk çaba, daha Cumhuriyet ilan edilmeden 1923 Şubat'ında, İzmir İktisat Kongresi'nin toplanmasıyla başlamıştır. Gazi Mustafa Kemal Paşa, kongrenin açılışında yaptığı konuşmada "Zamanımız tamamen bir iktisat devrinden başka birşey değildir" diyerek, iktisadın genç Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği için ne kadar önemli olduğunu vurgula'dığı (Dinler, 2018 :3) bilinmektedir. Ayrıca Gümüşhanevî Dergâhı etrafında yetişen şahsiyetlerin de bu konuya çok önem verdiklerini Cumhuriyet Dönemi boyunca yaptığı girişimler ve faaliyetlerinden görüyoruz (konuyla ilgili bkz.: 2.5.1, 3).

2.5.1. Milli Sermaye ve Yerli Sanayinin Önemi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana iktisada, yerli imalata, yerli sanayiye verilen önemin, alınan tedbirlerin, planlamaların olmasına rağmen, bizzat gerçekleştirilen yerli

sanayi uygulamalarının neden daha da ilerletilemediği çeşitli iktisadi, siyasi ve tarihi boyutlarıyla ayrı bir araştırma konusunu teşkil ediyor ise de bu bağlamda her türlü geri kalmışlığın sebebi olan asıl sorunun, -belirgin bir şekilde 19. yüzyıldan itibaren gelişen- manevi yoksunluğun, ahlaki yozlaşmanın getirdiği zihniyet değişikliği olduğunu söyleyebiliriz (bkz.: 1.6 ayrıca 2.4.2).

Hem bilim adamı hem siyaset adamı hem bir girişimci olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin yerli sanayi sektöründeki işletmelerin neredeyse tamamına imzasını atan, “1956 yılında Türkiye’de ilk yerli motoru seri halde imal edecek olan, 200 ortaklı Gümüş Motor A.Ş yi kuran (Uzun, 2016: 15)” Prof. Dr. Necmettin Erbakan (Bkz.: 3.5), yerli sanayinin dış borçlanmaya girilmeksizin kurulabileceğini kanıtlarken, yaptığı siyasi çıkışları, bir nevi insan kaynağının önemine vurgu yapan “manevi kalkınma” söylemleri ile sınırlı kalmayıp ileriye dönük nüfus artışını da göz önünde bulundurarak %100 yerli imalata dayalı işletmelerin -özellikle ağır sanayilerin- açılmasının istihdam sorununu ortadan kaldıracığı gibi, yurt dışındaki Türklerin Türkiye’ye -bizzat olmasa bile ekonomik olarak- geri dönecekleri güçlü bir Türkiye’nin kurulmasında en önemli etkenlerden olduğunu dile getirerek yerli sanayinin önemine hep vurgu yapmıştır (bkz.: a.g.k., 18-21, 40-41).

Burada %100 yerliden kasıt, Gümüş Motor örneğinde olduğu gibi, hiçbir şekilde dışa bağımlı olmayan -19. yüzyıl sonlarında Gümüşhanevî’nin kurdurduğu yardımlaşma sandıklarının da temelini dayandığı mudarebe sisteminin 20. yüzyılın koşullarına uygun olarak canlandırılmasıyla- Türk sanayi devrimi için yine Türk girişimciler tarafından kurulacak sanayidir. Ancak onun %100 yerli işletmelerin kurulmasıyla maddi kalkınmayı sağlama düşüncesi, manevî kalkınmayla paralel gitmediği için kısmen başarılı olsa da istenilen seviyedeki göstergelere ulaşılmadığı Türkiye’nin yakın geçmişteki siyasi ve endüstri tarihinden açıkça görülmektedir. Çünkü “manevî kalkınma” söylemi bir nevi zihniyet değişikliğine sebebiyet veren ahlaki yozlaşmadan nasibini almamış sağlam insan kaynağının oluşması anlamına gelmektedir ki manevi değerlerin hiçe sayıldığı ve faiz canavarının cirit attığı ortamda sağlam kalabilmenin çok zor olduğu -ahlaki yozlaşmanın başladığı anından günümüze kadarki seyrinde- kanıtlanan bir olgudur.

Ama yine de temeli züht döneminden sonra gelişen tasavvuf geleneğine, fütüvvet anlayışıyla Ahi Teşkilatının meslekî ahlakına dayanan Gümüşhanevî Dergâhı’nın öğretileriyle yetişen çeşitli bilim adamları ile aydınların; yerli sanayinin -önemine vurgu yaparak- gelişmesi

yolunda gerek kişilikleriyle, gerek yatırımlarıyla ve gerekse bilimsel çalışmalarıyla büyük emekler sarf ettikleri, istenilen seviyede olmasa da başarılarına ulaştıkları söylenebilir.

3. Gümüşhanevî Dergâhı'nın İnsan Kaynağına Katkısı

Gümüşhanevî'nin -Türkiye'de yolunu devam ettirenlerin çoğu her ne kadar Kafkas kökenli de olsa- kurduğu Dergâhı'n "Usul-u Cedide'nin⁴⁷ uygulayıcı ve destekçisi olarak geleneksel metodların yanı sıra modern eğitim usulleriyle de eğitim vererek irşat faaliyetleri sürdüren, yetiştirdiği insanları Çin dahil dünyanın dört bir yanına göndererek (Budak H., 2014a: 629-631, *bkz.:* ayrıca Gül, 2014: 225-235) evrensel irşat anlayışıyla İslam'ın yaygınlaşmasına katkıda bulunan ve kurulduğu günden bugüne kadar birçok ilmi, siyasi ve iktisadi şahsiyetin yetişmesine öncülük eden bir okul olduğunu söylemek mümkündür.

Görüldüğü gibi bu dergâh, sadece tarikat ve tasavvuf anlayışında bireysel bazda kişiler yetiştirmemiştir, aynı zamanda da sosyal hayatı göz ardı etmeyip imanıyla ahlakıyla örnek olan bilinçli Müslümanların oluşturduğu ideal bir cemiyetin oluşmasını hedeflemiştir⁴⁸ (*bkz.:* Akşit, 2015: 27). Çünkü tasavvuf sadece tekke ve zaviyelerde yaşanan bir gelenek olmadığı gibi icazet almış bir tasavvuf ehli kimse -fenâ derecesine ulaşmış sufinin işini bitirmediği gibi- esas işinin başlangıç noktasına gelmiş oluyor. "Böylece, fenâ fillah ile temizlenen benlik varlık ve olayların içine dalmak ve hemcinslerine hizmet etmek üzere sosyal ve iktisadi hayatın gerçekleriyle yüzleşecek", bu bağlamda insanları Hak yolundan sapmayacak şekilde sosyoekonomik hayatlarını idame ettirmeleri için her alanda aktif faaliyet gösterecektir (*bkz.:* Güzel, 2012: 161). Dergâhtan, bahsedilen usul ve metotlarla ilim ve bilim alıp kendilerini çok iyi yetiştirerek icazet almış, halktan kopuk ve kibirli olmayan, mütevazı, kendini halktan biri olarak gören, sağlam bilgi sahibi olmakla kalmayıp bildiklerini uygulayan (*bkz.:* 3) çok sayıda alimin ayrıca tasavvuf terbiyesi almış yüzden fazla ilim ve ahlak mürşidinin çıktığı bilinmektedir (Akşit, 2015: 8).

Abdulaziz ve II. Abdülhamit gibi Osmanlı sultanlarının da sohbet ve derslerine katılıp nasihatlerini aldığı (*bkz.:* Gündüz, 1984: 65-66; Gündüz, 1992: 29) Gümüşhanevî'nin kurduğu ve günümüze kadar talebelerinin varlığını sürdürdüğü bilinen bu dergâhın (*bkz.:* İftar, 2014: 840) etkisiyle Osmanlı ve Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve kültürel yapısı için önemli birer şahsiyetlerin yetiştiği inkâr edilemediği gibi yetişmiş bu şahsiyetlerin birer ilim

⁴⁷ Usul-u Cedide: İsmail Gasıralının savunduğu yenilikçi eğitim metodu.

⁴⁸ Akşit (2015)'e göre, "O'nun Bâb-ı Alî'nin tam karşısında yer alan, metruk bir camiye ihyâ ederek, idare merkezine böyle yakın bir yeri tekke olarak seçmesi bu anlayışın bir tezâhürüdür" (27).

irfan sahibi olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin insan kaynağına önemli katkılar sağladıkları da bir gerçektir:

Cumhuriyet döneminde tekke ve zaviyeler kapatılmasına rağmen farklı ortamlarda faaliyetlerini sürdüren bu tekke, Osmanlı sonrası Cumhuriyet Türkiye'sinde daha açık ve belirgin çizgilerle ortaya çıkmış ve devam etmiştir. Türkiye'de ekonomi ve siyaset sahnesinde son elli yıldır yaşanan tartışmalar ve radikal girişimlerde Gümüşhanevî Dergâhı mensuplarının etkisi çok bariz olarak görülmektedir. Mehmet Zahid Kotku'nun (ö.1980) postnişinliği döneminde Necmeddin Erbakan, Turgut Özal gibi üst düzey siyasiler ve bunların kadrolarından çok sayıda siyasîyi doğrudan ya da dolaylı yollardan etkilemiştir." (Kavak, 2014: 216).

Dolayısıyla bu bölümde Gümüşhanevî Dergâh'ndan istifade ederek Türkiye'nin, gerek siyasetinde, gerekse sosyoekonomik hayatı ile ilim ve bilim dünyasında tanınmış örnek şahsiyetlerden önde gelenleri ele anılacaktır. Bu şahsiyetlerin üzerlerine daha önce yapılan çalışmalar da mevcut olsa da onların Gümüşhanevî Dergâhı ile ilişkileri yönünde yeterince çalışmaların olmayışı bu konunun araştırılmasını elzem kılmaktadır. Bu yüzden, inceleme konusu olan şahsiyetlerin tüm hayatı, faaliyetleri değil, sadece Gümüşhanevî Dergâhı'nın amacı ve öğretilerinin ekseninde Türkiye Cumhuriyeti için yaptıkları hizmetlerine değinilecektir.

3.1. Mehmed Zahid KOTKU

Dünyayı insanlar tarafından -terk-i dünya ile terkedilmediği hususuna açıklık getirirken Allah (c.c.)'ın sevgi ve rızasını kazanmak için bir imtihan yeri olarak -"Ey benim ümmetim ve ashabım, iş-û tîbe şol kimse erişmiştir ki, dünya onu terk etmezden önce o dünyayı terk etmiştir" hadisine göre ahirete gidecek yolun başlangıcı ve bu bağlamda bir nimet gibi algılanması gereken dolayısıyla bu nimetin ne şekilde kullanıldığına bağlı olarak cennet ile cehennem tercihlerinin yapıldığı bir mekan şeklinde tarif eden (bkz.: Ceylan, 1998: 15-16, İftar, 2014: 840) Mehmet Zahit Kotku, 1897 yılında -Kafkasya'nın Şirvan bölgesindeki hanlık merkezi olan Nuha'dan 16 yaşlarında Bursa'ya gelen, kökeni Hz. Peygamber S.A.V. sülalesine dayanan Seyyid İbrahim Efendi'nin ailesinde- dünyaya gözlerini açmıştır (Coşan E., 1998: 10). Oruç Bey Mahallesi'ndeki ilk tahsilinden sonra Maksem'deki İdâdî'ye devam eden, 18 yaşlarında Bursa Sanat Mektebi'nde okurken çıkan I. Dünya Savaşı'ndan dolayı askere alınan Mehmet Zahit Kotku'un; üç sene sonra İstanbul'a gelerek çeşitli dinî sohbetlere, derslere ve meclislere katıldığı sonra da Gümüşhanevî Tekkesine giderek Dağıstanlı Şeyh Ömer Ziaüddin'e intisap olduğu, Tekirdağlı Mustafa Efendi'nin yanında kırkar günlük iki defa halvette kaldığı, Kur'an ve fıkıh ilmini Hacı Hasib

Efendi'den okuduğu, yirmi yedi yaşında icazet aldığı, Beyazıt, Fatih ve Ayasofya camilerinde de derslere devam ettiği ve çeşitli köy ve kasabalara dinî hizmetler ifa ettiği (bkz.: Memiş, 2014: 200), “1929’da vefat eden babasının yerine Bursa Ovası’ndaki Izvat köyünde” imamlık yaptığı, Uftade Cami-i Şerifi’nin imam-hatipliğine tayin edilerek 1945-46 yıllarından 1952 yılına kadar çalıştığı bilinmektedir (Coşan, 1998: 11).

Gümüşhaneli Dergâhı’nın postnişini ve tekke arkadaşı olan Kazanlı Abdülaziz Bekkine’nin vefat ettiği Aralık 1952 tarihinden 1980’e kadar Gümüşhânevi Dergâhı’na postnişin olan Mehmet Zahid Kotku, İstanbul İskenderpaşa Camii’ndeki görevi süresince Necmeddin Erbakan, Turgut Özal gibi üst düzey siyasiler ve bunların kadrolarından çok sayıda siyasîyi doğrudan ya da dolaylı yollardan etkilerken (Kavak, 2014: 216) biri eğitim diğeri sanayileşme olarak iki önemli hareketin öncülüğünü yapmıştır. Böylece eğitimi ve kaliteli kadroların yetişmesini sağlayarak 1950’li yılların Türkiye’sinde “ilk defa motor sanayi hareketinin oluşmasına ve Gümüş’ün (Pancar-Motor Sanayi) kurulmasına destek vermiştir” (bkz.: Zayim, 2007: 28-29; ayrıca 3.5). Mehmet Zahit Kotku’nun “siyasette de talebelerinin olmasından dolayı, Cumhuriyet Döneminde dergâhın toplumca en fazla bilinen hocası” olmasında, İstanbul’a 1950’lerden sonra gelen taşralı esnaflar ve döneminin partileriyle de yakın temasta bulunmasının büyük rolü vardır (bkz.: Aydoğdu, 2008: 78). Ticaret, eğitim öğretim ve sanayi alanında birçok mensupları olan Kotku’ya din alimleri başta olmak üzere, öğretim üyesi, yazar, sanatkarların intisap olmaları ayrıca O’ndan birçok başbakan, bakan, milletvekilleri gibi üst düzey bürokratların etkilenmeleri (Aydoğdu, 2008: 75-78), yine O’nun “yaşadığı dönemin büyük âlimlerinden ve mutasavvıflarından” (bkz.: Coşan M. E., 2002: 228) biri olarak, -Prof. Dr. Nazif Gürdoğan, “Görünmeyen Üniversite” kitabında anlattığı gibi-Osmanlı Devleti’nin mirasçısı Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuna tanıklık eden biri olmasına ve sanayide geri kalan “Türk toplumunun üreten el olması için” gayret göstermesine bağlanabilir. O bu şekilde Anadolu insanına büyük düşünmeyi, kendi manevi değerlerini koruyarak ve bu değerlerden beslenerek kültüründen emin olmayı öğretmiştir (Palavar, 2010).” Araştırdığımız bilgiler doğrultusunda O’nun, Gümüşhanevi Dergâhı’nın yörüngesinde hareket ettiğini, birçok gelişmenin temelini atılmasında doğrudan ya da dolaylı yoldan katkı sağladığını söyleyebiliriz. İslam dinine, İslami ve ahlaki ekonomiye önem veren Kotku’nun, bu konularda verdiği konferans ve konuşmaları kitaplaştırılmış olup insanların istifadesine sunulmuş bulunmaktadır. Mürşidinin yolunda giden Kotku, çok ortaklı Gümüş Motor’un kuruluşuna destek vererek ortak girişimciliğin

önemini hissettirmiş, bu şekilde dışa bağımlı olmadan yerli sermaye ile yerli sanayinin yapılabileceğini kanıtlamıştır.

Kaynaklardan edinilen bilgiler doğrultusunda, faize karşı tutumuyla ortak girişimi teşvik ederek ortak girişimciliği canlandırarak topluma özgüven kazandırmasının; onun etrafında öğrencilerden bilim adamlarına, esnaf ve yatırımcılardan siyasetçilere, bürokratlardan devlet adamlarına kadar geniş bir taraftar kitlenin oluşmasını sağladığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda onun ülkenin sosyoekonomik ve sosyokültürel kalkınmasında büyük rol oynadığını görüyoruz. 1960'lı yılların sonlarında DPT'nin de itibar ettiği bir şahıs olan Kotku'nun önerileri ve denetimi altında Milli Nizam Partisi ile Milli Selamet Partisi'nin kurulduğu bilinmektedir. O, en son gittiği hacda çok ağır hastalanarak 6 Kasım 1980'de geri dönmüş ve döndükten bir hafta sonra vefat etmiştir. Cenazesi de Milli Güvenlik Konseyi'nin özel izniyle dergâhının diğer şeyhlerinin mezarlarının bulunduğu Süleymaniye Camisi'nin avlusuna defnedilmiştir. Kotku'nun ölümüyle Gümüşhanevî Dergâhı'nın izinden giden ve İskender Paşa Dergâhı diye anılan tekkenin başına damadı Prof. Mahmut Esad Coşan geçmiştir (bkz.: Çakır, 1991; İştâr, 2014: 841).

3.2. Esad COŞAN

Çanakkale'nin Ayvacık ilçesine bağlı Ahmetçe köyünde 14.04.1938 tarihinde dünyaya gelen Esad Coşan'ın dedesinin (Coşan E., 1991-1993: 15) "Hazreti Ali neslinin ve taraftarlarının merkezi" (Budak H., 2014b: 78-79) olan Horasan bölgesinden ayrılarak Çanakkale'ye yerleştiği, soylarının da Buhara'daki seyitlere dayandığı bilinmektedir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden 1960 yılında mezun olup 1965 yılında ilahiyat alanında doktorasını savunan ve 1971-1972 yıllarında askerlik görevini yaptıktan sonra 1973 tarihinde de doçentliğini alan Coşan, 1982 yılında profesör unvanını almıştır. Dedesi Molla Mehmed Efendi, Gümüşhanevî'nin müritlerindedir ve Çanakkale Savaşı'nda şehit olmuştur. Küçük yaşta köyünde hafızlığını tamamlayan babası Halil Necâti Efendi'nin ise, ilk tasavvuf dersini Gümüşhanevî Dergâhı'na mensup Çırpırlı Hacı Ali Efendi'den aldığı, İstanbul'a taşındıktan sonra Serezli Hasîb Efendi'nin sohbetlerine devam ettiği, daha sonra Kazanlı Abdül'aziz Efendiye intisap ettiği, Abdül'aziz Efendi'nin vefatından sonra Mehmed Zahid Kotku'nun hem sohbetlerine katıldığı hem de onun yakın dostlarından biri olduğu bilinmektedir "Bu münasebetle Prof. Dr. Es'ad Coşan, küçük yaştan itibaren hocaefendilerin

meclislerinde bulunarak onların maddî ve manevî ilgilerine mazhar olmuştur” (bkz.: Coşan E., 1991-1993: 15-17).

Kayınpederi hem hocası olan Kotku'nun vefatından sonra onun halifesi olarak irşat makamına geçen M. Esad Coşan'ın da bu tarikat bünyesinde bulunduğu sürece gerek sanayi gerek eğitim gerekse basın yayın faaliyetleriyle de ilgilenerek önemli çalışmalara imza attığı bilinmektedir (Aydoğdu, 2008: 73). Mesela Hakyol Vakfı'nı kurarak eğitim ve yardımlaşma faaliyetlerine katkı sağlamış, İlim Kültür Sanat Vakfını kurarak sanat ve kültürel çalışmalara destek vermiş (Zaim, S. 2007: 29), Sağlık Vakfı'nı kurarak da sağlık hizmetleri sunmuştur. Çocukların iyi yetişmesinde önem arz ettiğinden dolayı hanımlar için de çeşitli eğitim derneklerini, “çevre çalışmalarının yapılması için İlim, Ahlak, Kültür ve Çevre Derneklerini” kuran Coşan, “Türkiye’de basın-yayın, eğitim ve insan yetiştirme hususunda örnek bir model” olduğu gibi, Müslümanların ortak hareket etmeleri hususunda Gümüşhanevî Dergâhı'nın çizgisini devam ettirdiği (bkz.: İştâ, 2014: 840-841, yine bu konuda bkz.: Coşan E., 1991-1993: 19) söylenebilir:

Gümüşhanevî Dergâhı'nda yardımlaşma sandığı ile başlayan birlik hareketi, Mehmet Zahid Kotku Hazretleri'nin çok ortaklı bir işletme olan Gümüş-Motor'u kurdurması ile devam etmiştir. O, cemaatini sanayileşme yönünde teşvik etmiş, özellikle devletin savunma ve ağır sanayide dışa bağımlılıktan kurtulması gerektiğini belirtmiş, iktisadi kalkınma için Müslümanların bir araya gelmeleri ve büyük şirketler kurmalarını öğütlemiştir. Aynı yolu Esad Coşan Hazretleri de izlemiş, ancak ağır sanayiden ziyade basın-yayın ve eğitim faaliyetlerine ağırlık vermiştir (İştâ, 2014: 841).

Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Esad Coşan, Gümüşhanevî'nin üzerinde durduğu ortak girişimciliğin İslam ekonomisindeki önemini kurdurduğu eğitim ve yayıncılık kuruluşlarıyla kanıtlarken aynı zamanda bu anlayışın İslam toplumuna yaygınlaştırılması adına gayret göstermiş, bu şekilde Gümüşhanevî Dergâhı'nın yörüngesinde hareket etmiştir. Böylece onun zamanında İslam Dergisi (1983-1998), Kadın ve Aile Dergisi (1985-1998) başta olmak üzere İlim ve Sanat, Gülçocuk, Panzehir Dergileri, günlük Sağduyu gazetesi (1998-1999) yayınlanmaya başlamış, kitap yayıncılığı için Seha Neşriyat, radyo yayını için ise AKRA adıyla Ak Radyo (1992) kurulmuş, Marmara Bölgesine yönelik Ak-Televizyon yayın faaliyetine başlatılmıştır (1997), Asfa, Ferda gibi dersaneler yatırılmış, Hayrunnisâ Hastanesi, Esmâ Hatun Hastanesi, Afiyet Hastanesi gibi sağlık kuruluşları açılmıştır (bkz.: Coşan E., 1991-1993: 19-21 ayrıca İştâ, 2014: 841). Bu çalışmaların sayesinde bir yandan İslami ahlaka ve İslami iktisat anlayışına uygun hareket edilerek dünyevi anlamda insanların geçimlerini sağlayacak istihdam yerleri açılırken bir yandan da ahiretin kazanılması adına önemli girişimlere imza atılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Gümüşhanevî Dergâhı'nın çizgisinde devam ederek dünya çapında irşat işleriyle meşgul olan Coşan, damadı Prof. Dr. Ali Yücel Uyarel ile birlikte, 4 Şubat 2001 tarihinde, bir cami açılışı yapmak için Avustralya'nın Grifit şehrine giderlerken geçirdikleri trafik kazası sonucu ahirete intikal eylemişlerdir (Coşan E., 1991-1993: 22).

Edinilen bilgilerden hareketle, sohbetlerinde kanaatin ve tevekkülün zenginlik olduğunu dolayısıyla insanlara mütevekkil ve kanaatkâr olmaları konusunda telkinde bulunurken, mütevekkil olmanın müteekkil⁴⁹ olmakla karıştırılmaması (Coşan E., 1991-1993: 381, 459, 624) gerektiğine vurgu yapan Coşan'ın, kanaatkâr ve mütevekkil olmayı bizzat hayatında tatbik ettiğini ve çalışmalarıyla kanıtladığını söyleyebiliriz.

3.3. Korkut ÖZAL

1951 yılında İstanbul Teknik Üniversitesinin İnşaat Fakültesinden mezun olan Korkut Özal 29 Mayıs 1929 tarihinde Malatya'da dünyaya gelmiştir (www.biyografi.net.tr). Eski bakanlardan ve Türkiye'nin 8. Cumhurbaşkanı rahmetli Turgut Özal'ın da kardeşidir. Politikaya istemeyerek, müridi olduğu Mehmet Zahid Kotku'nun telkiniyle girdiği (Çakır, 1991) bilinen Korkut Özal'ın "iman ve takva"ya öncelik tanıdığı, kurulmasında yer aldığı "MNP'nin ardından kurulan MSP'den milletvekili olarak Tarım Bakanlığı yaptığı, İçişleri Bakanı görevinde bulunduğu sürelerde bakanlık kadrolarına ahlaklı kaliteli elemanların alınmasını sağladığı, 1980 darbesinden sonra siyasetin dışında kalsa da ağabeyi aracılığıyla siyasetini sürdürdüğü bilinmektedir (bkz.: Bulut, 1999: 68-70; Aygül, 2014: 227-228). Aslında, 1980 öncesindeki ülkedeki sertleşen siyasi atmosferden ötürü politikayı bırakmayı düşünen Korkut Özal, 1979 yılında İslam Kalkınma Bankası'ndan gelen daveti bu bağlamda iyi değerlendirmiştir. İslami partilerin kapatıldığı 1980 ihtilalinde sıkıyönetim mahkemelerince tutuklanan Korkut Özal 1985 yılında serbest bırakılarak İslam Kalkınma Bankası Enstitüsü yöneticiliğini yapmıştır (Aygül, 2014: 227-228).

Ağabeyinin vefatından sonra, 24 Aralık 1995 seçimlerinde İstanbul birinci Bölgeden Milletvekili seçilen Korkut Özal. TBMM İçişleri Komisyonu Başkanı, Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatının Türkiye Parlamento Grubu Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. 1997'de Ana Vatan Partisi'nden istifa ederek Demokrat Parti'sinin başkanlığına seçilse de

⁴⁹ Müteekkil, hiçbir şey yapmadan her işini Tanrı'ya veya oluruna bırakarak kadere boyun eğen kimsedir. Halbuki insan, "Çalışan kimse Allah'ın sevgili kuludur" Hadis-i Şerifi gereğince hareket etmeli, her işi, önce elinden geldiği kadar çaba gösterip -cüzi iradesini kullanarak- yaptıktan sonra Allah'a -külli iradeye-bırakmalıdır.

22 Mart 2001 tarihinde bu görevinden ayrılmıştır (www.biyografi.net.tr, www.biyografi.info).

2 Kasım 2016 tarihinde İstanbul'da vefat eden (www.biyografi.info) Korkut Özal; 1981 Aralık ayında Kar-Zarar Ortaklığı (KZO) esaslarına göre işleyen bir sermaye şirketinin İdare Meclisi Başkanlığı ve Genel Müdürlüğü, kurdurduğu İslam Bankacılığı, Uluslararası Petrol Ticareti ve Yurtdışı İnşaat Hizmetleri alanlarında başarılı faaliyetler gösteren şirketlerin üst yöneticiliği görevlerinde de bulunmuştur (www.biyografi.net.tr).

Korkut Özal'ın -ağabeyi ile birlikte özellikle- Türkiye'deki yastık altı paraların "faizsiz bir bankacılık sistemi" içinde değerlendirilmesi için İslami bankacılık alanında çeşitli çalışmalar yaptığı ve böylece Özal ve Topbaş aileleri iş birliğinde Albaraka-Türk Bankası'nı kurdukları ayrıca Nakşi meşrepli birçok şirketin oluşumuna imkân sunarak iyi derecede "yeşil sermaye" birikiminin sağlanmasında önemli rol oynadıkları (bkz.: Bulut, 1999: 74-74'ten Aygül, 2014: 228) söylenebilir.

Kaynaklardan edinilen bilgiler ışığında Korkut Özal'ın gerek ortak girişimcilik alanındaki çalışmaları, gerek faize karşı kurduğu banka sistemi, gerekse siyasetteki görevleriyle hayatının sonuna kadar Gümüşhanevî Dergâhı'nın çizdiği yoldan ilerlediğini söylemek mümkündür.

3.4. Turgut ÖZAL

İstanbul Teknik Üniversitesinden 1950 yılında elektrik mühendisi olarak mezun olan Turgut Özal 13. Ekim 1927 tarihinde Malatya'da doğmuştur. Üniversiteyi bitirdikten sonra ABD'ye giderek ekonomi tahsilini görmüştür. Amerika'dan geri dönünce yedek subay olarak (1960-1961 yılları arasında) askerlik görevini yerine getirmiş, 1961 yılında da Milli Savunma Bakanlığı'nın İlmî İstişare Kurulu başta olmak üzere çeşitli devlet kurumlarında bürokrat olarak görev yapmıştır. Bu arada bir dönem Dünya Bankası'nda da çalışan Özal, özel sektörlerden Sabancı Holding'de de danışmanlık yapmıştır. 1979 yılında atandığı Başbakanlık Müsteşarlığı görevinin yanında DPT Müsteşarlığı görevini de vekaleten yürütmüştür. 12 Eylül 1980 darbesinden sonra ekonomik işlerden sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak atanan Özal, 1982'de istifa edip Anavatan Partisi'ni kurarak girdiği seçimlerden başarılı olmuş ve hükümeti kurmakla görevlendirilerek Türkiye'nin 19. Başbakanı olmuştur. 1987 seçimlerinde tekrar hükümet kurup Başbakanlık görevini yapmıştır. 31 Ekim 1989 tarihinde TBMM tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin 8.

Cumhurbaşkanı olarak seçilerek 9 Kasım 1989’da görevine başlayan Özal, 17 Nisan 1993 tarihinde geçirdiği bir rahatsızlık sebebiyle görevi sırasında vefat etmiştir (bkz.: Duman, 2010: 214-215 dipnot metni, ayrıca Uluç, 2014: 114-115 ve Aygül, 2014: 209-214).

Özal’ın, muhafazakâr politikasının önemini “bilgili, fakat imansız insanların ne kendilerine ne de memleketlerine hiçbir faydaları yoktur” (Çölaşan, 1989: 99) söylemine bağlayan Uluç (2014), onun maneviyata yönelik bu inancını iktidarı boyunca uyguladığını belirtirken 1970’li yılların siyasetinde İslamcı ve milliyetçi kimliğine ve Gümüşhanevî Dergâhı’nın devamı olan Nakşibendiliğin İskender Paşa Cemaati’ne yakınlığını, kurduğu Anavatan Partisi’nin “bel kemiğini kardeşleri Korkut Özal, Yusuf Bozkurt, kuzeni Hüsnü Doğan ile Hasan Celal Güzel, Mehmet Keçeciler, Ekrem Pakdemirli ve Yıldırım Aktürk gibi muhafazakâr çevrelerin oluşturduğunu”(120) dile getirmiştir.

Turgut Özal’ın Nakşilikle bağı kardeşi Korkut Özal da şu şekilde dile getirmiştir:

“Turgut Bey, Zahid Kotku Efendi'nin sağlığında onun talebesi oldu. Onun Zahid Efendi'yle hoca-talebe münasebeti 60'lara gider. Zahid Bey 1980'de vefat etti. Dolayısıyla Turgut Bey'in Zahid Efendi'yle münasebeti çok uzundur. Turgut Bey'in, Mehmed Zahid Efendi'den önce irşat makamında olan Abdülaziz Bekkine ile de tanışıklığı vardı öğrenciliği döneminde. Ama bir hoca-talebe münasebetinden öte bir tanıma olmuş. Fakat Mehmed Zahid Efendi'yle hoca-talebe münasebeti vardı. Bunlar gönül bağlarıdır. Bu gönül bağı Esad Coşan döneminde de devam etti.” (Palavar, 2010, ayrıca bkz.: Birand & Yalçın, 2001: 23’ten Özdemir H. , 2014: 36).

Duman (2010); “Özal’ın iktidarıyla, Türkiye’de devlet eksenli ve bürokratik merkezli resmî modernleşme anlayışının terk edildiğini⁵⁰, yerine ekonomik ve teknolojik bir modernleşme anlayışının benimsendiğini”, bu şekilde merkez sağ ideolojinin dayandığı siyasal ve ekonomik anlayışın tarihsel gelişiminin bir göstergesi olarak 1980’li yılların neo-liberal ve neo-muhafazakâr -yeni sağ- siyasetin estiği bir dünya konjonktüründe, Turgut Özal’ın uygulamış olduğu politikaların, günümüz Türkiye’sine kadar yol açan toplumsal ve sosyoekonomik dönüşüme yol açtığını dile getirmiştir (6).

⁵⁰ Aslında, devlet eksenli ve bürokratik merkezli resmî modernleşme anlayışının terk edilmesi ve yerine ekonomik ve teknolojik bir modernleşme anlayışının benimsenmesi bir nevi Zahit Kotku’nun “herşeyi devletten bekleme” sözünün devletin kalkınma politikası haline gelmesidir. Çünkü bir devlette millet ne kadar entelektüel olursa o kadar derecede devlet yönetimine dirayetli kimselerin geleceği gibi millet ne kadar zenginleşirse devlet de o derecede güçlü olacaktır. Ayrıca “Her şeyi devletten bekleme” sözünün Özal’ın ağzından “benim memurum işini bilir” gibi söylemlerinde de görüyoruz (Aygül, 2014: 237). Bu da memurların girişimcilik ruhunu kazanarak ticarete, yatırımda cesaret sahibi olmalarını sağlayan çok önemli bir husustur ki ekonomik kalkınmaya teşvik eden demokratik bir söylemdir. Zaten bir Müslüman’da ticarete, yatırımda, adalette ilk aranan şey de cesarettir. Cesur olmayan adaleti sağlayamadığı gibi ticarete ve yatırımda riski göze alamaz. Ancak “benim memurum işini bilir” söylemi, ne yazık ki Aygül (2014)’ün haklı olarak belirttiği gibi, sadece Türkiye’de değil genel olarak kapitalizmin getirdiği yozlaşmış zihniyet ve ahlaksız ekonomik anlayışın neticesi olarak yanlış algılanarak olumsuzluklara da yol açtığı görülmüştür: rüşvet, adam kayırma vb. (236-237).

Turgut Özal'ın; Türkiye'nin 1980'lerde neo-liberal kalkınma modeline geçişinin kritik bir şahsiyeti olduğunu belirten Öniş (2004), -bu geçişin olumlu olumsuz yönlerinin değerlendirilmesinin gerekliliğine değinirken- neo-populist siyasi liderler arasında radikal pazara yönelik ekonomik reformların uygulanması ve uygulamalarının gerçekleştirilmesinde, bir teknokratın rolünü üstlenmesi anlamında eşsiz olduğunu, geniş çapta demokratik ve reformist politikacı olduğunu, 1970'li yılların sonlarında baş gösteren ekonomik krizi hızlı bir şekilde atlatarak ülkenin toparlanmasında çok etkili olması bakımından güçlü ve pozitif etki yarattığına vurgu yapmıştır (113-134).

Böylece Özal; İslami bankacılık sisteminin örneklerini kurmuş (*bkz.:* 3.3), Pazar ekonomisini, serbest piyasayı getirmekle birlikte milletin orta direğini⁵¹ oluşturan KOBİ'lerin canlanmasını sağlamış, neoliberal/ liberal-muhafazakâr ekonomiye katkıda bulunarak faizsiz İslami ekonomik düzeni kurma yolunda -Gümüşhanevî Dergâhı'nın ana çizgisinde- hareket etmiş ise de hayata erken gözlerini kapamasından ötürü başarıya ulaşamamıştır. Zaten onun vefatından sonra baş gösteren ekonomik krizlerin bir silsile halinde hâlâ da devam ediyor olması da onun başlattığı yolun daha başında kesildiğinin, istenilen rotada devam etmediğinin bir göstergesi olduğu aşıkardır (*bkz.:* Aygül, 2014: 208-214)

Kaynaklardan edinilen bilgilerin ışığında Turgut Özal'ın; ekonomik krizin yaşandığı 1970'li yılların Türkiye'sine 1980'li yılların başından 1990'lı yılların başlarına gelinceye kadarki kısa bir dönemde âdeta çağ atlatarak yerli sermaye ile kurulan yerli sanayi devrimini yaşattığını, faizsiz İslami banka sistemini kurdurduğunu, MÜSİAD gibi büyük kuruluşların, küçük ve büyük ölçekli sanayicilerin -sosyal bakımdan İslami olmakla birlikte ekonomik bakımdan liberal olan burjuva sınıfının- oluşmasına olanak sağladığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda Foley (2008)'in belirttiği Gümüşhanevî'nin yenilikçi düşüncesine uygun olarak İslami çizgide hareket eden modernleşen Müslüman sanayicilerinin oluşmasını, böylece sosyoekonomik kalkınmayı sağladığı söylenebilir (243).

Bu bağlamda onun döneminde İslami bankacılığın geliştiği, "İhlas Holding, Al Baraka-Türk, Anadolu Finans, Tahtakale Ticaret Merkezi, Faisal Finans, Asya Finans" gibi çok sayıda, cemaat şirketlerinin kurulduğu, İslami sermayenin "altın ve döviz piyasasına girerek MÜSİAD'ın çatısı altında kimliklerini kuramsal hale getirildiği (Bulut, 1999: 44-

⁵¹ "Serbest piyasa ekonomisi", "hür teşebbüs", "orta direk", "köşeyi dönme" gibi 1980'li yıllarda yaygınlaşan terimler, ideolojik bir çerçeve içerisinde gizlenerek, sermaye çevreleri tarafından kamuoyuna aşılandığı (Boratav, 2009: 145-147'den Aygül, 2014: 210) söylene de milletin genel olarak sosyoekonomik kalkınmasında orta kesimin çok önemli rolü olduğu unutulmamalıdır.

46'dan Aygöl, 2014: 226), İslami sermaye sahiplerinin önlerindeki engellerin bir bir kaldırıldığı ve Türk ekonomisinin dünya kapitalizmiyle bütünleşmesinin sağlandığı (Aygöl, 2014: 227) söylenebilir.

3.5. Necmeddin ERBAKAN

Selçuklu soyu Kozanoğullarından Mehmet Sabri Erbakan'ın ailesinde 29 Ekim 1926 tarihinde dünyaya gelen Necmettin Erbakan'ın çocukluğu babasının ağır ceza reisi olarak birçok yerde görev yapmasından ötürü Türkiye'nin çeşitli yörelerinde geçtiği gibi üniversite yıllarına kadarki eğitimini de muhtelif okullarda aldığı bilinmektedir. Ortaokul eğitimini aldığı İstanbul Erkek Lisesinde lise eğitimini de birincilikle bitirmesi üzerine üniversiteye sınavsız girme imtiyazını kazanan Erbakan; bu imtiyazından vazgeçerek sınava girmiş, sınavda gösterdiği üstün başarıdan dolayı yüksek öğrenimine İstanbul Teknik Üniversitesinin 2. sınıfından başlamıştır. Okuldaki performanslarından ötürü arkadaşlarının arasında "Derya Necmettin" olarak anılan ve ilk okulunu 6 yaşında Kayseri'de başlayıp Trabzon'da bitiren Erbakan, böylece üniversite yıllarında kendisinden iki yaş büyük olanlarla eğitim almıştır. Dolayısıyla yaşça büyük olsa da Türkiye'nin siyaset tarihine damgasını vuran Süleyman Demirel de onun üniversite arkadaşlarından biri olmuştur (Erbakan N., Türkiye ve Ekonomi, 2007: 7).

1948 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Mühendisliğinden mezun olduktan sonra Motorlar Kürsüsünde asistanlık yaptığı yıllarda verdiği başarılı yeterlilik tezinden dolayı üniversite tarafından Almanya'nın Aachen Teknik Üniversitesine gönderilen Erbakan, bu üniversitede Alman Ekonomi Bakanlığı için hazırladığı "Motorlarla Ekonomi" başlıklı tezinin Alman bilim çevresinde büyük ilgi uyandırması üzerine ve DEUTZ Motor Fabrikalarının Müdürü Flats tarafından Leopar Tanklarının motorlarıyla ilgili araştırmalar yapmak için bu fabrikaya davet edilmiştir. Ayrıca, II. Dünya Savaşı sonrasında bir süreliğine çalıştığı Alman üniversitelerinde bilim adamı sıfatıyla 1953'te doçentlik tezini savunarak Türkiye'nin en genç bilim doçenti olma başarısına (bkz.: Maviş, 2016: 412-414, Erbakan N., Türkiye ve Ekonomi, 2007: 8) nail olmuştur.

Gerek adil ekonomik düzen söylemleriyle, gerek yerli sermaye ve yerli sanayi düşüncesiyle, gerekse hayat tarzıyla Türkiye'nin siyasi, kültürel ve sosyoekonomik hayatında önemli yeri olan Erbakan; askerlik görevini 1955'te tamamlamış, bir sene sonra İstanbul Teknik Üniversitesinde çalışırken de Mehmed Zahid Kotku'nun da desteklediği

200 ortaklı Gümüş Motor Anonim Şirketi'ni kurmuş⁵², 1960'ta Ankara'da yapılan Sanayi Kongresi'nde ortaya attığı yerli otomobil üretme düşüncesi o yıllardaki yönetimde bulunan askerler tarafından olumlu karşılanarak Eskişehir Demir Yolları CER Atolye'sinde "Devrim" adı verilen ilk yerli otomobilin üretim çalışmalarına katılmıştır. 1965 yılında profesör unvanını aldıktan sonraki yılın şubat ayında Odalar ve Borsalar Birliği Sanayi Dairesi başkanlığına, ardından genel sekreterliğine getirilen Erbakan, Mayıs 1968'de Odalar ve Borsalar Birliği İdare Heyeti üyesi, 1969'da Odalar ve Borsalar Birliği başkanı olmuştur ancak hükümetin talimatı üzerine görevinden uzaklaştırılmıştır (bkz.: Memiş, 2016: 412-414, Erbakan N., Türkiye ve Ekonomi, 2007: 10).

Adil Ekonomik Düzen: Faizsiz Bir Dünya adlı çalışmasında görüldüğü gibi faize ve sömürüye dayalı ancak kâra ve serbest piyasaya karşı olmayan kapitalizme de, faizsiz olmakla birlikte serbest piyasayı yasaklayan ve insanın doğal haklarını elinden alan sosyalizme de karşı olan Erbakan, her ne kadar her ikisinin eksiklerini tamlayan ve yerli sermaye ile yerli sanayi sistemine dayanan adil ekonomik düzenini gerçekleştirememiş ise de, yaptığı başarılı çalışmalarıyla düşüncesinin uygulanabilirliğini kanıtlamış bir büyük düşünür, Türk siyaset adamı, bürokratı ve icraat adamı olduğu bilinen bir gerçektir (bkz.: Erbakan N., Adil Ekonomik Düzen: Faizsiz Bir Dünya. 2. Baskı., 2019).

Yine onun bu bağlamda, hükümet ortaklığı yaptığı 1970'li yıllarda yerli ağır sanayi konusunda konuşmalar yapmış ve bu konuşmalarını sözde bırakmayıp hiç yoktan borca girmedigi gibi, faize de bulaşmaksızın ülkenin iç kaynaklarını doğru kullanarak 70 tane fabrikayı tamamladığı bilinmektedir (Uzun, 2016: 12-18).

Faize karşı tutumuyla, İslami -aynı zamanda ahlaki- ekonomiye dayalı yerli sermaye ile yerli sanayinin kurulması için 200 ortaklı Gümüş Motor AŞ'nin kurulmasına da destek veren Zahid Kotku'nun fikir babalığını yaptığı -aynı zamanda Nakşibendi tarikatının İskender Paşa cemaatinin desteklediği- İslami siyasal partiyi kurarak siyasete atılan Erbakan'ın (Aygül, 2014: 224) ; Türk siyasetinde önemli yere sahip olduğunu, Türkiye'de milli sermaye ile yerli üretimi, yerli sanayiye dolayısıyla da sosyoekonomik kalkınmayı canlandırarak İslam ekonomisinin gelişmesine önemli katkılarda bulunduğunu söylemek mümkündür.

⁵² Erbakan Hoca'nın kurduğu bu fabrika daha sonra sermaye yapısındaki değişimler nedeniyle Pancar Motor adını alarak yoluna devam ediyor. İstanbul Rami'de 44 dönüm üzerine kurulu fabrika iktidarın ithalatı aşın kolaylaştırması nedeniyle Çin yapımı motorlarla rekabet edemeyerek 2013 yılında kuruluşundan 57 yıl sonra üretimini sonlandırmak zorunda kalıyor (Uzun, 2016: 15).

Kendisine yapılan her türlü engellere rağmen yılmayarak, yerli sermaye ile yerli sanayi alanında 200 ortaklı Gümüş Motor'u kurması, "Devrim" otomobilinin üretim çalışmasına katılması, Türkiye'nin faiz ve borç bataklığı içinde bulunduğu dönemde -1996 yılından 2 Temmuz 1997 tarihine kadarki kısa bir zaman zarfında- "dış ve iç borç almadan, zam yapmadan tamamen milli kaynak paketlerini harekete geçirmek suretiyle Türkiye'yi ekonomik krizlerden kurtarıp" devlete 30 milyar üzerinde kaynak sağlamış olması -gibi ülkedeki refah seviyesini yükselterek genel olarak halkın desteğini aldığı birçok başarısının yanında-, "gelişmekte olan 8 ülkenin işbirliğine öncülük yaparak büyük bir gayretle bir yıl gibi kısa bir sürede D-8 (Development-8) oluşumunu meydana getirmesi, Gümüşhanevî Dergâhı'nın modernleşme, sanayileşme, millileşme ve ahlaki ekonomi yönündeki öğretilerinin Erbakan tarafından gerçekleştirilen birer örnekleri olarak değerlendirilebilir.

3.6. Sabri ÜLGENER

İstanbul Cağaloğlu'nda bulunan Gümüşhanevî Dergâhı'nda 8.5.1911'de dünyaya gelen Sabri Fehmi Ülgener'in; baba tarafından dedesinin -İsmâil Necâti Efendi'nin- Gümüşhanevî'nin halifesi olduğu, babasının Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk müftüsü olduğu, annesi tarafından İstanbul'un köklü ailelerine dayandığı, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Nazım Hikmet Ran, Mehmet Ali Aybar ve Oktay Rıfat Hozorcularla kuzen oldukları bilinmektedir (Sayar, 2012: 289).

"Türkiye'nin yetiştirdiği, çok az sayıdaki değerli ilim adamı, iktisatçı, sosyolog ve sosyal bilimciden biri" olan Ülgener F. Sabri (Acar & Bilir, 2014: 114); ilkokul, ortaokul ve lise eğitimlerini yaptığı sıralarda babasından şeri ilimleri öğrenmiş, tasavvufa yakınlık duymuş, babasının ilmiye mensubu arkadaşlarıyla yaptığı sohbetlere katılmış, Arapça, Farsça dillerinin yanında kendi çabalarıyla Almanca da öğrenmiş, böylece Osmanlı Türk kültür değerleriyle yoğrulmuş bir genç olarak yetişmiştir. 1932 yılında başladığı İstanbul Dârülfünununun Hukuk Fakültesini 1935 yılında tamamlayıp Hukuk Fakültesinin İktisadiyat ve İçtimaiyat Kürsüsünde asistanlığa başlayan Ülgener; 1936 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesine geçtikten sonra Alman hocalarının derslerini, kitap ve makalelerini tercüme ederken -Alexsander Rüstow'un etkisiyle de- Alman tarihçi ekolüne yönelerek Werner Sombart ve Max Weber'i tanımış, Weberizmi benimseyerek iktisat zihniyeti alanında orijinal eserler vermiştir (Sayar, 2012: 289).

Araştırmalarının çoğunun ana çatısını zihniyet iktisat eksenini üzerinde kuran, özellikle ilgi duyduğu ana konulardan Osmanlı'nın iktisadi çözülmesinin neden sonuç meselelerini uzun bir dönem içinde incelenmesi gerektiğine inanan Ülgener (Zorlu, 2006: 182); Weberin kapitalizmin gelişmesindeki Protestan ahlaki tezindeki zihniyet araştırmalarına benzer bir metodla kaleme aldığı *Zihniyet ve Din* adlı son eserinde “Osmanlı toplum yapısında niçin kapitalizmin gelişmediğinin nedenini (bazı araştırmacılara göre) dünyadan el etek çekerek az ile yetinmeyi öğütleyen Batını tasavvufi anlayışa” bağlamaktadır (Pekdemir, 2017: 205). Çünkü “Ülgener'e göre iktisadi çözülmemizde etkili olan insan tipi, ferah yaşamının tattıracağı haz ve zevkin yabancı olmamakla birlikte, bu amaca ulaşma konusunda acele ve telaştan hoşlanmayan, yolunu ve yönünü tayinde görenek ve otorite bağları ile çevrili, dışa ve “yaban”a kapalı, ve nihayet, işinde ve hesabında “götürü”⁵³ insan tipidir” (Acar & Bilir, 2014: 114).

Ancak, bu bilgiler her ne kadar doğru ifade edildiyse de araştırmacılar tarafından konuya tam olarak açıklık getirilememiştir. Aslında Ülgener'in, Weber'in İslam'ın savaşçı, fedal bir zihniyet olarak üretim ve ticaretten daha ziyade rant ve ganimetle meşgul olan ve bu yönüyle Protestanlıkla Kalvinizmin karşısında duran bir yapı olarak değerlendirdiğini (bkz. Turay, 2018: 139 dipnot metni) onaylamadığı kanısındayız. Çünkü Ülgener, hem az ile yetinmeyi tasarruf olarak algılayamayıp aksine bunu meziyet gören “götürü” insan tipine karşı olduğunu düşünüyoruz. Ayrıca küçük yaşından tasavvufa eğilim gösteren -özellikle de baba tarafından dedesi olan Safranbolu'lu İsmâil Necâti Efendi'nin halifeliğini aldığı Halidî şeyhi Gümüşhanevî'nin kurduğu dergâhta dünyaya gelerek o çevrede yetişen- Ülgener'in (bkz.: Sayar, 2012: 289-290), gerçek tasavvuf anlayışından yoksun kalması yani tasavvuf ehli kimsenin kültürel ve sosyoekonomik hayatın her alanına atılan tam bir aksiyon adamı, ahlaklı bir kimse olduğunu bilememesi mümkün değildir. Keza zihniyet iktisat eksenini tarihi boyutuyla inceleyen Ülgener; züht dönemine dayanan tasavvuf anlayışıyla yetişen fütüvvet ehlinde ve fütüvvet anlayışının Anadolu'daki tezahürü olan Ahilik Teşkilatından ve bu teşkilatın dağılmış Türk Beyliklerini İmparatorluğa taşıdığından haberdardı (bkz.: Ülgener, 2006: 34-38, 66, 110, 138).

Dolayısıyla onun, sosyoekonomik hayattaki “insanların üretim, tüketim, tasarruf ve yatırım kararları dünya görüşünden, topluma egemen olan âdet, anane, gelenek, görenek ve inançlardan bağımsız” (Acar & Bilir, 2014: 114) olmadığını düşündüğünü, iktisadi

⁵³ “İnce hesap yapmayan, üstünkörü hesaplama idare eden, hesaplı ve sistematik olmaktan uzak.”

çözümleri toplumsal ataletin insanlara zihnî ipotek konmasına bağladığını, bu ataletin sebebi olarak -Türk toplumunun düşünen bir toplum olma yolunda- Kuran-ı Mübin'in rasyonel ayetlerine⁵⁴ gözlerini kapatmalarını gördüğünü söyleyebiliriz (Sayar, 2006: XIV-XV). Zira İslam'da ve tasavvufta ahlaksızlık, akılsızlık, hak yeme, rüşvet, yalakalık, adam kayırma, adaletsizlik, durağanlık gibi bütün olumsuz davranışlar kesinlikle kabul edilmeyen hususlardır.

Ülgener, ahlaki yozlaşmanın neticesinde ipotek konulmuş zihnî ataletten kurtulmanın dolayısıyla da iktisadi çözümlenin bir nevi meslekî ahlakla, ahlaki ekonomi ve faizsiz ekonomik sistemin kurulmasıyla engellenebileceği kanısında olduğunu düşünüyoruz. Bu bağlamda onun çözümünün, zihinlerine ipotek konulmuş toplumun kendilerine rehber olarak gönderilen Kuran-ı Kerim'in ışığında -çalışma, kazanç, faiz, haram, kul hakkı gibi ayetlerine sarılarak- ataletten sıyrılmaları ve uhrevî hayatının kazanılması adına dünyevi anlamda çalışması gerektiğinin vurgulandığı Gümüşhanevî Dergâhı'nın tasavvufî öğretileriyle bağdaştığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla Ülgenerin, Weber tarafından yapılan kapitalizmin temelini oluşturan mesleki ahlak ile ilgili araştırmanın bir benzerini Osmanlı Türk toplumu için yapılması yönündeki düşüncesinin basit bir taklitten ibaret olmadığını, İslam iktisat ahlakının tasavvuf anlayışıyla yoğrularak Türk toplumunun aslında sağlam ve hür zihniyete sahip olduğunu kanıtlama kanısını taşıdığını söylemek mümkündür.

3.7. Nurettin TOPÇU

İstanbul Süleymaniye'de 7 Kasım 1909 tarihinde dünyaya gelen Nurettin Topçu, Erzurumlu Topçuzadeler ailesinden olup İstanbul'a taşınan Ahmet Efendi'nin oğludur. Çocukluğu Süleymaniye ve Çemberlitaş'ta geçmiştir. 1922'de Büyük Reşid Paşa Numune mektebini bitirdikten sonra Orta öğretimine Vefa İdâdisi'nde devam eden Topçu, tahsili sırasında felsefeye meylectiği İstanbul Erkek Lisesinden 1928'de mezun olmuştur. Avrupa'da eğitim almak için girdiği sınavı başararak Fransa'ya giden Topçu; 1934 yılının 2 Temmuz'unda ahlak felsefesiyle ilgili hazırladığı tezini başarıyla savunarak Avrupa'ya giden Türkler arasında ahlak konusunda çalışan ilk öğrenci ve Sorbonne'da felsefe doktorasını veren ilk Türk olarak tarihe geçmiş, Fransa'da kalma tekliflerini kabul etmeyerek Türkiye'ye dönmüştür (Kara İ. , 2012: 248-249).

⁵⁴ Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'in ilk suresi "İkra/Oku" suresi bile yeterli olduğunu söyleyebiliriz.

Türkiye dönüşünde Topçu, hayatı boyunca etkileneceği ve feyz alacağı - Gümüşhanevî Dergâhı'nın şeyhi Mustafa Feyzi Efendi'nin halifesi Kazanlı Aziz Efendi'ye (bkz.: Işık, E., 2019: 114)- Abdülaziz Bekkine'ye intisap etmiştir (Kara, İ., 2012: 249).

Bir fikir adamı olan Topçu, döneminin insanlarında gördüğü geri kalmışlığı bertaraf etmek için geri kalmışlık düşüncesini aşılıp İslam dinini hedef alan ve Müslümanlara saldıran zihniyetle mücadele edilmesi gerektiğini dile getirirken, bu zihniyete sahip kafaların tedhiş edilerek ezilmesi değil, içinin yoğrularak eğitilmesinin önemine vurgu yapmaktadır. Bu şekilde “ne yaptığını bilmeyen ve asıl irticai yaşatan zümreyi eğitmenin” elzem olduğuna dikkat çekmektedir. Bu bağlamda ülke genelinde fikir ve irfan hayatının canlandırılması gerektiğini, böylece insanlara cennetten yer ayırma vaadinde bulunan cahil ve ruhsuz sözde din adamları ve bu düşüncedeki kimselerin (Işık E., 2019: 210-211) karşısındaki toplumu aydınlatma, ayrıca insanları cehalete sürükleyen tüm çalışmaların önünün alınacağını düşünen Topçu; bu faaliyetlerin sürdürülmesinde hak sevgisi ile yürütülen “merhamet cihadi”nin -yönünü dosta, düşmana, imansız, Yahudi ve masona âlet olan yedi defa hacca gitmiş Müslümana çevirerek- ruhlara, bedenlere akıbetlerinin devamlı hatırlatılması şeklinde olması hâlinde bir gün ruhların ve kalplerin fethedilerek zaferle taçlanacağını umudunu taşımaktadır (bkz.: Işık E., 2019: 211).

Çıkardığı Hareket dergisinin Ocak 1969 sayısının başyazısında, “Bizim dergâhımız ümitsizlik dergâhı değildir!” (Işık E., 2019: 211) şeklinde umutsuzluğa, yeise kapılmamak gerektiğinin önemine vurgu yapan Topçu'nun; ortaya attığı fikirleriyle, eğitimcilik yönüyle, siyasete atılmasıyla ayrıca çıkardığı dergisiyle ahlaken yozlaşmış ve zihinleri bulanık insanları aydınlatma ümidini taşıırken Gümüşhanevî Dergâhı'nın eğitim ve yayımcılık çizgisinde hareket ettiği görülmektedir.

3.8. Sabahattin ZAIM

Sabahattin Zaim, 1926 yılında Eskiden Osmanlı devletine bağlı olan Makedonya'nın İştîp kazasında dünyaya gelmiştir. Dedesi Hacı Mustafa Efendi'nin soyu Balkan fetihlerine katılan Aslan Zaim'e kadar dayanır. Kendilerine İştîp'in zeâmet verilmesinden dolayı Zaim soyadını taşıyan bu aile XVII. yüzyılda Konya'dan Balkanlara göç etmiş, I. Dünya Savaşı sonrasında Yugoslavya'da Müslümanlara ve Türklere uygulanan baskıların neticesinde 1934 yılında İstanbul'a taşınmıştır. İlk okulunu beş yaşında Balkanlarda başlayıp İstanbul'da tamamlayan Zaim, ortaokulunu da lise eğitimini de İstanbul'da tamamlamıştır. 1943 yılında

başladığı Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdarî Şubesinde mezun olduktan sonra İstanbul'da maiyet memuru, kaymakam vekili ve yurdun çeşitli bölgelerinde Kaymakamlık görevlerinde bulunan Zaim, 1950'de Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinden öğrenim denkliği almıştır (Zaim S., 2010: 6, Çakır C., 2013: 104). 1953 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde asistanlığa başlamakla birlikte akademik hayata adım atarak 1993 yılına kadar İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde öğretim üyeliği ve bölüm başkanlığı yapmıştır (Zaim S., 2010: 6).

İstanbul Üniversitesindeki görevinin yanında misafir öğretim üyesi olarak ABD Cornell (1955-1957) ve Almanya Münih Üniversitelerinde görev yapan Zaim; 1977-1979 yılları arasında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mütavelli Heyeti üyeliğini yürütmüş, 1980-1982 yılları arasında Suudi Arabistan Cidde Melik Abdülaziz Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Sosyo-Teknik Etütler Bölümünde dersler vermiş, 1993-1998 yıllarında Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı, 1998-2000 yıllarında Yükseköğretim Kurulu üyesi, 2003-2004 yıllarında Milletlerarası Saraybosna Üniversitesi Kurucu Rektörü olarak çalışmış, 2006 yılından sonra Üsküp'teki Uluslararası Balkan Üniversitesinde Mütavelli Heyet üyesi olarak görev yapmıştır (Zaim S., 2010: 6-7). Bu görevlerinin yanı sıra "Gümüş Motor (Pancar Motor) kurucu ortağı ve yönetim kurulu üyeliği ile devlet tarafından Konya'da kurulan TUMOSAN Motor Fabrikasının ilk yönetim kurulu, İlim Yayma Vakfı ve Cemiyeti kurucu üyeliklerinde bulunduğu" (Zaim S., 2010: 7) bilinmektedir.

"İslâm Ekonomisi' üzerine yaptığı teorik çalışmaları sebebiyle pek çok ödül alan" (Akyüz O., 2005: 24) Zaim, "İstanbul Üniversitesi (İÜ) İktisat Fakültesinde görev yaptığı sırada aynı zamanda Millî Türk Talebe Birliği'nde (MTTB) "Sosyal İşler Başkanlığı" görevini yürüttüğü" (Zevli, 2007) dönemde insan yetiştirmenin önemini daha iyi anladığı ve kendisinin de insan yetiştirmeye verdiği önemini şu şekilde dile getirdiği bilinmektedir:

"1970'li yılların sonlarına doğru Sakarya Üniversitesinde İktisat Akademisi kurulmuştu. Fakültele asistan almak çok zordu. Ancak akademilere ise asistan almak daha kolaydı, ben de kendi üniversitemin yanı sıra burada da ders veriyordum. Buraya 24 kişiyi asistan olarak aldım ve kendime göre bir fidanlık oluşturmuştum. Aldığım bu asistanlar arasında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, AK Parti Konya Milletvekili Prof. Dr. Sami Güçlü gibi şu anda tanınmış birçok siyasetçi ve bilim adamı bulunuyordu (Zevli, 2007). Sakarya Üniversitesi'ne aralarında Sayın Gül'ün de bulunduğu 24 asistanı aldığım zaman 'Ne yaptın hocam bu kadar insan alınır mı?' diyenlere, 'ben bir fidanlık oluşturdum, bu fidanlar yarın büyüyüp meyve vermeye başlayacak' yanıtını vermiştim" (www.biyografi.net).

Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli simalarından "Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Başbakan Yardımcısı Nazım Ekren, İçişleri Bakanı Beşir

Atalay, Maliye Bakanı Kemal Unakıtan ile eski siyasetçilerden Ali Coşkun, Nevzat Yalçıntaş” gibi çok sayıda isimlerin yetişmesine vesile olan Zaim, öğrencilerini hep ülkesine, milletine güzel hizmetler edeceğine inanarak eğittiğini dile getirmiştir (Zevli, 2007).

Hocaların hocası olarak bilinen ve eğittiği öğrencileriyle ülkesine faydalı nesil yetiştirmeyi amaçlayarak Türkiye Cumhuriyeti'nin insan kaynaklarına önemli katkıda bulunan Zaim, 10. Aralık 2007 tarihinde -81 yaşında- hayata gözlerini kaparken, ardında (Zaim S., 2010: 7) Türk ve İslam toplumunun sosyoekonomik hayatına olumlu düzen verecek fikirleri, önerileri içeren ilmî makalelerden, kitaplardan oluşan koca bir miras bırakmıştır.

Sonuç

1800 yıllara kadar Batı ile boy ölçüşen Osmanlı'nın iktisadi çözülmesi her ne kadar 19. yüzyıldaki Sanayi Devrimi'ne ve ayrıca Balta Limanı Antlaşmasına bağlansa da neden-sonuç-neden ekseninde değerlendirildiğinde bu çözümlenin yani duraklamadan çöküş dönemine geçişin başlangıç noktası, aslında Osmanlı Devleti'nin, -dağılmış Anadolu Türk Beyliklerinin Ahi Teşkilatı sayesinde Cihan İmparatorluğu'na dönüştüğü- en ihtişamlı dönemini yaşadığı 15.-16. yüzyıllara kadar uzanmaktadır.

Çünkü ahlaki yozlaşmanın sebebiyet verdiği zihniyet değişikliği ve bunun neticesinde ortaya çıkan toplumsal ahlaki çöküntünün de ülke çapındaki sosyoekonomik geri kalmışlığa yol açması, bir anda oluşan olgu değildir.

Özellikle Karlofça Antlaşması'ndan sonra oluşan tarihi şartların neticesinde tüm hızıyla devam eden bu çöküş; 19. yüzyıla gelince daha önce üç kıtaya hakimiyet sağlayan koca Osmanlı Devleti'ni siyasi, askeri, iktisadi bakımdan üç kıtada sıkıntılarla mücadele edecek ve bu mücadelesinde devamlı kayıplar verecek duruma sürüklemiştir.

Gümüşhanevî Dergâhı'nın sosyoekonomik hayata etkilerinin incelendiği bu çalışmanın neticesinde, Osmanlı'nın son döneminde yaşanan iktisadi, askeri, siyasi ve sosyoekonomik geri kalmışlığa karşı Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin İslami esaslara göre çare aradığı, Osmanlı sonrası Batı'nın karşısındaki bu geri kalmışlığı kendi özünden inkişaf etmeyen sistemleri model alan Cumhuriyet Türkiye'si için de geçerli çözümler ürettiği görülmüştür.

Dolayısıyla, aksiyoner ve idealist bir kişiliğe sahip Gümüşhanevî Hazretleri'nin, teşvik ve teşebbüsüyle kurulan yardımlaşma sandıkları ile, fikirleriyle, yetiştirdiği şahsiyetler ile İslam dünyasına ve Türkiye Cumhuriyeti'ne sosyoekonomik çözüm üretecek modeller sunduğu tespit edilmiştir.

Her ne kadar kendi döneminde -kısa vadede- Osmanlı Devleti'nin ekonomik bağlamda çöküşünü engelleyemediği görülse de çalışmamızın neticesinde onun Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar uzanan etkilerinin varlığı ve düşüncelerinin başarıya ulaştırıldığı örneklerin olduğu ispat edilmiştir. Zira oluşumun uzun bir dönemi kapsayan toplumsal ahlaki yozlaşmanın ve zihniyet bulanıklığının kısa bir zaman zarfında düzeltilemeyeceği sosyo-psikolojik açıdan da mümkün değildir.

Gümüşhânevî'nin özellikle döneminin iktisadi ve ahlaki sorunlarını iyi okuduğu ve bundan dolayı da Osmanlı Devleti'nin kendi dönemindeki çöküşünün -başlangıcı daha önceki dönemlere uzanan- nedenlerini doğru tespit ettiği ve buna karşılık bu aksiyon hareketini yürütürken şu tespitleri yaptığı anlaşılmıştır: 1. İslami yaşantıdan uzaklaşılmasına bağlı olarak ahlaki yozlaşmanın getirdiği zihniyet değişikliği; 2. Batıdaki Sanayi, sermaye ve eğitim ile alakalı gelişmelerin, Osmanlı'da geç uygulanması; 3. Kapitülasyonların Osmanlı'yı açık pazar hâline getirmesi ile yerli ve milli ekonominin zayıflaması; 4. Faiz sistemine karşı savaş açarken, eldeki insan kaynağının nitelikli bir hale dönüştürülmesi için eğitimin olmazsa olmaz bir şart olduğu.

Yine bu çalışmanın neticesinde Gümüşhanevî Dergâhı'nın mücadele ettiği ahlaki yozlaşma ile zihniyet değişikliğinin neticesindeki sosyoekonomik inkıza karşı, genel olarak 4 ana başlıkta toplayabileceğimiz çözümleri ürettiği tespit edilmiştir: 1. Eğitim ve yayıncılık; 2. İnsan kaynağına katkı; 3. Ortak girişime teşvik; 4. Faizsiz ekonomik düzen.

Ayrıca Gümüşhanevî Dergâhı etrafında yetişen şahsiyetlerin; kültürel sosyoekonomik hayata, İslam ekonomisine katkılarının belirli bir dönem için geçerli olmadığı, Cumhuriyet Döneminde devam eden etkisi sayesinde birçok başarıya imza attıkları görülmüştür.

Bu dergâhın ekseninde Türkiye Cumhuriyeti'nde Mehmed Zahid Kotku, Sabri Fehmi Ülgener, Esat Coşan, Turgut ve Korkut Özal, Necmettin Erbakan, Nurettin Topçu ve Sabahattin Zaim gibi ilim ve irfan sahibi büyük şahsiyetler yetişmiştir.

Yine bu çalışmanın neticesinde, Gümüşhanevî Dergâhı'nın yetiştirdiği bireyler, iktisadi, sosyoekonomik ve kültürel bağlamda da Türkiye Cumhuriyeti'nde gerek devlet gerekse özel sektör eliyle çok önemli başarılarla ve projelere imza attığı görülmüştür: Mesela, milli sermaye ile yerli sanayi alanında Gümüş-Motor, Aselsan, İslami bankacılık ve faizsiz kredi kuruluşu alanında Albaraka-Türk, Ziraat Katılım Bankası, Vakıf Katılım Bankası, Türkiye Emlak Bankası gibi kuruluşlar, yayıncılık alanında Ak Radyo ve TRT'de yapılan yenilikçi atılımlar, basın ve yayıncılık alanında İslam Dergisi, Kadın ve Aile Dergisi, Seha Neşriyat, ilim ve kültür yardımlaşma alanında TİKA, Hakyol Vakfı, İlim Kültür Sanat Vakfı vb. örnek kurum ve kuruluşlar kurulmuştur.

Yine çalışmanın neticesinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli simalarından "Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Recai Kutan, İçişleri Bakanı Beşir Atalay, Maliye Bakanı Kemal Unakıtan ile eski siyasetçilerden Ali Coşkun, Nevzat Yalçıntaş" gibi çok sayıda isimlerin de bu dergâhın ekseninde yetişmiş önemli siyasetçiler olduğu anlaşılmıştır.

Ayrıca, Türkiye'nin 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın da dergâh ekseninde yetişerek Türkiye'ye ekonomi ve sanayi alanında "Devrim" yaşattığı, ancak vefatından sonraki, son 17 yıllık iktidara kadarki süreçte, ortaya çıkan krizin tırmanarak devam etmesinden ötürü ülkeyi aydınlatacak ve kalkındırarak derecede bir gelişme gösterilemediği, fakat yine bu dergâh ekseninde yörüngesinde hareket eden Necmettin Erbakan'ın yanında yetişen Cumhurbaşkanı'mızın döneminde İslam ekonomisi ve finansı stratejik bir alan olarak kabul edilip gerek kamu gerekse özel sektör eliyle birçok önemli yatırım yapılmaya başladığı anlaşılmıştır.

Keza, türlü engellere rağmen milli sermaye ile yerli sanayi alanında 200 ortaklı Gümüş Motor'u kuran, "Devrim" otomobilinin üretim çalışmasına katılan Erbakan'ın; Türkiye'nin, -faiz borç bataklığı içinde bulunduğu dönemde- 1996 yılından 2 Temmuz 1997 tarihine kadarki kısa bir zaman zarfında "dış ve iç borç almadan, zam yapmadan tamamen milli kaynak paketlerini harekete geçirmek suretiyle ekonomik krizlerden kurtarıp" bir nebze olsun nefes aldırarak 30 milyarın üzerinde kaynak sağlaması ve "gelişmekte olan 8 ülkenin işbirliğine öncülük yaparak büyük bir gayretle bir yıl gibi kısa bir sürede D-8 (Development-8) oluşumunu meydana getirmesi göz önünde bulundurulunca, Gümüşhânevi Dergâhının modernleşme, sanayileşme, millileşme ve ahlaki ekonomi yönündeki öğretilerinin uygulama modelleri örnek alınarak yapılan çalışmaların ara vermek zorunda bırakılmaksızın devam ettiği sürece başarıya ulaşmamasının mümkün olmadığı kanıtlanmıştır.

Çalışmanın neticesinde elde edilen bulgulardan hareketle, Gümüşhanevî Dergâhı'nın Türkiye Cumhuriyeti başta olmak üzere ülkelerin toplumsal bazda sosyoekonomik kalkınmasına çözüm üretecek modeller sunduğu örnekler dahilinde ispat edilmiştir. Dolayısıyla bu modeller örnek alınan ve uygulanan bir toplumda, ahlaki yozlaşmadan, ipotek altına alınmış zihniyetten arınan bireylerin oluşacağı, bunun neticesinde İslami ekonominin -özellikle faizsiz ekonomik sistemin kurulmasıyla adil ahlaki ekonomik düzenin oluşmasından dolayı- gelişmesine doğrudan katkı sağlanacağı, böylece sosyoekonomik kalkınmanın yanı sıra refah seviyesinin yükseleceği kanaati doğrulanmıştır.

Kaynakça

- Acar, M., & Bilir, H. (2014). Gerçek Bir Âlim, Mümtaz Bir Şahsiyet: Sabri Fehmi Ülgener. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 114-122. doi:10.18493/kmusekad.87525
- Açba, S. (2004). *Osmanlı Devletinin Dış Borçlanması*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Adıgüzel, B. (2018). Tasavvufu Ortaya Çıkaran Sosyo-Ekonomik, Siyasal ve Tarihsel Parametreler Bağlamında Zühd Dönemi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tez). Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı.
- Ağırman, M. (2015, 12 02). *Kadisiye Savaşı*. 12 27, 2019 tarihinde www.burhandergisi.com: <http://www.burhandergisi.com/prof-dr-mustafa-arman/1821-kadisiye-sava.html> adresinden alındı
- Akgündüz, A. (1996). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, . İstanbul.
- Aksoy, N. (2017). İslam'da Mudaraba ve Katılım Bankacılığında Uygulama Potansiyeli (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akşit, M. C. (2015). Prof. Dr. Mustafa Cevat Akşit'in Kaleminden Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevî (K.S.). A. Özcan (Dü.) içinde, *Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevî (K.S.) 2. Baskı* (s. 8-51). İstanbul: GÜYAD.
- Akthar, M. (1993). Modelling the economic growth of an İslamic economy. *The American Journal of Islamic Social Studies*, 10(4), 491-511.
- Akyüz, O. (2005). Faizsiz Sistem ve Sabahattin Zaim. *Bereket*(19), 4-8. https://www.albaraka.com.tr/pdf/Bereket_19.pdf adresinden alındı
- Akyüz, Y. (2005). *Türk Eğitim Tarihi* (10 b.). Ankara: Pegem Akademik Yayıncılık.
- Alfirai, T. (2015). *Islamic Finance and New Financial Sistem, Wiley, Singapore* (Çeviren: Satılmış, Barış (2017) *İslami Finans ve Yeni Finansal Sistem, 1. Baskı, Ankara, Buzdağı*).
- Alkan, N. (2014). Ahmed Ziyaüddin Gümüşhânevî: Döneminin Osmanlısı ve “Zamanın Ruhu”nu Anlamak. *I. Uluslararası Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu (03-05 Ekim 2013 Gümüşhane): Bildiriler Kitabı* (s. 797-802). Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

- Altıntaş, H. (1986). *Tasavvuf Tarihi, Ankara*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Yayınları.
- Anadol, C. (1991). *Türk-İslam Medeniyetlerinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnameler*. Ankara.
- Andaç, F. (1993). Osmanlı Döneminde Ahilik Teşkilatı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(11), 1-14. 05 02, 2019 tarihinde <http://dergipark.org.tr/erciyesiibd/issue/38183/447232> adresinden alındı
- Aşıkî, D. A. (1985). *Aşık Paşaoğlu Tarihi, (haz. H. Nihal Atsız)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Aydın, O. (2019a). Tölogön Mameyev'in Şiirlerinde At. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 243-267. doi: DOI: 10.16953/deusosbil.518015
- Aydın, O. (2019b). *Gök Girsin Kızıl Çıksın. Çınar Ata'nın Sarı Saltuk Baba Romanında Halk Bilimi ve Tasavvufi Unsurlar*. Ankara: Akçağ.
- Aydın, S. (2018). Takdim. *Semer kand: Tasavvuf ve Nakşibendilik*(20. Yıl Özel Sayı), , 5.
- Aydoğdu, R. (2008). 19. yy. Osmanlı Toplumunda Tasavvuf-Hadis İlişkisi -Ahmed Ziyâeddin Gümüşhanevî Özelinde- (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Hadis Anabilim Dalı.
- Aydoğdu, R. (2014). 19. Yüzyıl Osmanlısında Tasavvuf-Hadis Geleneğinin Bir Temsilcisi: Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî. *I. Uluslararası Ahmet Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyumu (03-05 Ekim 2013 Gümüşhane): Bildiriler Kitabı* (s. 65-73). Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Aygül, H. H. (2014). *Zihniyet, Din ve İktisat* (1 b.). İstanbul: Açılım Kitap.
- Azamat, N. (1995). Evhadüddin-i Kirmanî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt XI). içinde Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bayram, M. (1991). *Ahi Evran ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*. Konya: Damla Matbaacılık.
- Birand, M. A., & Yalçın, S. (2001). *The Özal: Bir Davranışın Öyküsü*. İstanbul: Doğan Kitabevi.
- Boratav, K. (2009). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007* (13 b.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Braudel, F. (2004). *Maddi Uygarlık: Gündelik Hayatın Yapıları, Çev. Mehmet Kılıçbay. 2. Baskı*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Budak, H. (2014a). Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî'nin (1813-1894) Türk Dünyasına Etkileri. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014* (s. 619-

- 636). Eskişehir: TDKB Ajansı. 05 26, 2019 tarihinde http://isamveri.org/pdfdrg/D234591/2014_BUDAKH.pdf adresinden alındı
- Budak, H. (2014b). Ahmed Ziyaüddin Efendi'nin; Şemâili, Ailesi, Doğduğu-Çocukluğunun Geçtiği Muhit, Vefat Tarihi ve Kütüphaneleri. *I. Uluslararası Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu (03-05 Ekim 2013 Gümüşhane): Bildiriler Kitabı* (s. 75-86). Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Bulut, F. (1999). *Yeşil Sermaye Nereye?* (4 b.). İstanbul: Su Yayınları.
- Ceylan, İ. (1998). *Mehmet Zâhid Kotku (r.a.)'dan İnci Demetleri*. Trabzon: Akça Kitabevi.
- Chapra, M. U. (1985). *Towards a Just Monetary Sistem, Leicester, UK: The Islamic Foundation* (Çeviren: Ömer Faruk Tekdoğan (2019), *Adil Bir Para Sistemine Doğru, İstanbul, İktisat Yayınları*).
- Coşan, E. (1991-1993). Tabakâtü's-Sûfiyye Sohbetleri 1. Hazırlayan: Dr. Metin Erkaya. 06 14, 2019 tarihinde <http://www.esadcosankulliyati.com/arsiv/kitap/tabakatussufiyye/tasavvuf1.html> adresinden alındı
- Coşan, E. (1995). *Güncel Meseleler I (Sorular-Cevaplar)*, Hazırlayan: Dr. Metin Erkaya. İstanbul: Seha Neşriyat.
- Coşan, E. (1998). Şeyh Efedni Kimdir. İ. Ceylan (Dü.) içinde, *Mehmet Zâhid Kotku (r.a.)'dan İnci Demetleri* (s. 9-12). Trabzon: Akça Kitabevi.
- Coşan, M. E. (2002). KOTKU, Mehmet Zahit. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 26, s. 227-228). içinde Ankara: TDV.
- Çakır, C. (2013). Zaim, Sabahattin. *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 44, s. 104-105). içinde İstanbul: TDV. 06 17, 2019 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/zaim-sabahattin> adresinden alındı
- Çakır, R. (1991, 12 27). *Politikaya Hocamın işaretiyle girdim - Korkut Ozal*. 06 02, 2019 tarihinde rusencakir.com: <http://rusencakir.com/Politikaya-Hocamin-isaretiyle-girdim-Korkut-Ozal/2770> adresinden alındı
- Çandır, M. (2010). *Osmanlı Devletinin Dış Borçları (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çepel, O. (2015). 19. Yüzyıl Âlimlerinden Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî . A. Özcan (Dü.) içinde, *Ahmet Ziyâüddîn Gümüşhânevî (K.S.)* (2 b., s. 52-111). İstanbul: GÜYAD.
- Çölaşan, E. (1989). *Turgut Nereden Koşuyor*. İstanbul: Tekin Yayınevi.

- Demir, G. (2000). *Galip Demir, Osmanlı Devletinin Kuruluşu ve Ahilik*. Ankara: Ahi Kültürünü Araştırma ve Eğitim Vakfı Yayınları.
- Demirer, M. (2007). *Hadis İlimleri Açısından Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî (V.1311/1893) ve Levamiu'l-Ukul Adlı Eseri (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı.
- Demirer, M. (2014). Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Levâmiu'l-Ukûl Adlı Eseri. I. *Uluslararası Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu (03-05 Ekim 2013 Gümüşhane): Bildiriler Kitabı* (s. 521-531). Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Demirpolat, A., & Akça, G. (2004). Ahilik ve Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Katkıları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (15), Retrieved from(15), 355-376. 04 27, 2019 tarihinde <http://dergipark.org.tr/sutad/issue/26281/276930> adresinden alındı
- Diñçer, G. (2012, 2 3). Erbakan Hoca'nın Gümüş Motor'u sustu", *Hürriyet Gazetesi*, 3 Şubat 2012. *Hürriyet Gazetesi*. 06 10, 2019 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/erbakan-in-kurdugu-pancar-motor-fabrikasinin-arazisi-satiliyor-28628890> adresinden alındı
- Dinler, Z. (2018). *İktisada Giriş* (Gözden Geçirilmiş 24 b.). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Diyanet, Hadislerle İslam 3. (2013). İsrâf / Allah İsrâf Edenleri Sevmez! *Hadislerle İslam III*, 3. (E. Özafşar, Dü.) Ankara, Çankaya, Türkiye. 06 15, 2019 tarihinde <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/>: <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/?p=kitap&i=3.0.0> adresinden alındı
- Diyanet, Kur'an-ı Kerim. (tarih yok). <https://kuran.diyanet.gov.tr/>. 06 15, 2019 tarihinde <https://diyanet.gov.tr/tr: http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf> adresinden alındı
- Diyanet, Kur'an-ı Kerim Tefsiri. (tarih yok). <https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir/>. <https://kuran.diyanet.gov.tr: https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir/> adresinden alındı
- Diyanet, Serlevha Hadisler. (tarih yok). <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/>. 06 08, 2019 tarihinde <https://webdosya.diyanet.gov.tr/hadis/UserFiles/Document/Serlevha.pdf>: <https://webdosya.diyanet.gov.tr/hadis/UserFiles/Document/Serlevha.pdf> adresinden alındı

- Doğan, L. (2014). Ahmed Ziyaüddin Efendi Hazretleri. *I. Uluslararası Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevi Sempozyumu (03-05 Ekim 2013 Gümüşhane): Bildiriler Kitabı* (s. 15-20). Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Doğan, L., Akşit, C. (Uygunlaştıranlar). (1982). *Gümüşhanevi, Ahmed Ziyaüddin, Ramuz El-Ehadis*. İstanbul: Milsan.
- Döndüren, H. (2008). Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi. *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 1-24.
- Döndüren, H. (2010). *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*. İstanbul: Erkam Yayınlar.
- Duman, M. Z. (2010). *Türkiye’de Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal* (1 b.). Ankara: Kadim Yayınları.
- Dura, C., & Altıparmak, A. (2000). 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması: Nedenleri Ve Sonuçları. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (16)(16), 17-30. <http://dergipark.org.tr/erciyesiibd/issue/38177/444612> adresinden alındı
- Durmuş, Z. (2018). Fütüvvetin Kur’ani Temelleri [Ashâb-ı Kehf Bağlamında]. *III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu XIII. Yüzyıla Kadar Türk ve İslam Dünyasında Ahiliğin Temelleri (5-7 Ekim 2017 Kırşehir). Bildiriler 2.* (s. 889-904). Kırşehir: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi.
- Düzgün, Ş. A. (2017a). İnsan Onurlu ve Toplumsal Yaşam Ahlakı. Ş. A. Düzgün içinde, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan* (s. 42-61). Ankara: Otto.
- Düzgün, Ş. A. (2017b). Bir Bilgin Mutavavvıfın Gözüyle Allah ve İnsan: Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevi. Ş. A. Düzgün içinde, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan (3. Baskı)* (s. 161-174). Ankara: Otto.
- Ekinci, Y. (1990). *Ahilik ve Meslek Eğitimi*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Elhüseyni, M. M. (2018). Rabbânî Silsileyle Asr-ı Saâdet’e Tutunmak. *Semerkand: Tasavvuf ve Nakşibendilik*(20. Yıl Özel Sayı), 14-19.
- Elhüseyni, M. S. (2018). Tarihten Bugüne Tasavvuf ve Tarikatlara Bir Bakış. *Semerkand: Tasavvuf ve Nakşibendilik*(20. Yıl Özel Sayı), 8-14.
- Erbakan, N. (2007). *Türkiye ve Ekonomi*. İstanbul: Yeni Neşriyat A.Ş.
- Erbakan, N. (2010). *Yeni Bir Dünya ve Adil Düzen*. Ankara: Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi Yayını.

- Erbakan, N. (2019). *Adil Ekonomik Düzen: Faizsiz Bir Dünya. 2. Baskı*. Ankara: MGV Yayınları.
- Erkaya, M. E. (2017). Hâlidîyye Tasavvuf Geleneğinde Mürid-Mürşid İlişkileri. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 9(2 /18), 839-861.
- Ersin, İ., & Yıldırım, C. (2015). İslam Ekonomisi Çerçevesinde Necmettin Erbakan'ın Adil Düzen Söylemi. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 143-173.
- Ersin, İ., & Yıldırım, C. (2016). Necmettin Erbakan'ın Manevi Kalkınma Söyleminin İslam Ekonomisi İçerisindeki Yeri ve Sosyal Sermaye ile Asimetrik Bilgi Konularıyla İlişkisi. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 2(1), 141-158.
- Evliyaoğlu, G. (1972). *Türk İktisat Tarihi I* (1 b.). İstanbul: Hareket Yayınları.
- Foley, S. (2008). Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Bölgesel ve Ruhani Güçler: Şeyh Halid, Gürcü Necip Paşa ve Nakşibendi-Halidîyye. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*(9), 227-244. 06 06, 2019 tarihinde <http://dergipark.org.tr/turkiyat/issue/16674/521865> adresinden alındı
- Gedikli, F. (1998). *Osmanlı Şirket Kültürü*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Genç, M. (2014). Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar. *Vakıflar Dergisi*(42), 9-18.
- Gölpınarlı, A. (1983). *Gölpınarlı, Abdülbaki, Mevlana'dan Sonra Mevlevîlik*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Gül, H. (2014). Nakşî-Halidî Şeyhi Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Şeyh/Mürşid Anlayışı. *Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Levâmiu'l-Ukûl Adlı Eseri. I. Uluslararası Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu (03-05 Ekim 2013 Gümüşhane): Bildiriler Kitabı* (s. 225-234). Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Gül, H. (2018). Bir Lokma Ve Bir Hırka Anlayışının Ekonomik Hayata Etkisi", 168-178. *I. Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Kongresi Bildiri Kitabı* (s. 168-178). Safranbolu/Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları -31.
- Gülberman, A., & Taştekil, S. (1993). *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları,.
- Gümüşhanevi, A. Z. (tarih yok). *Mecmuatul Ahzap Büyük Dua Kitabı Ç. Ahmet Faik Arslantürköğlu, Bahar Yay.tarihsiz ,İst. S.26.*

- Gündüz, İ. (1984). *Gümüşhanevi Ahmet Ziyaüddin (K.S) Hayatı Eserleri Tarikat Anlayışı ve Halidiyye Tarikatı*. İstanbul: Seha Neşriyat.
- Gündüz, İ. (1992). Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi'nin Hayatı, Eserleri ve Tesirleri. haz. Necdet Yılmaz (Dü.), *Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî: Sempozyum Bildirileri, 11-12 Temmuz 1992* içinde (s. 17-49). İstanbul: Seha Neşriyat.
- Gündüz, İ. (1996). "Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâüddin",. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (s. 276-277). içinde İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Güzel, A. (2012). *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ.
- Hafızoğlu, Tahir (Hazırlayan). (2010). *Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî Menkıbeleri, Mustafa Fevzi Efendi*. (1 b.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Hazıroğlu, T. (2018). *Katılım Ekonomisi* (2 b.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- İnalçık, H. (1999). Ahilik, Toplum, Devlet. *II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri* (s. 189-200). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İsmail Kurt (Yayına Hazırlayan). (2015). *Para, Faiz ve İsâm* (3 b.). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Işık, E. (2019). *Nurettin Topçu, Çağdaş Bir Dervişin Dünyası* (1 b.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Işık, Z. (2015). XIX Yüzyıl Osmanlı Sosyo-Ekonomik Değişim Süreci ve Tarikatlar. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(2), 545-574. doi:doi: <http://dx.doi.org/10.17218/husbed.59157>
- İştar, E. (2014). Ahmed Ziaüddin Gümüşhanevî Hazretlerinin İktisadi Alandaki Etkileri Üzerine Bir İnceleme. *I. Uluslararası Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu, 03-05 Ekim-2013* (s. 837-842). Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- İvgin, H. (2014). Kooperatifçilik ve Sendikacılığa Göre Ahî Teşkilatlarının Temeldeki Bazı Üstünlükleri. *Kültür Evreni*(20), 51-57. 05 3, 2019 tarihinde <http://www.kulturevreni.com/20-51.pdf> adresinden alındı
- Kallek, C. (2001). İsrâf. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 23, s. 178-180). içinde İstanbul: TDV.
- Kallek, C. (2018). *Sosyal Servet: İslam'da Yönetim-Piyasa İlişkisi. İkinci Basım*. İstanbul: Klasik.
- Kantarıcı, Z. (2007). *İş Etiği ve Ahilik (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler.Enstitüsü.
- Kara, İ. (2009). *Gümüşhanevî Halifelerinden ŞEYH OSMAN NİYAZİ EFENDİ VE GÜNEYCE-RİZE'DEKİ TEKKESİ (Genişletilmiş İkinci Baskı)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Kara, İ. (2012). Topçu, Nurettin. *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 41, s. 248). içinde İstanbul: TDV. 06 16, 2019 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/topcu-nurettin> adresinden alındı
- Karaca, H. (2014). Bir Tasavvuf Klasığı Olarak Câmîü'l-usûl. . *Uluslararası Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu (03-05 Ekim 2013 Gümüşhane): Bildiriler Kitabı* (s. 365-378). Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Karadoğan, S. (2014). *İslam Ekonomisi*. (S. Karadoğan, Dü.) İstanbul: İslam Ekonomisi Enstitüsü.
- Karakaş, A. (2017). Çok Yönlü Bir Sivil Toplum Örgütü: Ahilik. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(1), 1-20. 05 02, 2019 tarihinde <http://dergipark.org.tr/baksoder/issue/33150/368867> adresinden alındı
- Karasoy, Y. (2003). Ahi Kelimesi ve Türk Kültüründe Ahilik. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14, 1-23. 05 01, 2019 tarihinde <http://dergipark.org.tr/sutad/issue/26285/276988> adresinden alındı
- Kavak, A. (2014). Osmanlı Devleti'nin İlmî ve Siyasî Hayatında İz Bırakan Hâlîdî Şeyhleri Arasında Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Yeri. *I. Uluslararası Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu (03-05 Ekim 2013 Gümüşhane): Bildiriler Kitabı* (s. 209-218). Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Kazgan, G. (1999). *'Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi'*, *Bilimsel Sorunlar Dizisi*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Kazıcı, Z. (1988). Ahilik. T. D. (DİA). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Keleş, H. (2001). Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadî Sonuçları Üzerine Bir Çalışma -Karacabey (Muhaliç) Kazası Örneği-. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 189-207.
- Keleş, N. (2016). İndo-Germen/Alman ve Turan/Türk kavimleri halk kültüründe atla ilgili inançlar. B. Sarıca, & B. Sarıca (Dü.) içinde, *Dil Bilimleri Kültür ve Edebiyat* (s. 251-299). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Padam Yayınları.
- Kılıç, R. (2006.). Osmanlı Devletinde Yönetim-Nakşibendî ilişkilerine Farklı Bakış Halidi Sürgünleri. *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*(17), 103-119. 06 06, 2019 tarihinde http://isamveri.org/pdfdrq/D02193/2006_VII_17/2006_VII_17_KILICR.pdf adresinden alındı

- Kiras, İ. (2019, 01 2019). *Ahilik yalnızca esnaf teşkilatı değildi*. 05 01, 2019 tarihinde <https://www.karar.com>: <https://www.karar.com/yazarlar/ibrahim-kiras/ahilik-yalnizca-esnaf-teskilati-degildi-8924#> adresinden alındı
- Kızıler, H. (2015). Osmanlı Toplumunun Sosyal Dinamiklerinden Ahilik Kurumu. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 408-423. doi:15869/itobiad.34353
- Koçyiğit, Y. (2013). Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî ve Garâibü'l-Ehâdis İsimli Eseri. *I. Uluslararası Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu (03-05 Ekim 2013 Gümüşhane): Bildiriler Kitabı* (s. 117-126). Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Konuşkan, M. (2016). Dört Kutsal Kitap Ve Yaratılış Felsefesi Çerçevesinde, Fütüvvet Devri Ve Ahilik Teşkilatından Günümüze Etik: Muhasebe Etik Kuralları Açısından Karşılaştırmalı Bir Analiz (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Muhasebe ve Finansman Bilim Dalı.
- Kulamshaev, K. (2019). Aymatovşinas Akmatiev'in Şiirlerinde Aytmatov ve Kahramanları Sciences Symposium (April 20-21, 2019), Abstract Book. *3rd International Social Research and Behavioral* (s. 10). Sarajevo: sadabsempozyum.org. 05 25, 2019 tarihinde https://sadabsempozyum.org/sarajevo/wp-content/uploads/2019/05/SADAB-3rd-International-Social-Research-and-Behavioral-Sciences-Symposium_Abstract_Book.pdf adresinden alındı
- Kutan, R. (2013, 04 17). *Çocukluk Arkadaşının Gözünden Özal*. 06 01, 2019 tarihinde [haberler.com](https://www.haberler.com): <https://www.haberler.com/cocukluk-arkadasinin-gozunden-ozal-4534224-haberi> adresinden alındı
- Kuzudişli, A. (2014). Ramûzü'l-Ehâdis ve Nevâdir Hadislerin Dayanılmaz Çekiciliği. *I. Uluslararası Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu, 03-05 Ekim-2013* (s. 513-520). Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Mannan, M. (1970). *Islamic Economics Theory and Practice. First Impression, İslamabad, Islamic Sources (Çevirenler: Zengin, Bahri; Tevfik, Ömeroğlu (1980) İslam Ekonomisi Teori ve Pratik, 4. Baskı, İstanbul, Fikir Yayınları)*.
- Maviş, N. (2016). Erbakan, Necmettin. *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt Ek-1, s. 412-414). içinde TDV.

- Memiş, A. (2014). Anadolu’da Halidiyye Tarikatı ve Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Ekolü. *I. Uluslararası Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu (03-05 Ekim 2013 Gümüşhane): Bildiriler Kitabı* (s. 195-202). Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Muallim Cevdet (İnançalp). (1932). *Ahiyyatü'l-fityân*. İstanbul.
- Mustafa Fevzi b. Numan, . (1985). *Hediyetu'l Halidin fi Menakıb-ı Kutbi'l-arifin Mevlana Ahmed Zıyaüddin b. Mustafa el-Gümüşhanevî*. İstanbul.
- Naqvi, S. N. (2014). İslâm Ekonomisinin Ahlaki Temelleri. S. K. HAZIRLAYAN), & S. Karadoğan (Dü.) içinde, *İslam Ekonomisi* (S. Karadoğan, Çev., s. 108-140). İstanbul: İslam Ekonomisi Enstitüsü.
- Nav, S. (1966). *Ideals and Realities of İslam*. London: Gwrge Ailen and Unwin.
- Niray, N. (2002). Anadolu Ahiliği'nin Sosyo-Ekonomik Yönleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*(24), 7-15.
- Orman, S. (1984). *Gazâlî'nin İktisat Felsefesi*. İstanbul: İnsan yayınları.
- Orman, S. (2015). Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz. İsmail Kurt Yayına hazırlayan içinde, *Para, Faiz ve İslâm, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 04. 3. Baskı* (s. 11-85). İstanbul: Ensar Neşriyat Tic.A.Ş.
- Orman, S. (2016). *İktisat, Tarih ve Toplum. Dördüncü Basım*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Ölmez, İ. (2016, 11 22). *NAKŞİBENDİLİK Tarikatının Tarihcesi*. 04 27, 2019 tarihinde <http://halkinkurtulusu.net/?p=8751> adresinden alındı
- Öniş, Z. (2004). Turgut Özal and his Economic Legacy: Turkish Neo-Liberalism in Critical Perspective. *Middle Eastern Studies*, 40(4), 113-134. doi:10.1080/00263200410001700338
- Önsoy, R. (1999). *Osmanlı Borçları*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Özdağ, E. (2015). *Hadislerde İsrâf ve İktisat (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Urfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı.
- Özdemir, B. (2009). *Osmanlı Devleti Dış Borçları 1854-1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk*. Ankara: Ankara Ticaret Odası Yayını.
- Özdemir, H. (2014). *Turgut Özal (Biyografi)* (1 b.). İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.

- Özkıraz, A. (2007). Sabri F. Ülgener'de Zihniyet ve Geri Kalmışlık -Osmanlı'dan Günümüze Yapısal Bir Çözümleme-. *İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*(36), 35-59.
- Özköse, K. (2011). Ahilikte Ahlâk ve Meslek Eğitimi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *XV*(2), 5-19. 05 04, 2019 tarihinde <http://dergipark.org.tr/cuifd/issue/4288/254961> adresinden alındı
- Özsoy, İ. (1997). *Özel Finans Kurumları*. İstanbul: Asya Finans Kültür Yayınları.
- Özsoy, İ., & İhtar, E. (2010). Küresel Krizin Gölgesinde Çağdaş Faizsiz Finans ve Katılım Bankacılığı”, İ. Kalaycı içinde, *Halil Seyidoğlu'na Armağan Finansal Kriz Yazıları* (s. 469). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Öztürk, O. (2009). *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*. Ankara: Foenix.
- Pala, İ. (2005). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Palavar, M. (2010, 11 14). *Bu çocuklar Türkiye'yi değiştirecek*. 06 15, 2019 tarihinde <https://www.yenisafak.com>: <https://www.yenisafak.com/yazidizileri/bu-cocuklar-turkiyeyi-degistirecek-287851> adresinden alındı
- Pamuk, Ş. (1990). *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1550-1914* (2 b.). İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Pamuk, Ş. (2007). *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914* (3 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pekdemir, K. (2017). Sabri F. Ülgener, Zihniyet ve Din- İslam Tassavuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı, Derin Yayınları, Ankara 2006, 208 sayfa, ISBN: 9756463659. *İslami İlimler Dergisi*, 205-209. 06 16, 2019 tarihinde <http://dergipark.org.tr/islamiilimler/issue/35004/388455> adresinden alındı
- Pırlanta, İ. (2014). Ahmet Ziaüddin Gümüşhanevî'nin Hayatı, Eserleri ve Yapmış Olduğu Etkileri. *I. Uluslararası Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu (03-05 Ekim 2013 Gümüşhane): Bildiriler Kitabı* (s. 27-42). Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Sabır, H. (2006, Temmuz-Eylül). Atatürk'ün Ekonomi Anlayışı. *İÜSBF İktisat Anabilim Dalı, Sayıştay Dergisi*(62), 3-19. <http://www.sayistay.gov.tr/yayin/dergi/icerik/der62m1.pdf> adresinden alındı
- Sayar, A. G. (2006). Sabri Ülgener'in Eserlerinin Toplu Olarak Yayınlanması Üzerine Düşünceler. F. S. Ülgener içinde, *İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası (I.b)* (s. V-XVI). İstanbul: Derin Yayınları.

- Sayar, A. G. (2012). Ülgener, Sabri Fehmi. *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 42, s. 289-291). içinde İstanbul: TDV. 06 16, 2019 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/ulgener-sabri-fehmi> adresinden alındı
- Siddiği, M. (1996). *Role of the state: An Islamic perspective, United Kingdom: The Islamic Foundation* (Çeviren: Taşçı, Faruk (2018) *Ekonomide Devletin Rolü: İslâmî Bir Bakış Açısı, 1. Baskı, İstanbul, İktisat Yayınları*).
- Sırım, V. (2017). Bir Finansman Kaynağı Olarak Vakıflar: Osmanlı Örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*(6), 173-188. 05 26, 2019 tarihinde <http://www.itobiad.com/issue/31835/357660> adresinden alındı
- Soykut, R. H. (1980). *İnsanlık Bilimi Ahilik*. Ankara: Türkiye Halk Bankası Yayınları.
- Şahin, H. (2007). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi IIBF.
- Şeker, M. (1993). *İbn Batuta 'ya Göre Anadolu 'nun Sosyal Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. İstanbul,: Dergâh Yayınevi.
- Tabakoğlu, A. (2016). *"İslam İktisadı"na Giriş. 4. Baskı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Thomas, A. (2006). *Interest in Islamic economics: Understanding ribâ, New York, Routledge* (Çeviren: Orhan, Zeynep Hafsa (2017) *Ribâyı Anlamak, İslam İktisadında Faiz, 1. Baskı, İstanbul, İktisat YAYınları*).
- Tokgöz, E. (2000). 19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(2), 365-376*. 05 16, 2019 tarihinde <http://dergipark.org.tr/huniibf/issue/30302/327302> adresinden alındı
- Tunç, H. (2016). *Katılım Bankacılığı Felsefesi, Teorisi ve Türkiye Uygulaması* (11 b.). İstanbul: Nesil.
- Turan, N. S. (2010). Selçuklu ve Osmanlı Anadolu'sunda Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Gelişim Süreci. *Journal of Social Policy Conferences*(52), 151-187. 05 02, 2019 tarihinde <http://dergipark.org.tr/iusskd/issue/889/9877> adresinden alındı
- Turay, F. (2018). İslam İktisadı ve Finansının Sosyal Bilimler ve Fıkıhla İlişkisi. *1. Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Kongresi Bildiri Kitabı* (s. 137-157). Karabük: Karabük Üniversitesi.
- Uluç, V. (2014). Liberal - Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal'ın Siyasi Düşüncesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi, 12(23), 107-140*.

- Uzun, M. M. (2016). *Ağır Sanayi Davası (Erbakan Risaleleri)*. İstanbul: Ravza Yayınları.
- Ülgener, F. S. (1950). *14. Asırdan Beri Esnaf Ahlakı ve Şikayeti Mucip Bazı Halleri* (Cilt 2). İstanbul: İktisat Fakültesi Mecmuası.
- Ülgener, F. S. (2006). *İktisadî Çözölmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası* (1 b.). İstanbul: Derin Yayınları.
- Varol, Ö. (2007). II: Abdülhamit Döneminde Düyun-u Umumiye İdaresi'nin Kuruluşu ve İşleyişi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ) Ana Bilim Dalı.
- Weber, M. (2017). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhı* (3 b.). (G. Rızaoğlu., Çev.) İstanbul: Oda.
- www.ahilik.net. (2010, 09 16). *Ahilik ve Osmanlı Sanayi*. 18 05, 2019 tarihinde ahilik.net: <http://ahilik.net/ahilik-ve-osmanli-sanayi/> adresinden alındı
- www.biyografi.info. (tarih yok). *Korkut Özal*. 06 15, 2019 tarihinde <http://www.biyografi.info>: <https://www.biyografi.info/kisi/korkut-ozal> adresinden alındı
- www.biyografi.net. (tarih yok). *Zaim, Sabahattin*. 06 17, 2019 tarihinde www.biyografi.net: <http://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=4238> adresinden alındı
- www.biyografi.net.tr. (tarih yok). *Korkut Özal kimdir*. 06 15, 2019 tarihinde <http://www.biyografi.net.tr>: <https://www.biyografi.net.tr/korkut-ozal-kimdir/> adresinden alındı
- www.sabahattinzaim.org. (tarih yok). *Sabahattin Zaim*. 06 17, 2019 tarihinde [sabahattinzaim.org](http://www.sabahattinzaim.org): <http://www.sabahattinzaim.org/tr/140/sayfa/hayati> adresinden alındı
- Yılmaz, F. (2007). *Batı Emperyalizmi ve Osmanlı Devleti (Osmanlı Devleti'nin Borçlandırılması)*, Berikan Yayınları. Ankara: Berikan Yayınları.
- Yılmaz, H. (1997). *Dünden Bugüne Gümüşhanevi Mektebi*. İstanbul: Seha Yayınları.
- Yücesoy, H. (2001). *Kādisiye Savaşı*. 04 24, 2019 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr>: <https://islamansiklopedisi.org.tr/hakkinda.php> adresinden alındı
- Yüceyol, H. M. (2013). *Ahlâki Ekonomi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Zaim, S. (2007.). *Türkiye'nin Yirminci Yüzyılı Toplum/İktisat/Siyaset* (3 b., Cilt I). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Zaim, S. (2010). *İslam Ekonomisinin Temelleri, Hazırlayanlar: Adem Esen, Turan Koç, Mustafa Yavuz Çakır*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları.

- Zaim, S. (2012). İktisadi Faaliyetlerde İslami Davranış Tarzı. . *İslam Tetkikleri Dergisi*(7), 227-241. <http://dergipark.org.tr/iuislamtd/issue/1197/14062> adresinden alındı
- Zevli, İ. (2007, 12 10). *Tevazu timsali güzel insan... Hep var olacaksın*. 06 17, 2019 tarihinde <https://www.yenisafak.com>: <https://www.yenisafak.com/gundem/tevazu-timsali-guzel-insan-hep-var-olacaksin-86708> adresinden alındı
- Zorlu, A. (2006). Sabri F. Ülgener’i Yeniden Okumak. *Muhafazakar Düşünce, Yıl: 3*(9-10 Yaz-Güz), 181-202. 06 16, 2019 tarihinde <https://www.muhafazakar.com/uploads/articles/9/12.pdf> adresinden alındı

İnternet Kaynakları

- <http://www.gumusmotor.com.tr/kurumsal.php>, 01.08.2013.
- <http://derinanadolu.tripod.com/01-04-12-duyun2.htm>.
- <https://www.kuveytturk.com.tr/hakkimizda/faizsiz-bankacilik>, 2017.
(<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c41/c410137.pdf>).
- <http://necmettinerbakan.blogcu.com/prof-dr-necmettin-erbakan-kimdir/4224515>, 2017.
- <http://www.İslâmansiklopedisi.info>, 1998.

Ekler

Bu bölümde maddi konularda israf ile ilgili ayet ve hadis örneklerine yer verilmiştir.

Ek-1. İsrâf ile ilgili Ayetler

İsrâf ile ilgili ayetler Türkiye Diyanet Vakfı'nın resmi internet sayfasından alınmıştır :
<http://kuran.diyamet.gov.tr/mushaf>.

A'raf Suresi 31. Ayet

Ey Ademoğulları! Her mescitde ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin). Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü o, israf edenleri sevmez.

Bakara Suresi 172. Ayet

Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin ve Allah'a şükredin; eğer kendisine kulluk ediyorsanız.

Enam Suresi 141. Ayet

Çardaklı ve çardaksız bağları, değişik ürünleriyle hurmaları, ekinleri, birbirine benzeyen ve benzemeyen biçimlerde zeytin ve narları meydana getiren O'dur. Her biri ürün verdiğinde ürününden yiyin; hasat günü de hakkını verin; fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.

Furkan Suresi 67. Ayet

Yine o iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur.

İsra Suresi 26. ayet

Akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma!

Muhammed Suresi 12. Ayet

Şüphe yok ki Allah, iman edip din ve dünyaya yararlı işler yapanları, altından ırmaklar akan cennetlere sokacaktır. İnkâr edenlere gelince onlar da nimetlerden yararlanır, tıpkı hayvanlar gibi yiyip içerler; ebedî kalacakları yer ise cehennemdir.

Nisa Suresi 6. Ayet

Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin, büyüyecekler de mallarını alacaklar diye o malları israf ile ve tez elden yiyip tüketmeyin. Zengin olan (veli) yetim malına tenezzül etmesin, yoksul olan da kararınca yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun; hesap sorucu olarak da Allah yeter.

Ek-2. İsrâf konusundaki Hadisler

- 8 B2408 Buhârî, İstikrâz, 19.

Allah, annelere hürmetsizlik etmeyi, kız çocuklarını diri diri gömmeyi ve (vermeniz gereken şeyleri) vermeyip (hakkınız olmayan şeyleri) almayı size haram kılmıştır. Dedikodu etmeyi, (anlamsız) çok soru sormayı ve malı israf etmeyi sizin için hoş karşılamamıştır (Diyanet, Hadislerle İslam 3, 2013: 515, 519).

- N2560 Nesâî, Zekât, 66

Kibre düşmeden ve israfa kaçmadan (dilediğinizce) yiyiny, sadaka verin ve giyinin! (a.g.k., s. 515, 520).

- Müslim, Zekât, 117.

İnsanoğlunun bir vadi dolusu altını (malı) olsa ikincisini ister. Onun ağzını topraktan başka bir şey doldurmaz. Ama Allah, tövbe edenin tövbesini kabul eder (Özdal, 2015: 51).

- Buhârî, Rikâk, 30; Müslim, Zühd, 8.

Sizden biriniz yaratılış ve mal hususunda kendisinden üstün kimselere baktığı zaman (üzülmesin), hemen kendisinden (yaratılış ve mal hususunda) aşağı kimselere baksın (a.g.k., aynı yer).

- Müslim, Zühd, 9; Tirmizî, Kıyâmet, 58; Libâs, 38; İbn Mâce, Zühd, 9.

(Sahip olduğunuz imkânlar açısından durumu) sizden daha iyi olanlara değil, daha aşağı durumda bulunanlara bakın. Zira bu, Allah'ın nimetlerini hafife almamanız için en uygun yoldur (a.g.k., aynı yer).

- Tirmizî, Zühd 47; el-Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nîsâbûrî, el-Müstedrek alâ's-Sâhîhayn, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990, Cilt 4, s. 367.

Âdemođlu, mideden daha Őerli bir kap doldurmamıŐtır. Oysa Âdemođluna belini dođrultacak birkaç lokmacık yeterlidir. Yemek zorunda ise hić olmazsa üçte birini yemeđine, üçte birini ićećeđine, üçte birini de nefesine ayırsın (a.g.k., s. 53).

- el-Hindî, Alâuddîn Ali b. Husâmuddîn b. Kâdı Hân el-Müttakî, Kenzü'l-ummâl fi süneni'lakvâl ve'l-ef'âl, thk. Bekri Hayyânî, vd., Beyrut, Müessesetü er-Risâle, 1401/1981, Cilt 3, s. 460.

Ümmetim hakkında korktuğum Őeylerin en korkuncu (tehlikelisi) Őunlardır: Karın büyüklüğü (göbek bağlamak), ćok uyku, tembellik ve yakîn (iman) zayıflığıdır (a.g.k., aynı yer).

- Tirmizî, Kıyâmet, 37; İbn Mâce, Et'ime, 50.

Geđirmeni bizden uzak tut! Zira dünyada ćok aşırı karınlarını doyuranlar, kıyamet günü en uzun açlığa maruz kalacak kimselerdir (a.g.k., aynı yer).

- Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, Cilt 1, s. 447.

İktisat eden, (ailesini geçindirme hususunda) darlık ćekmez (a.g.k., s. 76).

- Tirmizî, Kıyâmet, 1.

İnsanoğlu, kıyamet günü Rabbinin katında Őu beŐ Őeyden sorguya ćekilmedikće bir adım dahi atamaz: Ömrünü ne ile geçirdiğinden, gençliğini nerede yıprattığından, malını nereden kazanıp nerede harcadığından, öğrendiği ilimle nasıl amel ettiğinden (a.g.k., s. 66).

